

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

STANISLAV KINK

**VARSTVO ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN
V SREDNJEM ŠOLSTVU IN DIJAŠKIH DOMOVH**

DIPLOMSKO DELO

Ljubljana 2007

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

STANISLAV KINK

Mentor: izr. prof. dr. Drago Zajc

**VARSTVO ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN
V SREDNJEM ŠOLSTVU IN DIJAŠKIH DOMOVH**

DIPLOMSKO DELO

Ljubljana 2007

VARSTVO ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN V SREDNJEM ŠOLSTVU IN DIJAŠKIH DOMOVIH

Skupni minimalni civilizacijski imenovalec postmoderne družbe predstavljajo človekove pravice in temeljne svoboščine. Vendar pa raven varovanja pravic in svoboščin kot civilizacijske dobrine ne dosega vedno ravni dogovorjenih skupnih standardov. Tako lahko na področju vzgoje in izobraževanja določena pravica ali svoboščina ščasoma dobi drugačen pomen od že uveljavljenega, ker to iz različnih razlogov terjajo nagle družbene spremembe. Razvoj varstva pravic srednješolske populacije v Sloveniji kaže na jasno izraženo željo mladostnikov po uresničevanju njihove pravice za sodelovanje v preprečevanju institucionalnega nasilja kot je prisila, nezmožnost izbire, avtoritarnost, zatiranje ustvarjalnosti, drugačnosti. Šolsko okolje je poleg družine najprimernejše okolje, kjer se morajo dijakinje in dijaki postaviti po robu najrazličnejšim kršitvam pravic v učno-vzgojnem procesu. Dijaki, učitelji in starši se borijo za isti smoter – kakovost vzgoje in izobraževanja, ki spoštuje posameznikove temeljne pravice, njegove socialne, intelektualne potrebe in zmožnosti ter njegovo telesno in duhovno dostojanstvo. Pri ozaveščanju dijakov o pomembnosti človekovih pravic in temeljnih svoboščin, je pomembna tudi vloga medijev in nekaterih nevladnih organizacij.

Ključne besede: pravice dijakov, šolska zakonodaja, učno-vzgojni proces, človekove pravice.

PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS IN SECONDARY SCHOOLS AND SECONDARY-SCHOOL STUDENTS' DORMITORIES

Today, human rights and freedoms represent the minimum common civilisation denominator of post-modern society. They involve minimum common civilisation standards which are expected to be exceeded by the provisions of the national constitution. However, the level of protection of rights and freedoms does not always reach the level of agreed common standards. Thus in the field of education a certain right or freedom can over time acquire a different meaning than the established one since for various reasons this is required by rapid social changes. The development of the protection of secondary-school students' rights in Slovenia points to the clearly expressed desire of youth to exercise their right to participate in the prevention of institutional violence, such as coercion, the absence of choice, authoritarianism, or the suppression of creativity and difference. Besides the family, the school environment is the most suitable where students have to oppose various violations of rights in the educational process. Secondary-school students, teachers and parents are fighting for the same cause – quality education which respects individuals' fundamental rights, their social and intellectual needs and abilities, and their physical and spiritual dignity. The media and some non-governmental organisations also have a prominent role in raising secondary-school students' awareness about the importance of human rights and fundamental freedoms.

Key words: rights of secondary-school students, school legislation, educational process, human rights

KAZALO

1.	UVOD	7
1.1	NAMEN IN CILJ DIPLOMSKEGA DELA	9
1.2	HIPOTEZI	9
1.3	UPORABLJENA METODOLOGIJA	10
1.4	STRUKTURA DIPLOMSKEGA DELA	11
2.	TEORETIČNA IZHODIŠČA	12
2.1	RAZLIČNI POGLEDI NA ČLOVEKOVE PRAVICE IN TEMELJNE SVOBOŠČINE	14
2.2	O UNIVERZALNOSTI ČLOVEKOVIH PRAVIC	15
2.3	OPREDELITVE GLAVNIH POJMOV	18
2.4	O FUNKCIJI PRAVIC	27
3.	ORIS PRAVA ČLOVEKOVIH PRAVIC	28
3.1	MEDNARODNO PRAVNO VARSTVO PRAVIC OTROKA	29
4.	RAZVOJ PRAVIC V ŠOLSKEM SISTEMU	33
4.1	PRIZADEVANJA BLAŽA KUMERDEJA	36
4.2	PRIZADEVANJA ZA POUK V MATERINEM JEZIKU	37
4.3	ŠOLSKE SPREMEMBE V DRUGI JUGOSLAVIJI	39
4.4	EKSPERIMENT USMERJENEGA IZOBRAŽEVANJA	41
4.4.1	Vpis v usmerjenem izobraževanju	42
4.4.2	Poklicno usmerjanje in svobodna izbira poklica	43
4.4.3	Posebne pravice pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti, ki živijo na narodnostno mešanih območjih ter posebne pravice pripadnikov drugih narodov in narodnosti Jugoslavije	44
4.4.4	Pravice mladostnikov v /usmerjenem/ srednjem izobraževanju	44
4.4.5	Preverjanje znanja, napredovanje, disciplinski ukrepi	45
4.4.6	Vodenje izobraževalnih organizacij in sodelovanje učencev	47
4.4.7	Izobraževalni programi za otroke z motnjami v telesnem in duševnem razvoju	48
4.5	OCENA VAROVANJA ČLOVEKOVIH PRAVIC	48
4.6	PRENOVA SLOVENSKEGA SREDNJEGA ŠOLSTVA PO LETU 1991	50
4.6.1	Ponovno uvajanje gimnazij	51
4.6.2	Poklicno in strokovno srednje izobraževanje	53
4.6.3	Ocena varstva pravic srednješolcev po letu 1991	57
4.7	VPIS V SREDNJE ŠOLE	60
4.7.1	Vpis v dijaške domove	61
4.8	PRAVILNIK O ŠOLSKEM REDU V SREDNJIH ŠOLAH (2004)	62
4.8.1	Črna pika mature 2006	64
4.8.2	Majski protest študentov in dijakov 2006	67
4.8.3	Pravica dijakov do svobodnega izražanja lastnega mnenja in vloga Dijaške organizacije Slovenije	68
4.8.4	Urad varuha človekovih pravic	74
4.8.5	Varstvo osebnih podatkov	81
4.8.6	Izvajanje videonadzora	86
4.8.7	Primer Ramize Ribič	87
4.8.8	Šola in zdravstveno varstvo	88
5.	SKLEP	90
6.	VIRI	97
6.1	Literatura:	97
6.2	Članki:	99
6.3	Drugi viri:	100
6.4	Internetni viri:	101

KAZALO TABEL

Tabela 4.6.1.1: Predmetnik za gimnazijski program ZRSSŠ 1991	53
Tabela 4.8.4.1: Področja obravnave pravic otrok Varuha človekovih pravic.....	75
Tabela 4.8.4.2: Pravice otrok: Zadeve v obravnavi Varuha človekovih pravic.....	77
Tabela 4.8.4.3: Pravice otrok. Število končanih zadev	81
Tabela 4.8.5: Izdana mnenja in odločbe informacijskega pooblaščenca – varstvo osebnih podatkov na področju šolstva v obdobju 2002 - 2007.....	85

SEZNAM KRATIC

DKSM – Državna komisija za splošno maturo
DOS – Dijaška organizacija Slovenije
EKČP – Evropska konvencija človekovih pravic
KOP – Konvencija o otrokovih pravicah
MŠŠRS – Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije
PŠDSI – Pravilnik o šolski dokumentaciji v srednješolskem izobraževanju
RIC – Državni izpitni center
SFRJ – Socialistična Federativna Republika Jugoslavija
SRS – Socialistična Republika Slovenija
ZGim – Zakon o gimnazijah
ZIO – Zakon o izobraževanju odraslih
ZInfP – Zakon o informacijskem pooblaščenju
ZKJ – Zveza komunistov Jugoslavije
ZKS – Zveza komunistov Slovenije
ZMat - Zakon o maturi
ZOFVI - Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja
ZPSI – Zakon o poklicnem in strokovnem izobraževanju
ZOŠ – Zakon o osnovni šoli
ZRSŠŠ – Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport
ZVOP – Zakon o varstvu osebnih podatkov

1. UVOD

Ko človeštvo uspešno rešuje en problem, vzniknejo številni novi. Nenehno oboroževanje škoduje odnosom med državami, socialnemu razvoju, zdravju, šolstvu in okolju, omogoča izkoriščanje in kratenje človekovih pravic, kar predstavlja osrednji problem in skrb mednarodne skupnosti. Predvsem izobraževanje je odvisno od številnih gospodarskih, političnih, kulturnih in verskih dejavnikov, povratno vpliva na različna področja življenja, na razvoj prebivalstva in razumevanje človekovih pravic. Številni problemi, ki jih rešuje mednarodna skupnost, predstavljajo neprestan izziv predvsem za vzgojo in izobraževanje, za politiko šolskih sistemov, za institucije, za mladostnike, starše in učitelje. Čvrsto jedro v vzgoji in izobraževanju, mimo katerega ne moremo, postaja spoštovanje človekovih pravic. Ker je to vprašanje prisotno v vsem življenju, je treba šolskemu etosu, odnosom in vrednotam posvetiti več pozornosti in omogočiti večje razsežnosti.

Pojmovno kategorijo človekovih pravic pri nas in po svetu uporabljajo v različnih pomenskih zvezah. Tudi nameni same rabe so različni, dostikrat daleč stran od bistva te pojmovne kategorije. Zato ni nič nenavadnega kadar pojem človekovih pravic spreminjajo v ideološko ali politično geslo. Zgodovinski pomen z razsvetljenstvom prežete Virginijske deklaracije o pravicah iz leta 1776 in iz francoske revolucije izhajajoče Deklaracije o pravicah človeka državljana iz 1789 sta spodbudili prehod pojma človekovih pravic iz sfere moralne in politične filozofije v sfero prava. S tem se je pričel dolgotrajen, z vsemi protislovji in težavnimi zapleti obremenjen proces nastajanja in razvoja prava človekovih pravic.

Če so človekove pravice same sebi namen in cilj, je njihova razmejitev med vrednostnim in politično instrumentalnim delom zahtevna in precej zapletena. Zahodni svet je v dvesto letih po francoski revoluciji prevzel pridobitve obče, politične in pravne kulture, kar je pogoj za spoštovanje z ustreznimi pravnimi mehanizmi zavarovanih človekovih pravic. Pogoj za takšno delovanje je obstoj ustavnopravne ureditve in demokratične pravne države. Za pravno teoriji predstavlja pravna država predvsem vladavino zakona in zagotovitev človekovih pravic in svoboščin.

Vprašanja povezana z uveljavljanjem in načini uresničevanja otrokovih in človekovih pravic, izhajajo iz mednarodnih dokumentov in obstoječih domačih predpisov, ki obravnavajo polje vzgoje in izobraževanja. Odsevajo v vzgojno-izobraževalni praksi našega sistema edukacije. Skozi prizmo socialno-ekonomske pravičnosti se postavljajo podobna vprašanja, ki obravnavajo problematiko pravičnosti v izobraževanju. Povezana so z življenjskimi priložnostmi in možnostmi, ki jih nudi šola. Vprašanje pravičnosti zadeva

področje socialne prikrajšanosti in s tem posledično socialnega razlikovanja, ki ga lahko šola povečuje ali pa z določenimi ukrepi izobraževalne politike, organizacijskega dela šole in spreminjajočimi koncepti umirja ali zmanjšuje. Razlikovanje obeh sklopov je zgolj navidezno, ker je pravica do izobraževanja tista temeljna pravica, ki se uresničuje skozi zagotavljanje dostopnosti do izobraževanja, hkrati pa ne zanemarija tudi primerne porazdelitve stroškov za izobraževanje. Premik in droben korak k boljšemu razumevanju vsebin, ciljev in nalog razsežnosti odnosov ob upoštevanju in zagotavljanju človekovih pravic in temeljnih svoboščin je del prizadevanja za ohranjanje naprednega sveta, spoštovanja samega sebe, hkrati pa zavzetosti za slehernega posameznika v ustvarjanju pravne in socialne države in razvijanju etične družbe.

Od osamosvojitve dalje v Republiki Sloveniji poleg številnih pretresov vrednostnih lestvic poteka reorganizacija šolskega sistema. Konfliktni potenciali v odnosih med otroci, starši in državo na področju šolstva odpirajo probleme varstva človekovih pravic, socialne države in pluralne družbe. Tako se razpirajo vprašanja svobode izražanja, združevanja, zbiranja; pravice do izobrazbe, pravice do zasebnosti, pravice do družinskega življenja ter vprašanje prepovedi diskriminacije. Pojmovanje in razumevanje vzgoje in izobraževanja je odločilno za vrednotenje človekovih pravic, še posebno pri tehtanju posameznih pravic, kadar gre za morebitno kolizijo med njimi. Osvetlitev nekaterih vprašanj v luči sodobnega pojmovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin pripomore k nadaljnjem oblikovanju učinkovitih mehanizmov in vzvodov varovanja človekovih pravic, predvsem razmerja med posameznimi subjekti in državo. Sama vključenost pravic v vzgojno-izobraževalnem procesu na formalni ravni (v šolski zakonodaji), opredeljenih v kurikulumu in širših vzgojnih programih pripomore k uresničevanju zastavljenih ciljev in s tem povezana vprašanja protipravnega poseganja države v posamezne pravice. Hkrati z obnavljanjem starih, preskušanih idealov se iščejo novi, vendar se tem idealom lahko le bolj ali manj približujemo.

1.1 NAMEN IN CILJ DIPLOMSKEGA DELA

Poskus prikazovanja slabosti našega šolskega sistema, težav in problemov dijakov, učiteljev in drugih udeležencev vzgojno-izobraževalnega procesa bi se pokazal za brezploдно pametovanje, saj je bilo pri nas takšnih poskusov že veliko in jih najverjetneje tudi še bo. Spremembe in izboljšave, pogojene z demokratizacijo pluralne družbe, narekujejo tudi vzgojo za spoštovanje človekovih pravic, dostojanstva, pa tudi izpolnjevanje dolžnosti in krepitev odgovornosti.

Prvi cilj diplomskega dela je prikazati nekatere značilnosti urejanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin na področju srednjega šolstva in dijaških domov v Sloveniji; urejenost šolske zakonodaje in drugih predpisov glede pravice do izobraževanja, torej vpisa v srednjo šolo in dijaški dom, ter kako se ugotavljajo kriteriji za vpis. Obravnaval bom vprašanje uresničevanje pravic srednješolcev v vzgojno izobraževalnem procesu: kako je urejena svoboda izbire bodočega poklica, ki je s tem povezana in kako je urejeno vprašanje omejevanja pravice do izobraževanja. Drugi cilj je ovrednotenje stanja na področju vzgoje in izobraževanja glede na obstoječo zakonodajo s posebnim ozirom na zagotavljanje osnovnih pogojev enakosti šolanja. Pomembno je tudi vprašanje kakšni so odnosi med udeleženci izobraževalnih procesov, kako so varovane temeljne pravice srednješolcev v učno-vzgojnem procesu ter pravica enakosti pri šolanju v smislu socialne varnosti. Tretji cilj je proučiti morebitno neuskklajenost posameznih zakonov z drugimi zakoni in predpisi na področju vzgoje in izobraževanja in naše zakonodaje z mednarodnimi konvencijami.

1.2 HIPOTEZI

- H 1. Na področju srednjega šolstva v Sloveniji ob koncu tranzicije se stanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin dijakinj in dijakov, vključenih v vzgojno-izobraževalni proces, po letu 1991 izboljšuje, vendar se še pojavljajo težave.
- H 2. V Sloveniji se na področju varstva pravic in zagotavljanja enakih pogojev možnosti šolanja na srednji stopnji še pojavljajo odstopanja, kar je odvisno od /ne/jasnosti zakonskih rešitev in pravilnikov.

Za preverjanje obeh hipotez so nujni odgovori na sledeča ključna vprašanja:

1. Kakšen je današnji stanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin v Sloveniji ?
2. Ali se še vedno pojavljajo nepravilnosti pri zagotavljanju enakih pogojev vstopa v srednje šole in dijaške domove zaradi selekcije ali plačljivosti? So ti dejavniki slučajni in kakšna je njihova pomembnost? Ali lahko prihaja do izključevanj?
3. Kateri so negativni in pozitivni dejavniki, ki vplivajo na širjenje enakih možnosti na vso srednješolsko populacijo?
4. Ali je sedanja šolska zakonodaja boljša od prejšnje?
5. Ali so za pomembne zakone kot so Zakon o poklicnem in strokovnem izobraževanju, Zakon o gimnazijah in Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami ter Zakon o šolski inšpekciji pri uveljavljanju le-teh potrebne dopolnitve?

Primerjave in analize mi bodo pomagale pri proučevanju vprašanj: (1) kako so definirane meje nekaterih najpomembnejših pravic mladostnikov in njihovih staršev v razmerju do šole in države in s tem povezana vprašanja državnih posegov v te pravice; nadalje (2) kateri mehanizmi so na voljo za primeren odziv na morebitne protipravne posege šole kot institucije oziroma države v pravice posameznika. Osvetlitev razmerij in problematike človekovih pravic na srednješolskem področju med starši, mladostniki in učitelji bo pripomogla, skupaj z prikazom pravnih razmerij, k boljšemu pojmovanju sodobnih človekovih pravic in temeljnih svoboščin vsakega posameznika.

1.3 UPORABLJENA METODOLOGIJA

V diplomski nalogi bom uporabil naslednje metode družboslovnega raziskovanja:

1. Opisna metoda bo uporabljena v teoretičnem delu naloge za pojasnjevanje pojmov in nekaterih konceptov razumevanja področja človekovih pravic in temeljnih svoboščin.
2. Analiza in interpretacija primarnih virov bo osnova za ugotavljanje normativne podlage za ugotavljanje stanja človekovih pravic na področju srednješolskega izobraževanja.
3. Z analizo in interpretacijo sekundarnih virov nameravam ugotavljati dejstva, ki bodo pripomogla h kasnejši posplošitvi. Pojasnjevanje razmerij med državo, šolo, dijaki in starši ter spreminjanje odnosov med njimi bo osnovno vodilo za vzpostavljanje rdeče niti skozi zadano nalogo.
4. Z izbranimi primeri iz vzgojno-izobraževalnega polja bom poskušal osvetliti urejenost in

spoštovanje človekovih pravic.

Pri svojem delu bom uporabil metodo pregledovanja dokumentov, metodo deskripcije, metodo primerjanja statističnih podatkov državnih institucij in vrednotenje primerjanih podatkov. Posebno pozornost bom posvetil polpretekli in sedanji šolski zakonodaji ter relevantni strokovni literaturi s področja šolstva.

1.4 STRUKTURA DIPLOMSKEGA DELA

Uvodnemu razmišljanju in predstavitvi naloge pred prvim delom sledi opredelitev teoretičnih izhodišč in nekaterih pojmov, kot sta "človekove pravice" in "temeljne svoboščine". Predstavljeni bodo temeljni koncepti in ustavnopravna izhodišča za varovanje človekovih pravic. V tretjem poglavju bom skušal osvetliti razvoj in urejanje človekovih pravic v preteklih obdobjih, s poudarkom na zagotavljanju posameznih pravic za mladostnike v učno-vzgojnem procesu. S pregledom in opisom najpomembnejše zakonodaje oblikovane v obdobju tranzicije bom v četrtem poglavju analiziral polpreteklo obdobje in stanje v začetku tega tisočletja. Skušal bom opredeliti morebitne pomanjkljivosti zakonodaje in nakazati nekaj možnosti za izboljšanje razumevanja problematike razumevanja varstva človekovih pravic in odzive srednješolske mladine. V zaključnem poglavju se opredeljujem do v uvodu postavljenih hipotez in povzemam temeljne ugotovitve diplomskega dela.

2. TEORETIČNA IZHODIŠČA

Ustvarjanje pravic kot normativna dejavnost je ena izmed pomembnih človeških značilnosti; v družbi je prisoten kompromis med tistimi, ki imajo oblast in tistimi, ki je nimajo. »Gre za nekakšne pra-pravice« (Pavlović 1993: 13). Pri tem povezuje pojem pravice s pojmom pravila, pojmom razmerja do nosilcev družbene moči in pojmom kompromisa. V sebi skriva bogastvo mnogoterih pomenov, kaže na to, »da je pravna dimenzija pravice, njena formalizacija, nadvse pomembna sestavina pravice« (Pavlović, Ibid.). Pri tem ne gre pozabljati, da je koncept pravic vezan na neko določeno kulturo in njeno evolucijo. Čeprav 'naravnost' pravic daje vtis, da so že od nekdaj v človekovi neodtujljivi lasti, je razvoj kulture tisti, ki jih je odkril in razvijal mehanizme njihovega delovanja.

Tudi vsebina pravice, ob spoznanju, da so človekove pravice pravice posameznika kot pripadnika neke družbe, zahteva ustrezno opredelitev. »Kot pravico lahko v najširšem smislu opredelimo možnost obstoja in razvoja posameznika v določeni skupnosti oziroma možnosti uresničevanja njegovih osnovnih potreb na temelju najširšega pojmovanja enakosti« (Zajc 2005: 16). Kot posebna vrsta potreb se človekove pravice pojavljajo in uresničujejo v človeških družbah na vseh stopnjah, vendar raziskovalci »ugotavljajo, da so med seboj povezane na zelo kompleksen način« (Zajc 2005: 17). Ljudje so v skladu z družbenimi normami zapisali pravila in jih skušali ustrezno zaščititi z zakonodajo.

Za opredeljevanje osnovnih pojmov »pravica« in »svoboščina« ter relacij med obema pojmomoma obstaja več različnih opredelitev. Konceptije in klasifikacije človekovih pravic in temeljnih svoboščin se ločijo po različnih kriterijih. Od množice opredelitev temeljnih pojmov »človekove pravice« in »temeljne svoboščine« bo podanih nekaj, kot je potekal razvoj ideje človekovih pravic od razsvetljenstva dalje in oblikoval okvir širjenja človekovih pravic v tretje tisočletje.

Razvoj temeljnih pravic, ki postajajo vedno bolj pravno opredeljene in vsebinsko konkretizirane daje vtis, da se pravice širijo. Vendar je za razširjanje pravic pomembnejše to, da je »pojem temeljnih pravic vse od prvih idej najtesneje povezan z željo po enakosti. /.../ Enaki pa si želijo biti tisti, ki so v slabšem položaju« (Simič 1997: 48). Privilegirani želijo svoj položaj ohraniti in svoje sposobnosti posvetijo ohranjanju razlik, tako da je zakonodaja vedno nekoliko v zaostanku. »Temeljne pravice so postale pravne šele, ko so prišle pravne norme, ki so opredelile njihovo vsebino in, kar je včasih še bolj pomembno, določile tudi postopek in organe za njihovo uresničevanje« (Simič, Ibid.).

V svojem uvodu k pregledu zgodovinskega razvoja človekovih pravic Perenič ugotavlja, da »vprašanje človekovih pravic ni le eno izmed vprašanj posamezne družbe ter njene politične ureditve, temveč njeno osrednje vprašanje, od čigar razrešitve je odvisna celotna politična zgradba družbe« (Perenič 1998: 16). Pri tem tudi poudarja, da je »operacionalizacija nujni in sestavni del razvoja pravic, kljub vsakokratnem razhajanju med normo in resničnostjo (Ibid.). Iz tega izhaja, da je pravna dimenzija pravice, njena formalizacija, nadvse pomembna sestavina pravice. Najpomembnejše človekove pravice se lahko uveljavljene le na način, da se k njihovem varovanju zaveže država.

Človekove pravice se zaradi svojih značilnosti razlikujejo od drugih vrst pravic. Kot njihova specifična značilnost se kaže zlasti njihova univerzalnost, njihova moralna veljava ter njihova fundamentalna, prioritarna in abstraktna narava (Alexy v Igljučar 2001: 125). Skupni imenovalec označevanja človekovih pravic je nedvomno njihova visoka stopnja splošnosti in abstraktnosti. Izhajajo iz temeljnih splošnih družbenih interesov, to je iz interesov globalne družbe (Igljučar 1997: 74). Interes je fundamentalen, kadar bi njegova nezadovoljitev povzročila smrt ali nepopravljivo škodo za obstoj človeka. Pravice, ki varujejo temeljne interese zagotavljajo minimalno stopnjo pravičnosti. Ta vrednota je v samem jedru človekovih pravic, od tu se širi glede na zgodovinske in politično družbene razmere (Igljučar 2001: 126).

Pravne razlage opozarjajo na različna tolmačenjih pojma "človekove pravice", na konotacijo, ki kaže na specifično človekovih pravic v primerjavi z drugimi vrstami pravic v pravnem sistemu. Pri tem Pavčnik opozarja, da celo Zakon o varuhu človekovih pravic ni dosleden, saj govori včasih samo o "človekovih pravicah", drugič o "človekovih pravicah in svoboščinah", tretjič pa zopet o "človekovih pravicah ali temeljnih svoboščinah" (Pavčnik 1999: 35).

Zaradi specifičnosti dijaške populacije in problema, ki ga nameravam obravnavati, puščam odprto vprašanje, ali je pravica, četudi ni pravno varovana, še vedno lahko pravica. Pri tem odpiram vprašanje, kaj lahko nosilce moči motivira k spoštovanju pravic manj močnih, če jih k temu ne sili ravno moč zakona.

2.1 RAZLIČNI POGLEDI NA ČLOVEKOVE PRAVICE IN TEMELJNE SVOBOŠČINE

Pri osmišljanju in udejanjanju svojih pravic in svoboščin se posameznik sooča z različnimi možnostmi etične refleksije. Ob odločitvi ga usmeritve, osebne in socialne podmene določajo na različne načine. Zelo pomembno za obravnavanje človekovih pravic in svoboščin je razlikovanje med "svobodo od nečesa" in "svobodo za nekaj." (Sruk v Jambrek, Perenič 1988: 261). *Svoboda od nečesa* pojasnjuje kot neoviranost, prostost človeka: »to so zmožnosti in momenti v znamenju indeterminizma; to je prostor za naključje, spontanost ... Po drugi strani pa je *svoboda za nekaj* afirmativna, dejavna, ustvarjalne plat; vključuje podmene za udejanjanje pravic, svoboščin« (Ibid.). Če gre pri *svobodi od nečesa* npr. za pravico oziroma svoboščino, da mi nihče ne preprečuje pisanja in objavljanja, torej za svobodo tiska, pa gre pri *svobodi za nekaj* - s tem v zvezi - za to, da sem se lahko ustrezno izobražujem in spoznavam zadeve, ki me zanimajo; »da je poskrbljeno za ustrezno funkcioniranje občil in imam tako optimalne možnosti za javno komuniciranje« (Sruk 1988: 262).

Ozaveščanje človekovih pravic poteka skozi številne dialoške in poliloške situacije in odnose. Tako postane etično relevanten komunikacijski vidik pravic in svoboščin, kot poudarja Sruk: »Človekove pravice in svoboščine so tudi predmet komunikologije in še posebej komunikacijskoetične refleksije /.../ Bivanjske, odnošajske in dejavne kvalitete ter drže je potrebno znova in znova preverjati, preizkušati, da bi se znebili anahronizmov, se izognili stagnaciji« (Sruk 1988: 262). Nazorska in ideološka funkcija človekovih pravic se kaže pri reševanju napetosti in konfliktov, individualnih in socialnih problemov. Povezuje se z vzgojnoizobraževalnimi dejavniki in poskuša odgovarjati na pobude in bivanjske probleme mlade generacije. Pomembno pedagoško in moralnopsihološko vprašanje je samovzgoja subjekta človekovih pravic in introspekcija. Pomembna metodična razsežnost ozaveščanja ter npravstvenih drž se kaže skozi introspekcijo, saj ima »etos svobode in pravičnosti pri različnih individuih sila različne doživljajske kvalitete, ki jih seveda kaže opazovati, opisovati, primerjati in tudi drugače poučevati« (Sruk 1988: 264).

Ko se posameznik ali skupina ljudi zave takšne ali drugačne krivice, postane določena človekova pravica ali svoboščina zanimiv problem. Pravice postanejo »antiteze« krivic, delujejo kot vrednote, norme ali obrazci, ki nasprotujejo nekim danim odnosom ali situacijam. José Ortega y Gasset ugotavlja, da so določene manjšine v 18. stoletju odkrile, da ima vsak posameznik že s samim tem, da se rodi, določene osnovne politične pravice, poimenovane pravice človeka in državljana. Te, vsem skupne pravice so pravzaprav edine, ki so. Kakršne

koli druge pravice, povezane s posebnimi darovi, pa že pomeni privilegij. Za osmišljanje področja človekovih pravic goji metodični dvom: » Kadar nekaj, kar je bilo ideal, postane primes stvarnosti, neizprosno preneha biti ideal« (Ortega y Gasset 1985: 20).

Zavest o temeljnih človekovih pravicah se je izoblikovala postopno. Za Hobbesa je bila edina naravna pravica človeka pravica do samoohranitve (Hobbes 1961). Locke poudarja, da se sleherni človek rodi s pravico do svobodne osebnosti. Bil je mnenja, da je na podlagi pravice do svobode osebnosti posameznik svoboden ne le nasproti ostalim posameznikom, temveč tudi nasproti katerikoli vladi oziroma državni oblasti. (Locke 1952: 107). Vsem ljudem so prirojene enake naravne pravice, te pa so tiste, ki pripadajo človeku na temelju njegove eksistence, meni Paine. Pri tem poudarja, da so takšne vrste vse intelektualne pravice oziroma pravice mišljenja in vse tiste iz človekove aktivnosti izvirajoče pravice, ki služijo posameznikovemu ugodju in sreči, ter ne prizadenejo naravnih pravic drugih (Paine 1969: 44). Vendar pa so bile domala vse norme, s katerimi družba poskrbi, da je posameznik zmeren, odpravljene in brez veljave, zato si človek pač ni mogel pridobiti dostojanstva, če ga ni potegnil iz globine samega sebe (Ortega y Gasset 1985: 220).

V tradiciji zahoda so prisotni tudi odklonilni pogledi na doktrino človekovih pravic, ki poudarjajo, da je ideja o človekovih pravicah:

1. konceptualno nesmiselna; 2. politično zmotna (ugovora pod točkama 1. in 2. se pripisujeta v prvi vrsti Benthamu); 3. družbeno pogojena in brez univerzalnega značaja (ta ugovor se predvsem pripisuje Marxu); 4. utemeljena na naturalistični zmoti (ta ugovor se izvaja iz t. i. Humovega zakona, po katerem zadanega ni mogoče deducirati iz danega); reduktibilna na idejo obveznosti (dolžnosti) ali na idejo dobrega, pri čemer je njen domet omejen, saj ne uspe pojasniti vseh relevantnih pojavov določenega tipa diskurza, npr. pravnega, političnega in moralnega (ta ugovor je pogost med filozofi prava, politike in morale). (Cerar 2001: 365)

2.2 O UNIVERZALNOSTI ČLOVEKOVIH PRAVIC

Koncept človekovih pravic je zgodovini zahoda pretežno neznan, saj se je v širšem obsegu pričel uveljavljati šele v 20. stoletju. »Ideja človekovih pravic še zdaleč ni univerzalna, če univerzalnost dojemamo kot empirično preverljivo uglasenost v njej izraženih predstav, zamisli oziroma idej (o kakršnikoli univerzalnosti v praktičnem udejanjanju teh pravic pa seveda očitno ne more biti govora)« (Cerar 2001: 366). Dejansko univerzalnost je v navezavi na človeško bitje mogoče pojmovati kot svobodo, v ta pojem se združujejo dojemanja mislecev, ki dojemajo človeško bitje skozi večrazsežnosti bitja in enovito realnost. V razumevanju človekovih pravic se je treba hkrati »zavedati njihovega omejenega dometa

ter njihove imanentne (pozitivno – negativne bipolarnosti) ter zato v moralnem in pravnem delovanju težiti k udejanjanju njihovih pozitivnih in preseganju negativnih vidikov» (Cerar 2001: 366). Ne gre za vsebinsko natančno in logično med seboj razmejene pravne in moralne norme, temveč za najkrajše opise, od katerih se nekateri med seboj tudi prekrivajo ali pa pomenijo konkretizacijo drugih pravic. Vendar pa Rizman poudarja, da »človekove pravice, kot vsi dobro vemo, niso nikoli podarjene, temveč jih posamezne 'frakcije' družbe osvajajo z manjšimi ali večjimi zmožnostmi za uspešen izid« (Rizman 1997: 88). Nanje se sklicujejo tako demokratično in humanistično usmerjeni razumniki in voditelji, kot tudi tiste oblastne elite, ki teh pravic dejansko sploh ne priznavajo. »Človekove pravice so tako sicer pogosta opora za spodbujanje vrednostno pozitivnega družbenega razvoja, včasih pa tudi sredstvo manipulacije, kajti na nominalni ravni jih je mogoče instrumentalizirati v zelo različne namene« (Cerar 2002: 17). Človekove pravice je zato treba razumeti kot prvine pravne države in jih udejanjati v danih institucionalnih okvirih ustavne demokracije, jih razvijati v pozitivnem duhu ter varovati s pomočjo moralnih in pravnih pristopov. »Tradicionalno se za človekove pravice zatrjuje, da so dane človeku že z njegovo naravo, da so torej nujni sestavni del naravnega človeka, zaradi česar so tudi neodtujljive – v trenutku njihove odtujitve naj bi se človek dejansko "razčlovečil", saj bi bilo okrnjeno njegovo bistvo« (Sruk v Cerar 1996: 188). Holistično dojetje človekove realnosti omogoča strinjanje z ugotovitvijo, da so človekove pravice resnično naravne pravice človeka, tisto kar človeku gre. Pravice in dolžnosti so opredeljene s strani človeka in so kot take neavtentične. Niso absolutne in niso univerzalno veljavne. Človekove pravice (dolžnosti) niso oziroma ne morejo biti izpeljane niti iz prave narave človeka niti iz absolutnega zakona, kajti niti eno niti drugo ni v avtentični obliki dostopno človekovemu spoznanju (Cerar 1996: 44).

Človekovim pravicam se poleg univerzalnosti pripisuje tudi atribut nevtralnosti, ki naj bi pomenil, da človekove pravice ne bi smele biti odvisne od subjektivne presoje normodajalcev v posameznih državah, pa tudi ne od konkretnega sistema (Kobe v Cerar 1996: 48). V mednarodni pravni ureditvi je doktrina človekovih pravic označena kot univerzalna, od tod tudi poimenovanje naziva *Univerzalna* deklaracija o človekovih pravicah. Vprašanje univerzalnosti izhaja iz samega koncepta oziroma narave teh pravic, pri čemer se upošteva različnost pogledov, ki jih pogojujejo različne kulture. V slehernem človeku obstoja enaka ali ista narava, iz katere določene pravice neposredno izhajajo in se nanjo neposredno navezujejo. »Univerzalnost pravic ne more povsem izključevati civilizacijskih in razvojnih razlik v prostoru, v katerem se pravice in svoboščine uveljavljajo. Države same priznavajo pravice in svoboščine na svoj način, upoštevaje materialne, politične, kulturne, zgodovinske,

ideološke in tudi verske značilnosti, vključno s posebnostmi nacionalne sestave« (Zajc 2005: 13). Univerzalnost človekovih pravic ni v nasprotju z upoštevanjem posebnih družbenih, političnih kulturnih in materialnih razmer, kar potrjuje njihovo uveljavljanje. Zato ni sporno, da obstaja nek minimum univerzalnih človekovih pravic, o katerem se sploh ni mogoče pogajati: na primer pravica do življenja, pravica, da te ne mučijo, ali kako drugače podvržejo nečloveškemu maltretiranju (Rizman 1997: 94).

Zapletenost vprašanja samega nastanka človekovih pravic (kot 'temeljnih pravic in svoboščin') se kaže v različnih pristopih in glediščih. Klasična doktrina človekovih pravic pojasnjuje, da le-te pripadajo človeku po njegovi naravi, sklicujoč se na to, da naj bi jih vsak posameznik že samoumevno pridobil s svojim nastankom. Četudi je s tem mišljeno rojstvo človeka, bi morali upoštevati tudi čas od spočetja do rojstva. Po takšnem pogledu pripadajo človekove pravice slehernemu človeku že *kot takšnemu*, naloga države oziroma oblasti pa je, da mu te pravice prizna in ustrezno zavaruje. »Po takšnem naziranju so človekove pravice *univerzalne* ter kot takšne vsaj načelno neodvisne od konkretnega družbenega časa in prostora, kajti v svojem jedru so (vsaj kot 'dana zadanost') prisotne v vsakem človeškem okolju in zgodovinskem trenutku« (Cerar 2002: 18).

Vendar pa nasprotni pogledi *zanikajo univerzalnost* in zagovarjajo zgodovinsko pogojenost človekovih pravic kot dinamičen pojav. Kot določena ideja naj bi se vzniknile na določeni stopnji razvoja človeške družbe. Filozofska razmišljanja v novem veku naj bi omogočila spreminjanja takratnih pogledov na razvoj človeške družbe. Tem pogledom je skupno *zanikanje univerzalnosti* človekovih pravic na eni strani in poudarjanje kulturne, ekonomske in politične pogojenosti na drugi strani. Umeščenost univerzalizma predpostavlja pluralističen svet z vsemi razlikujočimi vrednostnimi, s kulturnimi etičnimi civilizacijskimi in drugimi avtonomnimi sestavinami. »Človekove pravice so temu nasprotno globlja konvergenca normativne kulture, ki ne ruši ontoloških razlik, s katerimi živi sodobni svet, temveč jih predpostavlja« (Rizman 1997: 141). Zato človekove pravice ne potrebujejo načela univerzalizma kot dogme. »Načelo sprejemanja človekovih pravic - ta hip nas ne zanima, ali gre le za formalno podporo ali za kaj več - je samo po sebi izraz, ne pa tudi zadnji cilj njihovega univerzalnega udejanja« (Rizman, Ibid.).

Kakšno mesto imajo torej človekove pravice med številnimi koncepcijami? Človekove pravice po eni strani institucionalizirajo komunikativne pogoje za umno politično izoblikovanje volje in jih kot vseh pravic ni mogoče vsiliti kot zunanje prisile. Sleherno sklicevanje na kakršnokoli prisilo in nujnost je torej v protislovju s takšno postavko. »A

temeljna težava je v tem, da imajo človekove pravice Janusov obraz. Po eni strani so usmerjene k moralnosti, po drugi k zakonu« (Habermas v Klepec 2001: 116). Kot moralne norme se nanašajo na vsako človeško bitje, kot zakonske norme ščitijo posameznike le toliko, kolikor ti pripadajo posamezni pravni skupnosti. Tako »za Habermasa pravice kot take niso nekaj, kar bi posamezniki posedovali, niso torej pravice naravnega prava, temveč razmerja, ki v zadnji instanci temeljijo na vzajemnem spoznanju« (Klepec 2001: 116).

Kot je dobro znano, niso človekove pravice nikoli podarjene, temveč jih posamezni družbeni segmenti osvajajo z manjšimi ali večjimi žrtvami. Vprašanje pa je, kako realizirati normativni model, ki naj bi deloval brez kakršnihkoli izključevanj, kjer naj bi načeloma imele človekove pravice neomejeno veljavnost "za vse," za celotno človeštvo?

2.3 OPREDELITVE GLAVNIH POJMOV

Starejši leksikon splošnega gesla "pravica" ne vsebuje. V posebnem geslu obravnava "človekove pravice in svoboščine" kot politološki pojem, definirane kot »neodtujljive in nedotakljive pravice ter svoboščine posameznika nasproti posegom državne oblasti, ki jih poseduje na temelju svojega obstoja, ne glede na to, če živi v svoji državi, če je zunaj nje ali če je begunec« (Jeršan 1986: 39). Samostojno geslo "svoboščine" razlaga kot sociološki pojem »celota možnosti, ki jih ima človek v kaki družbi, da neovirano razvija svojo dejavnost in svojo osebnost, in sicer tako v razmerju do drugih posameznikov kakor tudi v razmerju do držav« (Ibid., 290). Izobraževanja ne definira, vzgojo pa razume kot pojem sociološkega polja: Vzgoja: /soc/ načrtno, metodično izvajanje socializacije (Ibid., 316).

Nekatere besedne zveze, kot so »temeljne pravice«, »temeljne /človekove/ pravice«, »ustavne svoboščine in pravice«, »človekove pravice in temeljne svoboščine«, zajemajo vse tiste pravice /v pravnem pomenu besede/, ki imajo ustavno naravo (Pavčnik 1997: 15). Najbolj na kratko jih je mogoče označiti kot "temeljne pravice," ki se od drugih pravic razlikujejo ravno po tem, da jih opredeljuje ustava, ki je temeljni in najvišji splošni pravni akt v državi. Dokaj pogosto se za njih navajata tudi izraza "temeljne /človekove/ pravice" ali pa skrajšano "človekove pravice." Slednja jezikovna dvojica je pravno ohlapna, ker se nanaša tudi na tiste pravice, ki so v celoti urejene šele z zakoni. Ko je uporabljen izraz "človekove pravice", je najbolj zanesljivo pomensko merilo kontekst, v katerega je taka oznaka umeščena. »Iz besedne zveze bo praviloma dovolj jasno razvidno, ali gre za človekove pravice v širšem ali pa človekove pravice v ožjem /ustavopravnem/ pomenu te besede« (Pavčnik 1997: 16).

2.3.1 Pravica in svoboščina - pojmovna razmejitev

Spodnje besedilo v celoti povzeto po Sruk 1999: Leksikon morale in etike.

Za oba pojma velja splošna ugotovitev, da se pojem svoboščina uporablja običajno v filozofskem smislu, kjer pomeni moralno vrednoto človekove neomejenosti in prostosti od podrejanja in izkoriščanja. Pojem pravica se praviloma uporablja v pravnem pomenu. Dokumenti, oziroma pravni akti zagotavljajo "pravice" in ne "svoboščin" (Cerar 1997: 56).

Pravica: tisto, kar je v skladu s človekovim oziroma družbenimi pojmovanji in pravili o npravstvenih vrednotah. Pravice običajno fiksirajo, izražajo, določena načela, ali predpisi. Pravica je tudi tisto, kar posamezniku ali skupini dovoljuje ali daje možnost, da nekaj *je*, da nekaj *ima* ali da nekaj *stori* – glede na določena pravila, razmerja ali zakone; oseba ali skupina ima torej določene pravice, ki izhajajo iz njenega položaja ali vloge, iz dogovorov in zakonov.

Pravičnost: pomemben aspekt oziroma kategorija moralno-etičnega izročila. Pravičnost je normativni npravstveni pojem, ki opredeljuje ravnanje posameznih oseb glede na to, kolikor ustreza določenemu sistemu moralnih norm in vrednot oziroma določenemu etičnemu kodeksu. Človek je pravičen tedaj, če spoštuje pravice do drugih ljudi enako kot svoje (razmerje do sebe je zmeraj izhodišče za razmerje do sočloveka: kdor ni pravičen do sebe, tudi do drugih ne more biti – in narobe).

Človeške pravice: temeljne, neodtujljive, naravne pravice individua; uveljavljene naj bi bile kjerkoli in kadarkoli. Vsakemu posamezniku naj bi zagotavljale gotovost in svobodo – ne glede na specifičnost družbenih pravnih in političnih ureditev. Največkrat so v različnih virih omenjane naslednje *pravice človeka*: svoboda, enakopravnost oziroma enakost, lastništvo, gotovost in nedotakljivost osebnosti, odklanjanje vsakega nasilja, ipd.; svoboda ima najrazličnejše aspekta oziroma pojavne oblike – od svobode vesti do svobode osebnosti; od svobode misli in govora do narodne, verske in ustvarjalne svobode.

Svoboda: ena najvišjih moralni vrednot in središčna etična kategorija /.../ Svoboda je v prvi vrsti praktično, v osnovi ekonomsko in politično vprašanje, šele sekundarno teoretično, nazorsko, filozofsko. /.../ Pomembno je razlikovanje med *svobodo za* in *svobodo od*. Če govorimo o doseganju svobode od nečesa, potem gre predvsem za osvobajanje od različnih vnanjih dejavnikov, ovir in odporov; če pa govorimo o doseganju svobode za nekaj, imamo v mislih predvsem urejanje predvsem konkretnih vrednot, pravic, svoboščin ... Prava *svoboda za* je torej tista, ki ne pomeni le tega, da nisem onemogočen, zaprt, zaslužjen, pač pa govori

na tisoč in več načinov o produktivnem, ustvarjalnem, konkretnem udejanjanju sproščene, pristne človečnosti.

Svoboščina je po izvoru moralna vrednota oziroma etična kategorija, ki omogoča prostost in neomejevanje ljudi. Vseeno pa se svoboščina lahko opredeli kot pravni institut in v tem primeru pomeni, da država in drugi subjekti ne smejo posegati v zavarovano (svobodno) sfero posameznika. Pravica in svoboščina se pojmovno ne izključujeta, vendar pa je njuno vsebinsko prekrivanje le delno (Cerar 2001: 35).

Pogosti ni dovolj jasno opredeljeno, v kakšnem pomenu se uporablja pojem svoboščina ali kot filozofska ali kot pravna kategorija. »Kot pravni pojem je sleherna "pravica" izpeljana iz neke svoboščine kot ne-pravne kategorije. V tem pogledu so pravice glede na svoboščine sekundarne, tj. izvedene iz svoboščin, oziroma so takšen izraz slednjih, ki je prilagojen pravni vsebini« (Cerar 1997: 56). Iz vsesplošne zahteve po vsestranski človekovi svobodi je mogoče izpeljati vse človekove pravice. Iz njenih posameznih manifestacij (tj. svoboščin), pa nadalje npr. svobodo mišljenja, ustvarjanja, javnega izražanja. »Te manifestacije so v bistvu pravna oblika svoboščin, ki sodi v okvir t.i. pravic v širšem smislu« (Cerar, Ibid.).

V slovenski ustavi so *temeljne pravice* opredeljene predvsem v drugem poglavju z naslovom Človekove pravice in temeljne svoboščine (čl. 14–65), ter v tretjem poglavju Gospodarska in socialna razmerja (čl. 66–79). Pavčnik opozarja, da iz samega naziva "človekove pravice in temeljne svoboščine" ni mogoče zanesljivo sklepati, da gre za tiste temeljne pravice, ki jih navaja drugo poglavje slovenske ustave. »Jezikovna oznaka "človekove pravice in temeljne svoboščine" je pomensko porozna in dopušča več izpeljav« (Pavčnik 1997: 92). Tako zakon o varuhu človekovih pravic govori o "človekovih pravicah", o "človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah" ter o "človekovih pravicah ali temeljnih svoboščinah" (člen 1/1, 9/1, 9/2, 18, 25, 26/1, 30/1 in 39/2).

Razlika med pravicami nasploh in človekovimi pravicami in svoboščinami posebej je v tem, da pravice regulirajo razmerja med pravnimi subjekti nasploh, človekove pravice in svoboščine pa razmerje med posameznikom in oblastjo (Pavlović 1993: 25).

Pojem "otrok" v smislu, kot ga opredeljuje Konvencija o otrokovih pravicah:

Konvencija o otrokovih pravicah za otroka šteje vsako osebo, ki še ni dopolnila osemnajst let. Takšna opredelitev ja za naše razmere nekoliko nenavadna, vendar po drugi strani tudi upravičena, saj bi sicer morali uporabljati tudi izraz "mladoletnik". Nastali zadregi se ni moč v celoti izogniti. Pojem "otrok" in "otročvo" se uporablja kot generičen pojem, ki pokriva

obdobje otroštva v ožjem pomenu in tistega dela "starejšega otroštva", - adolescence ali mladoletnosti, ko posameznik pravno gledano ne uživa statusa polnoletne osebe (Šelih 1992: 11). Zavedamo se, da gre za rabo, ki ni ustaljena, vendar menim, da je kot delovna opredelitev za mojo nalogo primerna. »Ker se človek zvečine obnaša tako, kakor njegovo okolje pričakuje, se 'socialna infantilizacija' preoblikuje v 'psihološko infantilizacijo' in v konkretne oblike vedenja mladih, kar povratno potrjuje prepričanja odraslih, da so mladi premalo zreli, da bi odločali o sebi in drugih pomembnih rečeh«. / ... / »Družba poskuša mlade ljudi čim dlje obravnavati kot otroke, ker jih tako lahko ideološko investira in oblikuje v tako podobo, kakršna ji ustreza« (Pavlović 1993: 231).

Svobodna volja je pogoj za svobodno odločitev. Če je otroku prepoznana svobodna volja, je s tem že prepoznan za odraslega, za tistega torej, ki je iz bitja samovolje postal skozi vzgojni proces bitje svobodne volje. Dokler otrok nima lastnega razuma, da bi lahko vodil svojo voljo, ne sme imeti lastne volje, ki bi ji sledil, temveč morajo reprezentanti zakona uma (starši ali skrbniki), ki razmišljajo namesto njega, mu določajo njegovo voljo in usmerjati njegovo ravnanje, poudarja Locke.

Vendar s primerjavo prve točke 14. člena *Konvencije o otrokovih pravicah* (v nadaljevanju KOP) (Države podpisnice naj spoštujejo otrokovo pravico do svobode misli, vesti in veroizpovedi) in prvega dela 18. člena *Splošne deklaracije človekovih pravic* (vsakdo ima pravico do svobode misli, vesti in veroizpovedi) na svojevrsten način nasprotuje paradoksalnemu sklepu: če imajo to pravico vsi, potem jo morajo imeti tudi otroci in jo je zato potemtakem nepotrebno posebej navajati. Če semantični razpon besede "vsi" ne obsega pojma "otrok," potem to pomeni, da otroci niso (še) ljudje in zato ne morejo imeti te pravice, ki je sicer dana vsem ljudem (ne glede na raso, barvo, spol, jezik, politično ali drugo prepričanje, narodno ali socialno pripadnost, premoženje, rojstvo ali kakršno koli drugo okoliščino, kot to zagotavlja 2. člen *Splošne deklaracije človekovih pravic*. Ker je torej ne morejo imeti kot ljudje, jim je dana kot otrokom.

Izpeljava "otrokovih pravic" iz "človekovih pravic" je možna s pomočjo Apostelovega silogističnega sklepanja:

1. Vsi otroci so človeška bitja.
2. Vsa človeška bitja imajo vse človekove pravice.
3. Torej: vsi otroci imajo vse človekove pravice.

Ta silogizem je po formalnogični plati sicer popolnoma pravilen, toda vprašanje je, ali je tudi resničen? Najprej se zaplete že ob vprašanju, kaj so "človekove pravice" in kako jih utemeljiti (Kodelja 1995: 47). Definiranje in utemeljevanje pravic, ki naj bi pripadale vsem

ljudem že zato, ker so človeška bitja, od antike dalje poudarja, da imajo te pravice svoj zadosten razlog v samem bistvu in naravi človeka. Temelj prava se išče v tistemu, kar je človeku lastno "po naravi" in hkrati "njegova narava". Človekova narava se v kontekstu naravnega prava običajno razume kot /raz/umna narava in naravni zakon kot "diktat razuma" (Kodelja 1995: 48).

Ravno zato, ker je človek razumno bitje in mu pripadajo naravne pravice, otrok teh pravic ne more imeti, če še ni prepoznan kot razumno bitje. Če pripadajo naravne pravice vsem ljudem najenostavneje že zato, ker so ljudje, potem je trditev, da imajo ljudje naravne pravice, ekvivalentna izjavi: "Z je človeško bitje, torej ima Z naravne pravice". To pa je tautološko pojasnjevanje. Iz preteklosti je znano, da je človek postal subjekt prava šele z vzponom meščanstva, ko se takratni pravni položaj posameznika ni več utemeljeval z nekim posebnim statusom, povezanim njegovim rojstvom, poreklom in religiozno pripadnostjo, temveč se je utemeljeval le še v človeku, osvobojenemu vseh samoniklih družbenih vezi. Skozi različna obdobja se je naravno pravo utemeljevalo z različnimi vsebinami. Lahko bi rekli, da se je naravno pravo zaradi različnih vsebin skozi različna obdobja določevalo z zgodovino in ne z naravo.

Pojem mladostnik že od rimskega prava dalje šteje za prelomna leta v otrokovem razvoju in delitev na posamezna obdobja otroštva (pojavljajo leta 7, 14 in 21). Posplošeno mnenje določa starost 14 let kot prelomno zaradi pomembnega vpliva spolnega zorenja, pubertete. Vendar ne izključuje tudi praznoverja magičnega števila 7 na te delitve. Sodobna znanost zahteva individualizacijo v obravnavi. »Dosežena razvojna stopnja, ki ne zadeva vseh aspektov osebnosti enako, naj bi bila odločilna pri presojanju posameznih primerov, ne pa starost« (Pavlović 1993: 166).

Klasična mladost ali adolescenca se umešča v obdobje po obveznem šolanju in zajema predvsem vajeniško in dijaško mladino med 15. in 19. letom (Ule 1996: 16). V tem obdobju postane šola poglobljena institucija, ki posreduje med družino in širšo družbo, hkrati pa prevzame vzgojno in tudi nadzorno funkcijo nad odraščajočimi posamezniki. Ravno poseg novih institucij v proces odraščanja zaznamuje to obdobje šolanja od otroštva. Za razliko od otrok lahko mladostnik odkloni odvisnost od staršev in drugih vzgojnih institucij (šole), ter se poskuša osamosvojiti. Torej označuje vlogo mladostnika ravno to, da je odvisna od subjekta samega, da jo lahko ta sprejme ali odkloni, medtem ko za otroštvo to ni mogoče (Ule 1996: 11). Tudi nazora nad mladostniki ne izvaja več družina, temveč različne izobraževalne in vzgojne institucije. Nadzor v tem obdobju ne poteka preko neposredne kontrole in

sankcioniranja dejavnosti (npr. v družini), temveč preko ideoloških pritiskov k podrejanju reprezentantom državne oblasti. Poglavitni mehanizem, s katerim se doseže to podrejanje, je pedagoški odnos (Ule 1996: 12).

Interesi otoka in starša niso vedno enaki in skladni, temveč večkrat konfliktni; prav to narekuje vgrajevanje takšnih mehanizmov, ki omogočajo da se otrokovo stališče upošteva enako, kot stališče starša. Pravo razlikuje med otrokom in polnoletnim z grobim in togim merilom kakršna je dosežena starost v letih. Vendar ne določa samo ene starosti (npr. 18. leto) kot edino merilo¹. Adolescent pridobi nekatere pravice pred to starostjo (npr. pravico do zaposlitve, prenehanje obveznosti šolanja, poslovna sposobnost) (Šelih 1992: 21).

Morda bi bila še najboljša rešitev, če bi bila otroku priznana svoboda izbire glede nekaterih obravnavanih vprašanjih s 14 leti, ki je v evropskih državah najnižja priznana starostna meja, ki otroku omogoča svobodno odločitev, hkrati pa bi mu zagotovila še možnost, da bi to pravico začel uporabljati tudi prej, če bi na njegovo željo pristojni organ ugotovil in potrdil njegovo zmožnost racionalne presoje, ki je za svobodno odločanje nujna predpostavka (Kodelja 1995: 60).

Postopno pridobivanje atributov odraslosti deluje kot družbeni kompromis, ki se razvleče čez obdobje različnih oblik in stopenj šolanja. S sprejemanjem obveznosti odraslih pridobi mladostnik tudi lastnosti političnega subjekta – z osemnajstimi leti postane del volilnega telesa. Zakonodajca tudi opredeljuje starost, ko postane otrok kazensko odgovoren, in posebej starost, ko ga je mogoče tudi kaznovati.

¹ Določitev starostne meje kot pogoja za uresničevanje pravice temelji na predpostavki, da otrok do določene starosti nima določenih lastnosti ali sposobnosti, ki so nujno potrebne za uresničevanje te pravice. Z določevanjem starostne meje nastopijo podobne težave kot z razreševanjem starega paradoksa, imenovanega "Plešec". Takoj ko postavimo določeno starostno mejo, recimo 14 let, ki jo mora doseči otrok, da lahko uveljavi svojo pravico, se zastavi vprašanje, ali je ta otrok dan (uro, minuto, sekundo) preden dopolni 14 let nima zahtevanih lastnosti oziroma sposobnosti. Verjetno bi morali priznati, da jih je imel tudi sekundo, minuto, uro ali dan pred tem. Paradoks pa je, da bi morali enako odgovoriti za vsak predhoden trenutek, kamor bi že postavili mejo med prisotnostjo in odsotnostjo določenih lastnosti in sposobnosti. Drugače bi morali pojasniti, kako jih je pridobil v sekundi (minuti, uri, dnevu), ki loči otroka od določene starosti. Tak kritičen premislek razkrije arbitrarnost sleherne postavitve določene starostne meje. Poleg te pa je znana še drugačna kritika določitve starosti kot pogoja za uveljavitev pravice. Če je namreč bistveno imeti določene lastnosti in sposobnosti, ne pa starost samo po sebi, bi se pokazalo, da jih imajo nekateri 13- in 14- letni otroci, medtem, ko jih nimajo še razviti nekateri 15- in 16- letni otroci. Iz tega po mnenju kritikov sledi, da je postavitve meje na 14. leto nepravilna. Vsekakor pa je arbitrarno (D. Archard, *Children Rights and Childhood*, str. 58–59; v: Kodelja 1995: 59).

Uveljavljanje 'otrokovih' pravic

Zgodovinski in primerjalno pravni vidik razkrivata, da gre za pojem (otrok), ki se je v preteklosti spreminjal in ga tudi danes različni pravni sistemi razumejo različno. Otroci skozi vso zgodovino niso imeli nikakršnih pravic, saj so bile pravice namenjene izključno odraslim. Obdobje otroštva so različne družbe v zgodovini razumele in opredeljevale različno, razlike pa se kažejo tudi v današnjem času. V antiki je grška politična misel državljanom polisa omogočala funkcionalne pravice, vsi državljani so lahko demokratično sodelovali pri odločanju v javnih zadevah. Načelo enakosti je veljalo za svobodne Grke, vendar ženske niso bile enakopravne, in sužnji brez pravic. Atenci so razvili zamisel o enakosti posameznikov pred zakonom. V tem času se je Aristotel zavzemal za »vzgojni sistem, v katerem naj bi otroke vzgajali posebej usposobljeni vzgojitelji ločeno od družine« (Zajc 2005: 35). Na bakrenih ploščah ohranjeni prvi zapisi rimskega prava »uveljavljajo vrhovno moč v osebi družinskega očeta (pater familias), ki je imel pravico odločati o življenju in smrti svojih otrok – edina razlika med gospodarjevim sinom in sužnjem je bila v tem, da je imel sin pravico do dediščine« (Zajc, Ibid.).

Stopnja ekonomskega razvoja družbe, njena struktura in vrednostni sistem so v zgodovini določali položaj otroka in opredeljevali medsebojno razmerje med družbo in otrokom, med 'svetom odraslih' in 'svetom otrok'. V zahodni Evropi so se predstavniki protestantizma zavzemali za pravico otrok do izobrazbe, kljub takrat nizki stopnji ekonomskega razvoja družbe. Martin Luther je postavil zahtevo po obvezni osnovnošolski izobrazbi otrok in jo oblikoval kot pravico otrok, ne glede na to ali gre za fanta ali deklico in ne glede na njihov premoženjski status (Dasberg v Šelih 1992: 15).

Pod vplivom Rousseaujevih idej je Montagnardska ustava leta 1793 uveljavljala številne socialne vidike zmagovitega meščanstva. Zagovarjala je pravico do izobrazbe, ki naj bo dostopna vsem. V 22. členu je podano, da mora družba »omogočiti, da bo izobraževanje dostopno vsem državljanom« (Perenič 1988: 413).

Skozi več zgodovinskih obdobj so se oblikovali majhni in postopni koraki poti h končnemu cilju – oblikovanju Konvencije o otrokovih pravicah. V srednjem veku je tako Karel V. izvzel iz svoje prepovedi beračenja, ki je veljala za hud prestopek, otroke in jim tako omogočil preživetje. V 19. stoletju je Robert Owen zahteval prepoved otroškega dela v Angliji (glej Pavlović 1993). Naletel je na odpor delavcev, ker so njihove družine zaradi prepovedi otroškega dela izgubile sredstva, ki so jih prislužili otroci.

Izobraževanje je družbena dobrina, kjer se poleg načela enakosti možnosti pojavlja tudi nujnost načela upoštevanje difference v obliki zahteve, da so neenakosti glede količine primarnih družbenih dobrin, ki naj bi jim bili izpostavljeni, v korist najbolj prikrajšanim (Peček 2006: 11). Šola ohranja trojno funkcijo: posredovanje vnaprej jasno določenega znanja, oblikovanje primernih državljanov in selekcioniranje učencev, pri tem pa upošteva različne kriterije. Politični filozof Rawls ne izpostavlja vzgoje in izobraževanja kot primarne družbene dobrine, ne »več kot nekaj, kar si vsak razumen človek želi /.../, temveč kot tisto, kar ljudje kot svobodni in enakopravni državljanji ter aktivni člani družbe potrebujejo v svojem življenju« (Kodelja 2001: 10). Izobraževanje je »postopek duhovnega oblikovanja človeka, v katerem naj doseže polno uresničitev svojega človeškega obstoja, svoje 'humanosti'« (Brockhaus v Novak 2004). Za Brajšo nista »vzgoja in izobraževanje nič drugega kot nenehno dajanje, sprejemanje in iskanje informacij med učitelji in učenci« (Brajša 1993: 77). Vendar je v večini naših šol to omejeno na dajanje, sprejemanje in iskanje informacij povezanih z vzgojnimi in izobraževalnimi vsebinami.

Na splošno je pravica »pravno zavarovano upravičenje pravnega subjekta do določenega (aktivnega in pasivnega ravnanja)«. Torej je pravica pravna kategorija, po kateri ima njen nosilec zagotovljeno pravno varstvo. Pojem pravice implicira dolžnost nekega subjekta, ki ni istoveten z nosilcem pravice, da s svojim aktivnim in pasivnim ravnanjem nosilcu pravice neposredno omogoči njeno uresničitev (Cerar 2001: 34).

Človekove pravice so ravno tako kategorija modernega mednarodnega prava in notranjega prava in so zato konstituirane v pravni obliki, tako da lahko zagotavljajo njihovim nosilcem pravno varstvo. Besedno zvezo "človekove pravice in svoboščine" je mogoče poenotiti v enotni pojem človekovih pravic v generičnem smislu (Cerar 2001: 36).

Ideja o človekovih pravicah je povezana z določeno razvojno stopnjo človeške družbe. Antična družba ni poznala človekovih pravic v modernem pomenu besede, saj se je pojem pravica (subjektivnega prava) pričel šele z modernim individualizmom. Sam *pojem pravice* se je pojavil dokaj pozno in samo v določenih okoljih. Prve pravne teorije o pravici so se pojavile v Evropi v 12. stoletju pri avtorjih, ki so ponovno odkrili *Digeste* in razvili srednjeveško vedo rimskega prava (Perenič 1988: 21).

Obdobje razsvetljenstva (17. in 18. stoletje) je razvilo filozofsko in politično-pravno doktrino, katere bistvo je boj za človekove pravice v prizadevanjih po utesnitvi oblasti in

določitvi mej, ki jih le-ta ne sme prestopiti. Jasno spoznanje, ki ga oblikuje meščanski koncept poudarja, da ni mogoče govoriti o človekovih pravicah, dokler oblast javno ne prizna svojih omejitev in sredstev, ki so na voljo posamezniku, ko se sooča z oblastjo (Perenič 1988: 20). Za to doktrino so najpomembnejše trditve, da so človekove pravice univerzalne, absolutne in dane človeku. Vendar pa je »univerzalnost oziroma splošnost ideje človekovih pravic mogoče empirično preveriti ne le prek njihovega (ne)zagotavljanja v družbeni praksi (tu je odsotnost univerzalnosti očitna, temveč med drugim s primerjavo stališč različnih avtorjev, ki opredeljujejo posamezne človekove pravice, poleg tega pa tudi z vpogledom v razumevanje teh pravic v različnih pravnih sistemih« (Cerar 1996: 51). Neka posplošena idejna osnova za nastanek človekovih pravic je prisotna v svetovnih filozofskih in religioznih sistemih. Med osrednjimi prvinami teh sistemov so tudi takšne vrednote, ki jih danes "zagotavljajo" človekove pravice, vendar to še ne omogoča enačenje takšnih sistemov z doktrino človekovih pravic.

Kot poudarja MacDonald se doktrini človekovih oziroma naravnih pravic očita, da se seznanja teh pravic spreminjajo v odvisnosti od posameznih avtorjev (MacDonald v Cerar 1996: 52). Za konsenzualni seznam človekovih pravic je mogoče šteti Mednarodno listino človekovih pravic, vendar je treba upoštevati, da gre pri tej listini za specifični mednarodni politični dogovor. Predstavniki omejenega kroga držav izražajo svojo politično voljo, univerzalnost dogovora pa je mogoča le v tako zasnovanem okviru. »Tako se pokaže, da so človekove pravice in dolžnosti, gledano s stališča družbe, predvsem pomemben del političnega sistema, s stališča posameznika pa so filozofsko antropološka kategorija« (Kobe 1988: 98). Po takšnem gledanju so lahko človekove pravice in svoboščine najbolj izražene s človekovo svobodo, ki je človeku imanentna in je del njegovega generičnega bistva.

Human Development Report Organizacije združenih narodov označuje človekove pravice kot pravice, ki jih imamo vsi ljudje. Te pravice izhajajo iz pojmovanja človečnosti ter svobodnega, človeku dostojnega življenja. Vsem posameznikom nalagajo moralne obveze določenega obnašanja in obvezo vzpostavljanje socialnih dogovorov. Človekove pravice zagotavljajo posameznikom varno uživanje pravic in svoboščin, ki pogojujejo človeka dostojno življenje. Človekove pravice so univerzalne – pripadajo vsem ljudem in vsi ljudje imamo enake pravice do njihovega uresničevanja. Človekove pravice so neodtujljive in jih posamezniku ni mogoče odvzeti (HDR 2000: 16).

2.4 O FUNKCIJI PRAVIC

»Človekove pravice – tiste temeljne, neodtujljive in naravne - naj bi bile uveljavljene zmeraj in povsod. Kot da ne bi bilo zgodovine. Vsakemu individu naj bi ne glede na specifičnosti družbenih, gospodarskih, političnih, pravnih sistemov oziroma ureditev zagotavljale svobodnost, pravičnost, gotovost« (Sruk 1988: 258). Opredelitev je povezana z idejo avtentičnosti in v tesni povezavi z individualizacijo, do katere je prišlo v evropskem prostoru. Vrednotenje pojmov svoboda in pravičnost je družbeno pogojeno in ne more biti vrednostno nevtralnno. »Tako že v izhodiščih preiskovanja o tem, katere kulture/družbe spoštujejo 'univerzalne' človekove pravice, izhajamo iz evropocentričnega sistema vrednot, ki oblikujejo naša očala dojemanja sveta« (Lukšič-Hacin 1999: 82). Vendar pa razmeroma široka uveljavljenost doktrine in prakse spoštovanja človekovih pravic kaže odraz višje stopnje zavedanja o vrednostno pozitivnem pomenu spoštovanja posameznikove eksistence in dostojanstva ter enakosti med ljudmi. Ker gre za približevanju najverjetneje nedosegljivemu idealu, moramo pravice razumeti kot »moralni družbeni projekt, to pomeni, da pomagajo razvijati tako stanje v družbi, oziroma razvijajo tak vzorec obnašanja, s katerim bi bilo mogoče razširiti prostor individualne in družbene svobode« (Zajc 2005: 30).

Samoizpolnjujoča se moralna napoved, ki jo kažejo človekove pravice, prispeva k temu, da ljudje lahko razvijajo svoj libertarni potencial. V iskanju idealnega ravnovesja človekovih pravic se išče med naravnimi, družbenimi, zgodovinskimi in moralnimi element (Rizman 1997: 139). S krepitvijo človekovih pravic je tesno povezana vključitev v Evropsko unijo. Kriteriji, standardi in programi so uveljavljeni z zakonodajo znotraj Evropske unije, to pomeni, »da se bomo morali hitreje navaditi na novo evropsko pragmatičnost in racionalnost, ki zahteva, da so pravice in dolžnosti natančno določljive in usklajene« (Zajc 1998: 88).

Lahko bi rekli, da človekove pravice niso nikoli podarjene, temveč jih posamezni segmenti družbe osvajajo ne glede na večje ali manjše žrtve., ki se ob tem pojavljajo. Razvoj človekovih pravic bi lahko dokazali »s prikazom razvoja teoretičnih paradig na eni strani, na drugi pa s sukcesivnim širjenjem korpusa človekovih pravic od generacij formalnih pravic h generacijam pravic, ki zadevajo vsakdanje življenje konkretnih posameznikov« (Rizman 1997: 97). Tudi Cerar ugotavlja da so pravice in dolžnosti v vsakem primeru postavljene oziroma opredeljene s strani človeka in so torej neavtentične: »Človekove pravice (dolžnosti) niso oziroma ne morejo biti izpeljane niti iz prave narave človeka niti iz absolutnega zakona, kajti niti eno niti drugo ni v avtentični obliki dostopno človekovemu spoznanju« (Cerar 1996: 44).

3. ORIS PRAVA ČLOVEKOVIH PRAVIC

Z mednarodnim pravom je pojem človekovih pravic in temeljnih svoboščin precej natančno določen. Na globalni ravni ga sestavljajo:

- Splošna deklaracija OZN o človekovih pravicah (1948)
- Mednarodni pakt OZN o državljskih in političnih pravicah (1966)
- Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah (1966)

Na teh globalnih pravnih aktih temeljijo mednarodnopravni instrumenti o človekovih pravicah, ki jih tudi nadgrajujejo:

- Evropska konvencija o človekovih pravicah (z desetimi dopolnilnimi protokoli) (1965)
- Evropska socialna listina (1965)
- Ameriška konvencija o človekovih pravicah (1970)
- Afriška listina o človekovih in ljudskih pravicah (1981)
- Helsinška sklepna listina Evropske konference o varnosti in sodelovanju, zlasti njena tako imenovana »tretja košarica« (1975)

Na podlagi naštetih temeljnih pravnih dokumentov obstaja še veliko število tako imenovanih subsidiarnih mednarodnih pravnih aktov v okviru OZN, ki se nanašajo na posamezne človekove pravice, kot na primer Konvencija o odpravi suženjstva, o prepovedi rasne in vsakršne drugačne diskriminacije, prepovedi mučenja in nečloveškega ravnanja z ljudmi, pravicah otrok, prepovedi diskriminacije žensk itd. Med vire mednarodnega prava človekovih pravic štejejo tudi konvencije, ki so bile sprejete v okviru Mednarodne organizacije za delo, kot so na primer: o prepovedi prisilnega dela, svobodi sindikalnega združenja, enakosti plačila za delo žensk in moških itd. V povzetku navedeno gre za naslednje človekove pravice in svoboščine:

- **Pravica do fizične in psihične nedotakljivosti**, ki obsega: pravico do življenja, prostosti in varnosti, prepovedi mučenja, nečloveškega in poniževalnega obravnavanja, prepoved suženjstva in prisilnega dela, svoboda gibanja, prepoved samovoljnega odvzema prostosti, pravico zapustiti svojo državo in se vanjo vrniti.
- **Pravica do svobode vesti, prepričanja in javnega izražanja**, ki obsega: svobodo veroizpovedi, mnenja, prepričanja in javnega izražanja, svobodo združevanja in mirnega zborovanja in sindikalnega organiziranja.
- **Pravica do pravne varnosti**, ki obsega: pravico do poštenega obravnavanja pred

vsemi upravnimi organi in sodišči, vključno z domnevo nedolžnosti, pravico do obrambe in prepoved veljavnosti kazenskih zakonov za nazaj.

- **Pravico do nedotakljivosti zasebnosti in družinskega življenja**, kar vključuje tudi otrokove pravice.
- **Politične pravice**, ki obsegajo: pravico voliti in biti izvoljen, pravico sodelovati pri opravljanju javnih zadev.
- **Pravica do enakopravnosti**, vključno s prepovedjo vsakršne diskriminacije.
- **Ekonomске in socialne pravice**, ki obsegajo kot minimum: pravico do svobode izbire dela, pravico do primerne življenjske in socialne varnosti in zdravstvenega varstva.

(Povzeto po Bavcon 2006: 18–19)

Vendar se pravo človekovih pravic kaže za izrazito ambivalentno, saj se država (oblast) pojavlja kot varuh in hkrati kot potencialni kršitelj človekovih pravic. Zato je treba pojem človekovih pravic razumeti kot posebno vejo prava, nastalo v novejšem času in drugačno od drugih pravnih disciplin. Pravo človekovih pravic deluje v drugačni, obrnjeni smeri. Človek posameznik od države – oblasti zahteva, da sama sebe omeji pri izvajanju njene oblasti in moči; zahteva naj zagotovi spoštovanje ustavnih norm, s katerimi so zavarovane človekove pravice in temeljne svoboščine, »naj sankcije za njihove kršitve uveljavi zoper samo sebe oziroma zoper tiste nosilce oblasti, ki jo zlorabljajo za kršitev človekovih pravic« (Bavcon, 2006: 20).

3.1 MEDNARODNO PRAVNO VARSTVO PRAVIC OTROKA

V sistemu varstva človekovih pravic so pravice otroka zavarovane na dva načina:

- v temeljnih dokumentih človekovih pravic (splošna deklaracija, mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah, mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah) in v dokumentih, ki se nanašajo na posamezna področja človekovih pravic, s posebnimi členi, ki urejajo pravice otroka.
- s posebnimi dokumenti, ki v celoti obravnavajo pravice otroka (deklaracija o pravicah otroka in konvencija o pravicah otroka).

Iz vsebine splošnih dokumentov OZN o človekovih pravicah je razvidno, da so otroci upravičeni do vseh človekovih pravic, razen tistih, ki jih ne morejo uresničevati zaradi svoje mladostnosti. Dokumenti, ki se nanašajo na varstvo takih posameznih področij in

posameznih skupin, ostajajo del celote mednarodnopravnega varstva človekovih pravic. Otroci se kot posamezniki ali kot skupina sami ne zmorejo učinkovito upreti posameznim diskriminatornim dejanjem. Zato je toliko pomembnejše upoštevanje mednarodnopravnega varstva pravic otroka, ki posamezne države usmerja k varovanju otrokovih pravic v svoji notranji ureditvi, hkrati pa postavlja temelj nadzora mednarodne skupnosti nad izvajanjem posameznih določil. Poglavitni cilj in namen konvencije o otrokovih pravicah je določitev obvezujočih standardov, ki jih morajo države spoštovati pri sprejemanju notranjih ukrepov in pri tem upoštevati načelo kar najširšega interesa otrok.

Konvencija o otrokovih pravicah je bila sprejeta v Generalni skupščini OZN 20. novembra 1989, veljati pa je pričela 2. septembra 1990. Jugoslavija je konvencijo ratificirala januarja 1991. Določila konvencije, med drugim, urejajo tudi tista področja otrokovih pravic, ki se nanašajo na:

- civilne in politične pravice (do združevanja, zbiranja, izražanja mnenj, do svobode misli, vesti in veroizpovedi, dostopa do informacij),
- ekonomske, socialne in kulturne pravice (do izobraževanja, informiranja, socialnega in zdravstvenega varstva, do posebne pomoči prizadetim otrokom).

Z vsebino posameznih določil je pomembna tudi preambula, saj je v sedmi alineji zapisano, da »mora otrok za poln in skladen razvoj svoje osebnosti odraščati v družinskem okolju, vzdušju sreče, ljubezni in razumevanja«. To je tudi napotilo za »določitev največjega interesa oziroma koristi otroka«, ki ga kot načelo določa prvi odstavek 3. člena konvencije: »Pri vseh dejavnostih v zvezi z otroki, bodisi da jih vodijo državne, bodisi zasebne ustanove za socialno varstvo, sodišča, upravne oblasti ali zakonodajni organi, naj bodo otrokove koristi glavno vodilo.«

KOP v 1. členu določa, »da za namene pričujoče konvencije pomeni otrok vsako človeško bitje, mlajše od osemnajst let, razen če pravo, ki se uporablja za otroka, določa, da se polnoletnost doseže že prej« in s tem opredeli komu so pravici v konvenciji namenjene. Otroka opredeljuje tudi 1. alineja 31. člena konvencije, ki določa, »da ima otrok pravico do igre in razvedrila«, torej ima pravico biti otrok. Potreba po spoštovanju otrokovega dostojanstva in časti izhaja iz celotnega besedila konvencije, posebej ga omenjajo 16., 23., 28., in 40. člen.

Civilne in politične pravice otroka, določene s konvencijo so podane v 13., 14., 15., 16., 17. in 40. členu: pravica do svobode izražanja, do svobode misli, vesti, veroizpovedi, do svobodnega združevanja in mirnega zbiranja, pravico varstva pred vmešavanjem v zasebno življenje, pravice otrok v kazenskem postopku in pravico dostopa do informacij. Konvencija

zavezuje države, da sprejmejo ustrezne zaščitne socialne, nacionalne programe, ki naj ustvarijo pogoje za zagotovitev uresničitve pravic otroka do ustrezne življenjske ravni in pravice do izobraževanja (19.–34. člen). KOP tudi določa, da države podpisnice priznavajo potrebo po posebni skrbi za prizadete otroke (2. alineja 23. člena) in zagotovijo finančno in zdravstveno pomoč staršem prizadetih otrok.

V celotnem sklopu pravic je za otroke in mladino je področje vzgoje in izobraževanja opredeljeno z dokumenti OZN, ki se nanašajo na vzgojo in izobraževanje², ter s posebnimi členi o izobraževanju v splošnih dokumentih o človekovih pravicah (13. člen mednarodnega pakta o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah), ki določa za cilje vzgoje in izobraževanja:

- razvoj osebnosti ter spoštovanje človeškega dostojanstva,
- razumevanje, toleranca in odprava predsodkov med ljudmi,
- nediskriminacija in spoštovanje načel OZN, zlasti človekovih pravic.

Navedene cilje izobraževanja KOP povzema v 29. členu in k navedenim ciljem doda (v točki e) tudi "krepitev spoštovanja do naravnega okolja" in s tem prispeva k univerzalnemu spoštovanju ekoloških načel.

Dostopnost šolanja se zagotavlja konvencija v 28. členu, kjer opozarja, da morajo države :

- zagotoviti obvezno in vsem brezplačno dostopno osnovno šolanje,
- spodbujati razvoj različnih oblik srednjega šolanja, če je potrebno, pa zagotoviti ustrezno denarno pomoč,
- višje šolanje naj bo enako dostopno vsem na podlagi osebne sposobnosti,
- zagotovijo, da bodo obvestila in nasveti o šolanju in poklicu dosegljivi in dostopni vsem otrokom,
- sprejemajo ukrepe, s katerimi bodo spodbujale redno obiskovanje pouka in zmanjšale osip v šolah.

² Konvencija UNESCO o prepovedi diskriminacije v izobraževanju iz leta 1960, deklaracija UNESCO o temeljnih načelih glede prispevka množičnih občil h krepitvi miru in mednarodnega razumevanja k pospeševanju človekovih pravic in k preprečevanju rasizma, apartheida in hujskanja k vojni, deklaracija načel, po katerih naj se med mladino pospešujejo ideali miru, vzajemnega spoštovanja in razumevanja med narodi: priporočilo UNESCO o vzgoji in izobraževanju za mednarodno razumevanje, sodelovanje in mir ter spoštovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin.

Drugi odstavek istega člena določa da naj države podpisnice z ustreznimi ukrepi zagotovijo, da se bo v šolah disciplina uveljavljala na način, ki je v skladu s to konvencijo in otrokovim človeškim dostojanstvom.

KOP kot mednarodno obvezujoč pravni akt od leta 1998 dalje podpira varstvo otrokovih pravic v sklopu varstva splošnih človekovih pravic. S konvencijo se je oblikoval drugačen odnos mednarodnega prava do otrok, saj konvencija otroka priznava kot subjekt pravic in s tem omogoča optimalno uveljavljanje otrokovega interesa.

4. RAZVOJ PRAVIC V ŠOLSKEM SISTEMU

Razumevanje pomena vzgoje in izobraževanja je pomembno za proučevanje človekovih pravic, še posebno pri tehtanju posameznih pravic, kadar se zazna morebitna kolizija med njimi. V mojem proučevanju me zanimata oba medsebojno neločljivo povezana segmenta, tako vzgoja kot izobraževanje in morebitna neskladja med njima. Omejil se bom na področje srednje šole in dijaškega doma, kjer so subjekti vzgoje in izobraževanja v adolescentnem obdobju in proti izteku srednješolskega obdobja postanejo polnoletni in sami odločajo o svojih pravicah (nadaljevanju šolanja). Neoliberalni in elitistični trendi tržno usmerjene postmoderne družbe predstavljajo dodatni izziv za nespoštovanje in uveljavljanje človekove pravice dijakov in njihovih staršev. Razmerja mladostnik-šola-starši-država odpirajo problematiko varstva človekovih pravic v demokratični in pluralni družbi. V šolskem polju se tako odpirajo vprašanja pravice do izobrazbe, pravice do zasebnosti, vprašanja prepovedi diskriminacije, vprašanja svobode izražanja, zbiranja in združevanja, svobode vere in druga.

Vzgojno in izobraževalno pristojnost šole urejajo zakonske določbe. Predvsem na področju vzgoje prihajajo zaradi pravice do izobraževanja straši in mladostniki v konflikt s šolo oziroma razmerjem dijaki-starši-država. Današnja pravna doktrina skuša v vprašanju razmerja starši-država na različne načine zožiti področja možnih neskladij ali možnih konfliktov med starši in šolo, predvsem s pomočjo načela tako imenovane prirejenosti pravic staršev in državne šole. Pozornost bom namenil predvsem naslednjim pravicam in svoboščinam: pravici do izobrazbe, pravici do svobode vesti, izražanja, zbiranja in združevanja, pravici do varnosti in telesne nedotakljivosti ter pravici do zasebnosti ...

Razumevanje vzgoje in izobraževanja je odločilno za raziskovanje človekovih pravic, posebno še pri tehtanju posameznih pravic in njihovih medsebojnih neskladij. Med pomembne pravice in svoboščine na področju vzgoje in izobraževanja štejemo: pravico do izobrazbe, pravico do varnosti in telesne nedotakljivosti, svobodo vesti, svobodo izražanja, svobodo zbiranja in združevanja, pravico do zasebnosti ter pravico do družinskega življenja.

Pravica do izobrazbe ima več in vidikov, saj vključuje pravico staršev zahtevati od države, da njihovemu otroku zagotovi možnost izobrazbe (Novak 2004: 19). Odpira se tudi vprašanje o posledicah pravice do izobrazbe in dolžnosti šole in staršev (na primer versko in filozofsko oziroma svetovnonazorsko prepričanje). Pomembna je enakost pred zakonom, ki mora vključevati enake možnosti dostopa do vzgojno-izobraževalnih institucij za manjšine in otroke s posebnimi potrebami. V sintagmi "vzgoja in izobraževanje" imajo pomembno vlogo

cilji vzgoje in izobraževanja, kamor spada tudi šolska obveznost (obveznost obiskovanja pouka, opravičevanje odsotnosti).

Pravica do varnosti se posveča vedno več pozornosti, predvsem ker posega v druge, prav tako temeljne pravice dijakov v šoli. Sem nedvomno sodi varovanje elementarne osebne varnosti s pomočjo videonadzora šolskih hodnikov in neposredne šolske okolice.

Pravica do telesne nedotakljivosti je v neposredni povezavi s pravico do varnosti. Šola ne sme posegati v telesno in duševno nedotakljivost dijakov, tudi šolski ukrepi so lahko samo takšne narave, da so še dopustni za varovanje dijakove telesne celovitosti.

Svoboda vesti kot pravica, v katero lahko šola nepremišljeno poseže s svojimi ukrepi, je podvržena notranjim konfliktom. Kolizija med negativnim in pozitivnim vidikom razumevanja posameznikove svobode vere v javni šoli se kaže v zvezi z rabo verskih simbolov v šoli (npr. nošenje znakov, verskih oblačil).

Svoboda zbiranja in združevanja zajema urejanje obveznega obiskovanja pouka na eni strani in svobodo zbiranja in združevanja dijakov srednje šole, ki ni več obvezna šola.

Pravica svobodnega izražanja posameznika odpira vprašanje, kdaj prične šola z omejevanjem načina govora ali delovanja posegati v svobodno izražanje posameznika. Mladi z načini oblačenja, nošenjem simbolov in sloganov izražajo svoja prepričanja.

Pravica do zasebnosti namenja pozornost varovanju osebnih podatkov, ki se nanašajo na posameznega dijaka, kot tudi na podatke, ki se nanašajo na njegove starše, ki so na voljo šoli. Sem spada tudi vprašanje dolžnosti učiteljev in drugih delavcev šole in dijaškega doma o poklicnem varovanju tajnosti in problem varovanja zdravstvenih podatkov pridobljenih na sistematičnih zdravstvenih pregledih dijakov.

Pravica do družinskega življenja (8. člen Evropske konvencije človekovih pravic, 12. člen Splošne deklaracije človekovih pravic) varuje pred nelegitimnim poseganjem šole v pravico mladostnika in njegovih staršev pri preživljanju skupnega prostega časa. V skladu s KOP ti ne smejo biti izpostavljeni samovoljnemu in nezakonitemu vmešavanju v njihovo družino (16. člen KOP). Ta pravica zajema tudi vprašanje »kdaj je šola v okviru svoje naloge varovanja otrokove koristi še upravičena do posegov, ne da bi z njimi nedopustno posegla v pravico do družinskega življenja otroka ali njegovih staršev« (Novak 2004: 22). Kljub načelni prepovedi vmešavanja šole v družinsko življenje in vzgojne pravice staršev izvajanje roditeljske pravice mladostniku ni vedno v korist. Šolam je poznan »sindrom pretirano ambicioznih staršev«. (Novak 2004: 271). Povečan pritisk staršev za vključitev mladostnika v več pristočasnih dejavnosti in dodatnih aktivnosti »utegne včasih biti tudi želja staršev pridobiti si čas zase, tj. čas brez otrok« (Novak, Ibid.).

Šola ima nalogo izobraževati in vzgajati. Na obeh področjih, predvsem pa na področju vzgoje prihaja šola kot institucija tudi v konflikt s pravicami dijakov in njihovih staršev.

Proces izobraževanja omogoča posamezniku pridobivanje splošnega ali posebnega znanja, proces vzgoje pa celovito oblikovanje njegovega duha in značaja, oziroma njegove osebnosti (Brockhaus v Novak 2004: 25). Splošne leksikalne definicije izobraževanja in vzgoje pa po puščajo odprtih več vprašanj: Kje je zares meja med izobraževanjem in vzgojo oziroma ali ju je mogoče sploh ločiti kot procesa. Kateri proces je v šoli, družini prednosten; kako zavarovati interese staršev pred neželjenimi vzgojnimi vplivi šole in države na njihovega otroka? In kar je morda še pomembneje: kako zavarovati interese mladostnika pred posledicami različnih vzgojnih vplivov šole na eni in staršev na drugi strani. Zgodovina šolstva kaže ponekod v svetu še danes dve glavni obliki ideološkega nasilja. Ena je takih oblik je versko nasilje, druga pa posvetni totalitarizem. V obeh primerih uradno priznana vera in politika vpliva na področje šolstva, razglašanje določene vere in politike kot edine prave pa nujno vodi v kršitev temeljnih človekovih pravic.

V sedemnajstem stoletju je J. Komenský s šolo materinega jezika prvi izoblikoval podobo šole. Gimnaziji ali latinski šoli je dodal tiste predmete, ki so začeli pod vplivom uveljavljajoče se znanosti prodirati v višjo izobrazbo. V splošnem je videti, da je nanj vplival praktični in realistični duh F. Bacona, kljub temu, da se nagiba k utilitarizmu takrat nastajajoče meščanske družbe. Pri njegovem sodobniku J. Locku je ta vidik močnejši, saj postavlja v ospredje disciplino duha. Locke je tako na splošno proti telesni kazni in jo dopušča le v skrajnem primeru (tu se kaže vpliv srednjeveške tradicije). Zagovarja poenostavljanje izobrazbe in njeno prirejanje praktičnim potrebam in se zavzema za individualno vzgojo otrok premožnih staršev.

Od renesanse naprej se je odklanjal tipični fevdalni vzgojni ideal – vzgojiti pripadnika stanu. Rousseaujeva zahteva, da se je treba odločiti za vzgojo človeka ali vzgojo državljana (fevdalne države), je podkrepljena z dejstvom, da oboje hkrati ni mogoče. V skladu s svojim prepričanjem o nepokvarjenem in svobodnem stanju človeka, je njegov glavni smoter vzgojiti svobodnega človeka, ki ceni svobodo nad vse. Zato mora biti tudi vzgoja svobodna, tako po svojih metodah kakor tudi organiziranosti. Vendar pa je svojimi zahtevami zašel v številna protislovja, ker je pričakoval preveč na eni strani od gojencev, na drugi pa vse od vzgojiteljev. (glej Rousseau 1959).

O pravici do izobrazbe prva spregovori Montagnardska deklaracija, ki je sestavni del t.i. montagnarske ustave iz l. 1793. »Izobrazba je potreba vseh ljudi. Družba mora z vso svojo močjo podpirati razvoj javnega razuma in omogočiti, da bo izobraževanje dostopno vsem državljanom« (člen 22). Socialni vidik nove deklaracije je pravica do izobrazbe, ki naj bo dostopna vsem (Simič 1997: 43).

4.1 PRIZADEVANJA BLAŽA KUMERDEJA

Za časa vladavine Marije Terezije je bila pri nas leta 1744 z dekretom uvedena osnovna šola kot razsvetljenski projekt izobraževanja ljudstva in s tem odvzet odločilen vpliv katoliške cerkve. Že leto prej je bil ukinjen jezuitski red, njihove srednje šole so bile poimenovane gimnazije, višje pa licej. Leta 1770 je izšel odlok, po katerem »... šolstvo je in ostaja vselej politikum«, to se pravi stvar države. Po takratnem šolskem zakonu (Felbigerjeva "Splošna šolska naredba" leta 1774) je bila glavna naloga šolstva vzgajati koristne in uporabne državljane (Žlebnič 1959: 121). V času Jožefa II. je po razpustitvi jezuitskega reda število šol precej naraslo, država je začela usmerjati delo gimnazij kar se tiče vsebine pouka. V Avstriji so se pojavile težnje po realni smeri gimnazijskega pouka, vendar brez večjih uspehov, ker je v takratnem izobraževanju prevladal vladarjev utilitarizem. Vendar se je vse bolj utiralo pot spoznanje, da sta potrebni pravzaprav dve vrsti šol: latinske šole za znanstvene študije, razen njih pa še šole za vse, ki ne nameravajo študirati, temveč bodo ostali ročni delavci.

Po Kumerdejevem načrtu (1772) bi morala biti osnovna šola predvsem izobraževalna ustanova, njena glavna naloga pa naučiti kmečke otroke brati in pisati, »da bi se lahko izobraževali z branjem v slovenščino prevedenih knjig, da bi spoznali napredek gospodarstva v drugih deželah, ter tako izboljšali svoj način življenja ekonomsko in kulturno« (Schmidt 1963: 72). Kumerdej je uveljavljanje materinščine nemških učencev v avstrijskih šolah prenesel na slovenske razmere in zahteval pouk v materinščini slovenskih otrok. Predlagal je, da »bi bila glavna naloga osnovne šole naučiti kmečke otroke po slovensko brati in pisati. Da bi se lahko izobraževali z branjem v slovenščino prevedenih knjig, da bi spoznali napredek gospodarstva v drugih deželah ter tako izboljšali svoj način življenja ekonomsko in kulturo« (Schmidt 1988: 172). Šola za naj bi bila v prvi vrsti izobraževalna ustanova. Zavzemal se je za posvetno nadzorstvo nad šolo, ki je z dekretom postala državna. Kumerdejev koncept zagovarja šolo kot izobraževalno ustanovo, kot sredstvo za kulturni in gospodarski napredek slovenskega človeka in kot orožje v boju proti zaostalosti.

Na njegovo pobudo, da bi ustanovili šolo, ki bi jo obiskovali vsi otroci, ne glede na stanovsko pripadnost in spol, v kateri bi bil učni jezik slovenski, je bila v Ljubljani l. 1775 ustanovljena prva "normalka" s 120 učenci (šolstvo se je takrat izvajalo tudi v okviru cerkvenih ustanov ali s pomočjo privatnih učiteljev) (Zajc 2005: 67).

Splošna šolska naredba (1774) je predpisala tudi »da bi učitelji ne mučili otrok čez mero z učenjem na pamet, temveč jim bistrili razum«. (Schmidt 1988: 188) S tem se je pričelo v šole uvajati to važno zahtevo prosvetljenske pedagogike, vendar se je pokazalo, da večina učiteljev te zahtevne naloge ne zmore povsem. Za uresničevanje splošne šolske naredbe je bilo nujno pedagoško izobraževanje učiteljev, ki ga je spraval v tek Kumerdej. Poudarjal je, da za bodoče kvalificirane učitelje zanje nemščine ni nujno, nujno pa je znanje slovenščine.

Disciplinski predpisi so kazali na načelno nezaupanje do mladine, zlasti revne. Šolanje ni bilo brezplačno. "Starši naj pred vpisom otroka na gimnazijo razmislijo, ali jim premoženjske razmere to dopuščajo, kajti brez neizogibnih izdatkov za šolanje se gimnazijec ne bo nikoli dvignil nad povprečje; prav taki pa pogosto postanejo za družbo nevarni in škodljivi" (Schmidt 1963: 37).

4.2 PRIZADEVANJA ZA POUK V MATERINEM JEZIKU

V dobi Ilirskih provinc (1809–1813) so bile uvedene šolnine na gimnazijah in licejih, ne samo v pomoč preživljanja učiteljev, temveč se uveljavljajo kot sredstvo politike, ki je hotela "politično nesposobnim", to je revnim dijakom preprečiti usposabljanje za akademske poklice. Leta 1810 so uvedli obvezno štiriletno osnovno šolanje v slovenskem jeziku z možnostjo prehoda na gimnazije.

Ko so Ilirske province spet prešle pod Avstrijce, so leta 1815 ukinili osnovnošolski pouk in uvedli stari sistem in cerkveni nadzor nad šolami. Do marčne revolucije 1848 je bil ta poseg v šolstvo tako temeljit, da preko 60 % sploh ni hodilo v šolo (Cimperle 1979). Novi sistem je zagotavljal vpis v prvi gimnazijski razred iz vsake osnovne šole. Iz meščanske šole in iz nižje gimnazije je omogočal prehod na razne srednje strokovne šole ali na realko, od tu pa na ustrezne visoke strokovne šole in tehniške inštitute. S sprejemnim izpitom je omogočal prehod iz katere koli šole v kateri koli gimnazijski razred in obratno. Dijaki, ki niso obiskovali gimnazije, so se lahko preko meščanske šole in realke vpisali na tehniško fakulteto. Tako so lahko dosegali kvalifikacije za vse poklice, razen seveda za tiste, do katerih je vodila pravna,

teološka, medicinska in filozofska fakulteta v sklopu univerze. Dokončana gimnazija je bila pogoj za vstop na univerzo (Cimperle 1979).

Slovenščina je bila v začetku neobvezen učni predmet, pozneje pa se je, klub silovitim odporom, uveljavljala kot učni predmet in učni jezik. Težave z uveljavljanjem slovenščine kot učnega jezika so bile povezane z oblikovanjem slovenskega znanstvenega izrazoslovja in slovenskih učbenikov. Zadnja avstrijska gimnazijska reforma je omogočila postopno uvajanje slovenščine kot učnega jezika v višjih razredih gimnazije.

Zasebne gimnazije je bilo mogoče ustanavljati z dovoljenjem prosvetnega ministrstva, vendar so bila njihova spričevala zasebne narave in so morali dijaki teh ustanov pridobivati pravno veljavna spričevala z izpiti na javni gimnaziji. Obvezni so bili tisti predmeti, ki so jih poučevali na vseh gimnazijah in katerih učenje je bilo obvezno za vse dijake. Pri pogojno obveznih predmetih so imeli starši dijakov možnost izbite, vendar je bil predmet, ki so ga izbrali starši, za dijaka obvezen. Pri neobveznih predmetih je bila možna popolnoma prosta izbira. Na napredovanje pa ocena, dosežena pri teh predmetih ni vplivala (Cimperle 1978).

Iz leta 1908 zasledimo zanimivo opredelitev takratne mature. Poudarjeno je bilo, da namen mature nikakor ni ponovno preverjanje gimnazijske snovi, pač pa dokaz duhovne zrelosti dijaka in njegove pripravljenosti na akademski študij. Dijaki – abiturienti so se morali prijaviti na maturitetni izpit. Profesorski zbor je lahko posamezniku odsvetoval opravljanje mature v določenem času, ni pa mu mogel tega prepričati. Izpiti so se opravljali pred komisijo, izpitnim komisijam je predsedoval deželni šolski inšpektor. Že pred tem časom so se pojavile tudi težnje po odpravi mature, tako da je bil leta 1908 obseg učne snovi za maturo zmanjšan. Prvo popolno javno slovensko gimnazijo smo Slovenci dobili pred izbruhom prve svetovne vojne v Gorici leta 1914. Prva v celoti slovenska gimnazija pa je bila zasebna škofijska gimnazija v Št. Vidu pri Ljubljani leta 1905 (Vovko 1987).

Po prvi svetovni vojni je bila pri nas odpravljena avstro-ogrška zakonodaja in sprejeta nova, ki je najprej iz šol odpravila nemški jezik. Nova zakonodaja je bila sprejeta šele leta 1929 po načelih šestojanuarske diktature, ki je poenotila šolstvo v okviru takratne Jugoslavije. Uvedena je bila obvezna osemletna šola, združitev dečkov in deklic v iste razrede (ni pa bilo obvezno), prepoved telesnih kazni in ocenjevanje, kot ga poznamo danes. »Precej osnovnih šol je imelo manjšinske oddelke, v katerih so bili otroci manjšin in so imeli osnovni pouk v materinem jeziku, obvezno pa tudi narodni srboslovenski jezik« (Zakrajšek 1995: 25).

Med drugo svetovno vojno so bili za srednješolsko mladino obvezni tečajji nemščine, ki so bili bolj propagandnega značaja. Zatem so nemščino uvajali v redni pouk in prepovedali

slovenski jezik tudi med odmori. Nemški učitelji so otroke tudi fizično kaznovali. Leta 1943 so prepovedali šolanje v srednjih šolah vsem slovenskim otrokom iz Nemcem nelojalnih okolij in slojev, ker so se bali šolanih nasprotnikov. Italijani so na svojem okupacijskem področju v slovenske šole uvedli italijanski jezik. Dijake so silili v različne tečaje italijanskega jezika; v šolah so uvedli tudi fašistični pozdrav. Tudi Madžari so na svojem okupiranem področju takoj zamenjali učitelje, program in jezik, tako da jim je v veliki meri uspelo pomadžariti svoje področje (Zakrajšek 1995).

4.3 ŠOLSKE SPREMEMBE V DRUGI JUGOSLAVIJI

Po končani drugi svetovni vojni so najprej poddržavili vse zasebne in cerkvene šole in zaenkrat pustili verouk kot neobvezen predmet. Učitelji so postali tovariši in tovarišice, pouk se je pričel s pozdravom »Smrt fašizmu – svoboda narodu«, pozneje ga je zamenjal pozdrav »Za domovino – s Titom naprej!«. Strukturo šolskega sistema je spremenila reforma šolstva leta 1958, ko je bila ukinjena klasična gimnazija, klasični oddelki pa so lahko ostali na nekaterih šolah. Značilnost te reforme je bilo uvajanje šol za fizično in duševno prizadete otroke (Zakrajšek 1995).

Zavod za šolstvo Socialistične Republike Slovenije je na podlagi tez X. kongresa Zveze komunistov Jugoslavije in VII. kongresa Zveze komunistov Slovenije leta 1975 pričel pripravljati teze o usmerjenem izobraževanju, s katerim je bilo predvideno reformiranje srednjih šol. Ključna je bila ukinitvev gimnazij, ki so ji očitali elitizem in povečanje splošnoizobraževalnih predmetov v vseh srednjih šolah, s poudarkom na samoupravnih in marksističnih izhodiščih. Sledilo je desetletje usmerjenega izobraževanja. Gimnazije so bile (po pol stoletja obstoja) v šolskem letu 1981/82 odpravljene, ker naj bi bile elitne in naj bi povzročale dualizem v srednjem šolstvu ter tako zapirale možnosti šolanja dijakom drugih srednjih šol (Vovko 1987).

Odpravljanje gimnazij se je utemeljevalo predvsem z zahtevo po odpravljanju dualizma v izobraževanju, kar pomeni, da bi morala gimnazija izobraževati tudi za delo v najbolj neposrednem pomenu. Za podkrepitev take vloge gimnazije je bilo z usmerjenem izobraževanjem zato odpravljeno ime gimnazija in gimnazijski program. Gimnazijski program se je pojavljal pod okriljem drugih programov. Tako so nastali pedagoški, naravoslovno-matematični, jezikovno-družboslovni programi, ki so omogočali vpis na visokošolski študij.

Na Slovenskem laične šole v najstrožjem pomenu besede v preteklosti ni bilo, saj so bile pred drugo svetovno vojno šole konfesionalne ali simultane. Slednje so nastajale kot rezultat poddržavljanja šolstva in poskusa ohranjanja duhovne enotnosti naroda, ki »bi bila ogrožena, če bi se šolstvo organiziralo po konfesionalnem načelu, pa so sicer v osnovi posvete državne šole, saj ne temeljijo na določenem svetovnem nazoru, vendar se od laičnih razlikujejo predvsem po tem, da v kurikulumu dopuščajo verouk oziroma konfesionalni pouk religije« (Kodelja 1995: 13).

Idejno angažirana šola, ki je pričela nastajati po končani drugi svetovni vojni, takrat imenovana laična, pa je bila v številnih elementih z povsem drugačnim ideološkim obeležjem le zrcalno obrnjena slika konfesionalne šole. Tako Komunistična partija kot katoliška cerkev sta se kot zagovornik oziroma nasprotnik laične šole v medsebojnem polemiziranju sklicevali na človekove pravice. Prav Cerkev je do drugega vatikanskega koncila zavračala in obsojala človekove pravice, ki so bile razglašene že v Deklaraciji o pravicah človeka in državljana iz leta 1789, še posebej tako imenovane pravice prve generacije, to je pravice do ... svobode misli, vesti, veroizpovedi, izražanja, tiska, itd. Cerkev ni leta 1948 podpisala niti splošne deklaracije človekovih pravic.³ Načelo laičnosti ne zahteva samo neodvisnost od religije, temveč neodvisnost od "vseh političnih avtoritet".

V drugi Jugoslaviji so bile s strani Partije in države človekove pravice formalno sicer priznane, vendar kršene v zvezi s šolo v dveh točkah. V 165. členu ustave SFRJ iz leta 1974 je bilo določeno, da je obvezno najmanj osemletno osnovno šolanje in da imajo občani pravico, da pod enakimi z zakonom določenimi pogoji pridobivajo znanje in strokovno izobrazbo na vseh stopnjah izobraževanja, v vseh vrstah šol in drugih izobraževalnih zavodih. »Partija je v nasprotju z mednarodnimi dokumenti o človekovih pravicah v sedemdesetih letih zahtevala od šole, da vsem učencem privzgoji marksistični svetovni nazor« (Kodelja 1995: 15). To pomeni neupoštevanje pravice staršev, da vzgajajo svoje otroke v skladu s svojim religioznim ali moralnim prepričanjem. Kljub podpisanim mednarodnim dokumentom država ni prevzela obveznosti in ni dopuščala zasebnih šol, kar pomeni kršitev pravice staršev, da lahko izberejo za svoje otroke šole, ki jih ni ustanovila aktualna javna oblast.

³ Ob sprejetju Splošne deklaracije človekovih pravic leta 1948 velja spomniti na odklonilno mnenje držav takratnega socialističnega tabora (Rusija, Ukrajina, Belorusija, Poljska, Češkoslovaška in Jugoslavija). Jugoslovanski predstavniki v OZN so zagovarjali težnje 'demokratičnega in protiiimperalističnega tabora proti ameriškim imperialistom in njihovim pomagačem'. Glavna argumenta proti sprejetju deklaracije sta bila povezana s svobodo mišljenja in pojmovanja socialnih pravic. Svobodo izražanja naj bi po mnenju predstavnika Sovjetske zveze A. Višinskega dovoljevala razširjanje fašistične propagande in vodila v fašizem, revščina in neenakost pa naj bi bila značilnost razvitih kapitalističnih držav (Glej Zajc 2005: 139).

Pri opredeljevanju izobraževanja /kot politicuma/ je pomembno razumevanje prepletanja vloge države kot pravnega garanta človekove pravice do izobraževanja, ki na /pogojno/ liberalističen način zagotavlja pogoje za uresničevanje te pravice, hkrati pa država kot ideološki aparat opredeljuje izobraževanje predvsem kot vzgojno funkcijo zaradi socializacijskih nalog. V našem šolskem sistemu je do pričetka 90-tih moč opaziti svojevrstno izpeljavo obeh koncepcij. Konvencija Združenih narodov o otrokovih pravicah v glavnem opredeljuje liberalistično vlogo države pri zagotavljanju otrokove pravice do izobraževanja. Za takratni šolski sistem lahko trdimo, da je bil na nek način usmerjen v egalitaristični koncept, saj mu gre manj za to, da bi otroku zagotovil pravice in bolj za to, da mu predpiše obveznosti, da bi vsem ustvaril enake pogoje in enake rezultate, kar vse kaže na to, da gre za težnjo obvladovati celoten proces, v katerem je vzgojna funkcija nadrejena izobraževalni (Zgonc 1992: 123).

4.4 EKSPERIMENT USMERJENEGA IZOBRAŽEVANJA

Zakon o usmerjenem izobraževanju (1980) uvaja tudi svoje izrazje: tisti, ki se vključi v organiziran vzgojno-izobraževalni proces in se vpiše v program izobraževanja, je udeleženec izobraževanja. Kdor se vpiše v program za pridobitev srednje izobrazbe je učenec, kdor pa v program visoke (višje) izobrazbe, je študent. Z uvedbo usmerjenega izobraževanja je srednje izobraževanje v sklopu cilja, da se zviša izobrazbena raven prebivalstva in zaposlenih, omogočalo vsakemu mladostniku pridobitev prvega poklica v srednjem izobraževanju. V to izobraževanje se je štelo programe poklicnega izobraževanja, programe strokovnega šolstva, programe naravoslovne in matematične ter družboslovno jezikovne dejavnosti, ki so imele vlogo gimnazije, v usmerjeno izobraževanje pa se je štelo tudi programe usposabljanja po končani osnovni šoli, ki so jih izvajala podjetja oziroma njihovi izobraževalni centri. Vendar se je »v praktični izvedbi usmerjenega izobraževanja načelo, naj se v šolskem sistemu omogoči vsakomur pridobitev prvega poklica, sprevrglo v načelo, da mora vsaka šola izobraževati hkrati za poklic in za nadaljnje izobraževanje, kar je povzročilo znane in za to nalogo manj pomembne nepopravljive posledice« (Zgonc 1992: 150).

Zakon o usmerjenem izobraževanju /v nadaljevanju ZUI/ ne velja od 14. 3. 1996 (UL RS, št. 12/1996). V veljavo je stopil Zakon o gimnazijah /v nadaljevanju ZGim/ (UL RS, št. 12/1996).

4.4.1 Vpis v usmerjenem izobraževanju

Vpisne pogoje, ki jih je moral izpolnjevati učenec pokončani osnovni šoli je določal zakon.⁴ Kot osnovni pogoj za vključitev v kakršen koli program srednjega izobraževanja zakon določa končano osnovno šolo, le za skrajšane programe dopušča izjemo, opravljeno osnovnošolsko obveznost in končan vsaj šesti razred osnovne šole. Te pogoje je mogoče dokazati tudi z izpitom.⁵

Zakon tudi dopušča, da se s srednješolskim programom določijo tudi drugi pogoji, če to zahteva narava izobraževanja ali delo v določeni stroki (nadarjenost, določeni psihofizični pogoji). Taka zakonska ureditev bi bila ustrezna, saj postavlja vsem kandidatom enake z zakonom določene pogoje, vprašanje pa je, če je res v vsakem primeru potrebno izpolnjevati pogoje za določeno delo, za katero se mladostnik izobražuje, že pred vstopom v izobraževanje. Tehnologija se namreč naglo spreminja, z njo se spreminjajo poklicni profili in ljudje zamenjujejo poklic praktično tudi vsakih nekaj let.

Najpomembnejše vprašanje z vidika človekovih pravic je pravno vprašanje omejevanja vpisa. Zakon določa, da se vpis omeji iz dveh razlogov, kadar je število kandidatov za določeno šolo bistveno večje, kot so potrebe za izobraževanje po posameznih vzgojnoizobraževalnih programih in kadar je število kandidatov večje od šolskih zmogljivosti.⁶

Prvi razlog je problematičen, ker ga lahko razumemo kot omejevanje svobode izbire poklica in omejevanje pravice staršev do izbire vrsta izobraževanja njihovih otrok.

Celoten koncept usmerjenega izobraževanja je vpeljeval samoupravno planiranje izobraževalnih potreb in podrejanje izobraževalnih hotenj mladine takratnim potrebam podjetij po delovni sili, namesto omogočanja dobrih pogojev in možnosti za izobraževanje mladine. Nedoslednost snovalcev usmerjenega izobraževanja se kaže tudi v primeru možnosti prestopanja med izobraževanjem – v primerih učenčevega spoznanja, da se je odločil za vpis na napačno šolo. Zakon je takšno prestopanje sicer omogočal, vendar je prepuščal šolam, da same določijo prestopne pogoje, s tem pa odpira vprašanje enakih z zakonom določenih pogojev. Pomanjkanje vpisnih mest na bolj mikavnih šolah, oziroma bolj iskanih

⁴ Zakon o usmerjenem izobraževanju, UL SRS št. 11/80, 6/83, 25/89, 35/89 ter št. 8/90 z zakonom o DPO in št. 12/91, (v nadaljevanju ZUI).

⁵ Primer ZUI, 67. člen (v nadaljevanju prim.).

⁶ Prim ZUI, 176 člen.

izobraževalnih programih je onemogočalo prestopanje učencev iz programa v program in iz šole na drugo šolo.

4.4.2 Poklicno usmerjanje in svobodna izbira poklica

Konvencija Združenih narodov o otrokovih pravicah v svojem 28. členu, (točka d), poudarja dostopnost informacij o izobraževanju in storitev poklicnega usmerjanja. V Zakonu o usmerjenem izobraževanju je ta zahteva udejanjana na poseben način, saj zakon govori o usmerjanju kot trajnem procesu, v katerem se usklajujejo potrebe in interesi združenega dela in celotne družbe na področju usmerjenega izobraževanja.⁷

Navzlic temu, da zakon z usmerjanjem spodbuja vključevanje mladih v izobraževanje, je to podrejeno interesom "združenega dela". Informiranje o možnostih izobraževanja, o značilnostih izobraževanja v posameznih izobraževalnih programih in posameznih izobraževalnih organizacijah se kaže kot poklicno usmerjanje. Vendar pa ne uresničuje pravice učenca, da se o tem informira in skupaj s starši izbere ustrezno smer in pot izobraževanja. Njegove interese in ambicije skuša Zakon o usmerjenem izobraževanju čim bolj uskladiti s potrebami dela, v praksi pa so bila tudi obdobja, ko naj bi se ti interesi kar podredili (Zgonc 1992: 132).

Kljub temu, da srednja šola ni obvezna se iz javnega financiranja v celoti zagotavljajo sredstva za pouk. Zakon dovoljuje, da se za posamezne storitve lahko zaračunajo učencu določeni prispevki, vendar izrecno prepoveduje, da bi se ti prispevki zaračunavali učencu oziroma študentu pred vstopom v delo za storitev v obsegu, ki je potreben za obvladovanje vzgojnoizobraževalnega programa, mature, in druge storitve, ki so opredeljene v zakonu.⁸

Prispevke je bilo mogoče zaračunavati za izobraževanje, ki je presegalo po obsegu ali standardu tisto izobraževanje, ki je potrebno za pridobitev spričevala. V zakonu je bila torej dana pravna podlaga za brezplačno srednjo šolo v okviru javnega financiranja. Vse nadstandardne storitve so bile prepuščene pobudam šole, staršev, ustanoviteljev, sponzorjev.

⁷ Prim. ZUI, 14. člen.

⁸ Prim. ZUI, 38. člen.

4.4.3 Posebne pravice pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti, ki živijo na narodnostno mešanih območjih ter posebne pravice pripadnikov drugih narodov in narodnosti Jugoslavije

Na področju srednjega izobraževanja so bile urejene posebne pravice italijanske in madžarske manjšine je urejal s posebnim zakonom.⁹

Obe manjšini imata v srednješolskem izobraževanju enake pravice kot v osnovni šoli. Vendar na narodnostno mešanem območju ni mogoče zagotoviti vseh vrst izobraževanja v dvojezični šoli ali šoli z učnim jezikom manjšine. Zakon zato določa, da morajo šole zunaj narodnostno mešanega območja, na katere se vpisujejo učenci, ki so končali dvojezično osnovno šolo ali osnovno šolo v jeziku narodnosti, za te učence omogočiti pouk jezika narodnosti kot enakopravnega predmeta. Pouk jezika narodnosti se mora organizirati, če se zanj odloči najmanj 5 učencev.¹⁰

Državljeni takratne SFRJ in pripadniki slovenskega naroda v zamejstvu so imeli pravico da se v Sloveniji izobražujejo pod enakimi pogoji kot slovenski državljani. Praviloma se pod enakimi pogoji izobražujejo tudi tuji državljani in osebe brez državljanstva, upoštevajo pa se tudi konvencije in mednarodne pogodbe SFRJ z drugimi državami in mednarodnimi organizacijami.¹¹

Tudi za pripadnike drugih narodov in narodnosti Jugoslavije se izvaja pouk v srednjem izobraževanju v njihovem jeziku, če se zanje lahko organizira poseben oddelek. V skladu z normativi se tak oddelek organizira za najmanj 30 učencev.¹²

4.4.4 Pravice mladostnikov v /usmerjenem/ srednjem izobraževanju

Učencem v srednjem usmerjenem izobraževanju je zakon omejeval vzgojnoizobraževalno delo na 40 ur tedensko in na 42 tednov letno. Pri tem je določal, da sme samo teoretično vzgojno-izobraževalno delo obsegati največ 32 ur tedensko, oziroma 1200 ur letno, samo

⁹ Zakon o uresničevanju posebnih pravic pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti za področje vzgoje in izobraževanja, UL SRS, št. 12/82.

¹⁰ Ibid., pri. 14. člen.

¹¹ Prim. ZUI, 17. člen.

¹² Prim. ZUI, 21. člen.

praktično delo oziroma proizvodna praksa 40 ur tedensko, kadar pa je oboje organizirano v enem tednu, pa največ 36 ur tedensko in največ 1370 ur letno.¹³

Visoko zastavljeni cilji usmerjenega izobraževanja kot izobraževanja za delo in nadaljnje izobraževanje so sprožili tudi negativne posledice. Zaradi visoko postavljenih ciljev usmerjenega izobraževanja (izobraževanje za delo in za nadaljnje izobraževanje) je prišlo do velikih obremenitev učencev s številnimi predmeti in precejšnjim številom ur pouka dnevno v okviru petdnevnega šolskega tedna in številnimi skupinskimi pisnimi preverjanji znanja. Pojavljalo se je "dogovorjeno" izostajanje od pouka. »Ni malo primerov, ko učenci skupaj s starši načrtujejo odsotnost od pouka, kar je praktično edini način, da si učenec zagotovi boljši učni uspeh« (Zgonc 1992: 133).

Kljub zakonskim zaščitnim normam so bili učenci v slovenskih srednjih šolah precej obremenjeni. Ponuja se vprašanje, kako je z uresničevanjem njihove pravice do udeleževanja v kulturnem in umetniškem življenju, kako so uresničevali svojo pravico do rekreacije in prostega časa.

4.4.5 Preverjanje znanja, napredovanje, disciplinski ukrepi

Ocenjevanje v srednjem usmerjenem izobraževanju je zasnovano kot dokazovanje učenca, da obvladuje predpisano učno snov in s tem izpolnjuje pogoje za napredovanje.¹⁴

Kar pomeni, da je ocenjevanje enosmerno, posledice ocenjevanja pa čuti samo učenec. Tudi zaščitne norme v izvršilnem predpisu na podlagi zakona,¹⁵ ki prepovedujejo kopičenje skupinskega pisnega preverjanja znanja v enem dnevu in v enem tednu, ne morejo spremeniti podrejenega položaja učenca, ki je posledica takega sistema ocenjevanja.

Posamezne šole so zato skušale vpeljati bolj urejen način preverjanja znanja z določanjem terminov pisnih preverjanj znanja s sprejemanjem internih pravilnikov o ocenjevanju in preverjanju znanja, kar je vneseno kot določen nastavek "akademske svobode."

V skladu s sodobnimi težnjami posebne skrbi za nadarjene učence in v duhu 1. a. točke 29. člena konvencije o otrokovih pravicah, pravna ureditev predvideva tudi pospešeno

¹³ Prim. ZUI, 82. člen.

¹⁴ Prim. ZUI, 99. člen.

¹⁵ Pravilnik o preverjanju in ocenjevanju znanja v usmerjenem izobraževanju, UL SRS št. 29/80, 10/88, 6/90.

napredovanje - akceleracijo. Šolam nalaga obveznost, da učencu individualizirajo program in mu omogočijo hitrejše obvladovanje posameznih predmetov v posameznem letniku ali celo cel program.¹⁶

Prestopanje iz enega programa v drugega je zakonsko omogočeno, vendar se šteje kot ponavljanje,¹⁷ kar pomeni, da je najpomembnejša odločitev učenca le ob vpisu v prvi letnik srednje šole. Zakon namreč omejuje pravico do ponavljanja v srednji šoli na enkratno ponavljanje. Upoštevajo se socialne, zdravstvene in druge okoliščine, zaradi katerih učenec ni mogel izpolniti vseh obveznosti v vzgojno izobraževalnem programu - v tem primeru lahko ponavlja večkrat ali pa lahko pod določenimi pogoji celo napreduje v naslednji letnik.¹⁸

Hkrati zakon nalaga izobraževalni organizaciji, da v svojem statutu določi pogoje za tako napredovanje in roke, v katerih mora učenec opraviti zaostale obveznosti.¹⁹

Ob tem se postavlja vprašanje, ali so še izpolnjene ustavne zahteve, da se državljani izobražujejo pod enakimi, z zakonom določenimi pogoji, če izobraževalne institucije lahko v svojih statutih zelo različno opredelijo take pogoje, kar postavlja učence v neenak položaj, čeprav je res, da so na isti šoli v enakem položaju. Mladostniki živijo v različnih socialnih okoljih, kar vpliva na razvoj njihovih sposobnosti. Omejeno število vpisnih mest povečuje možnost napačnih odločitev, saj socialne razmere silijo starše, da vpisujejo otroke v najbližjo šolo in si s tem znižajo stroške. Z usmerjanjem se je poskušalo čim več učencev usmeriti v šole v skladu s potrebami dela, kar spet povečuje možnost napačnih odločitev glede na interese in sposobnosti učencev.

Tudi omejevanje ponavljanja je ukrep za zmanjševanje stroškov izobraževanja in ne more prispevati k boljši kvaliteti izobraževalnega dela in je v nasprotju z obveznostjo pospeševanja srednješolskega izobraževanja, kot ga nalaga podpisnicam KOP.

Statutarnim določilom izobraževalnih organizacij zakon prepušča določanje meril in postopka za podeljevanje priznanj učencem, ki dosegajo vidne rezultate v izobraževanju in

¹⁶ Prim. ZUI, 100. člen.

¹⁷ Prim. ZUI, 102. člen

¹⁸ Prim. ZUI, 103. člen.

¹⁹ Ibid.

posebne aktivnosti. Podrobnejše določbe o odgovornosti učencev in o izrekanju ukrepov pa naj bi določil posebni izvršilni predpis.²⁰

Taka rešitev je bila uzakonjena s spremembo zakona o usmerjenem izobraževanju, ker se je pokazalo, da prejšnja rešitev, ko je bilo izrekanje kazni (opomin, ukor, izključitev) prepuščeno statutom šol, neustrezna. Najbolj drastičen ukrep, izključitev so šole različno opredeljevale. Ponekod je statut določal, da je učenec izključen, če neopravičeno izostane od pouka več kot 20 ur, drugje je to 42 ur, kar je učence glede kazenskih določb postavljalo v neenak položaj. Primerjava z delovno zakonodajo je pokazala, da je ta manj rigorozna, kot so posamezne določbe statutom posameznih šol (Zgonc 1992).

4.4.6 Vodenje izobraževalnih organizacij in sodelovanje učencev

Zakon o usmerjenem izobraževanju je v skladu z ustavo SRS iz leta 1974 določil, da izobraževalno organizacijo upravljajo delavci skupaj z učenci oziroma študenti, o zadevah posebnega družbenega pomena pa tudi delegati družbene skupnosti, v srednji šoli in domu za učence pa tudi starši.²¹

Delegacija učencev je imela v svetu kot najvišjemu organu upravljanja pravico veta. Tako so imeli učenci precejšnje formalno pravne možnosti za uveljavitev svojih interesov pri upravljanju srednjih šol in domov za učence, saj brez njihovega soglasja ne bi bilo mogoče sprejeti nobene odločitve, razen tistih, ki so po zakonu izključno v pristojnosti delavcev.²²

Ta zakonska ureditev se je s sprejemom Zakona o zavodih in Zakona o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja.²³ spremenila, saj Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja določa, da svet zavoda odloča z večino glasov, nobena od skupin, ki so zastopane v svetu (ustanovitelj, starši, pedagoški in drugi strokovni delavci, učenci in predstavniki lokalne samouprave) pa ne sme imeti v svetu več kot eno tretjino.²⁴

²⁰ Prim. ZUI, 162. člen.

²¹ Prim. ZUI, 139. člen.

²² Prim. ZUI, 144. člen.

²³ Zakon o zavodih, UL R Slovenije, št. 12/91 z dne 6. 9. 1991.

²⁴ Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja, 12. člen. UL R Slovenije, št. 12/91.

4. 4. 7 Izobraževalni programi za otroke z motnjami v telesnem in duševnem razvoju

Prilagajanje programov za izobraževanje mladine z motnjami v telesnem in duševnem razvoju naj bi omogočilo, da se kljub zoženim možnostim za izbiro poklica (za slepe, gluhe in gluhoneme, za invalide s telesnimi okvarami), razvila širša izobraževalna ponudba. Šel po spremembi zakona 1989 je bolj jasno opredeljena možnost, da se za to kategorijo otrok lahko pripravijo povsem drugačni izobraževalni programi, ki bi omogočali ustrezno izobrazbo za delo ali za vključevanje v nadaljnji cikel izobraževanja.²⁵

S to spremembo je bolj poudarjena pravica otroka, da si kljub telesnim ali duševnim pomanjkljivostim oziroma prizadetosti lahko pridobi izobrazbo, kot pa zakonodajalca, da bi na vsak način – tudi v primeru izobraževanja prizadetih otrok, zagotavljal primerljivost programov. S tem je dana podlaga za prilagajanje izobraževalnih programov za izobraževanje tega segmenta mlade populacije.

4.5 OCENA VAROVANJA ČLOVEKOVIH PRAVIC

V zakonu o usmerjenem izobraževanju so zajeti tudi smotri, ki jih v 29. členu navaja KOP. Po zakonu o usmerjenem izobraževanju se npr. v izobraževanju "vzgaja v duhu načel enakopravnih odnosov med narodi," a je to v kontekstu revolucionarnih izkušenj in pridobitev narodnoosvobodilne borbe ter solidarnosti z delavskimi in drugimi naprednimi gibanji v svetu. Na splošno lahko ugotavljamo dokaj visoko raven pravne zaščite otrokovih pravic, kot so opredeljene v mednarodnih dokumentih. Pravica do izobraževanja je urejena pod enakimi z zakonom določenimi pogoji, zaščita pravic narodnostnih manjšin in pripadnikov drugih narodov in narodnosti, tujih državljanov in oseb brez državljanstva, prilagajanje programov prizadetim osebam, ureditev hitrejšega napredovanja v smislu spodbujanja razvoja otrokovih sposobnosti do skrajnih možnosti.

Pregled pravne ureditve pokaže tudi pomanjkljivosti. Kljub zaščitnim normam v zakonih ni jasno opredeljena pravica otrok do prostega časa, oziroma ni zagotovil, da se bo ta pravica glede na preobremenjenost učencev uresničevala. Vprašanje šolske obveznosti (prisotnosti) ni

²⁵ Prim. ZUI, 42. člen in 78. člen.

enotno urejeno. Vloga sveta šole kot pritožbenega organa v izrazito strokovnih zadevah, kot je ocenjevanje, je vprašljiva. Omejevanje vpisa v srednje šole in domove za učence se spreminja v instrument usmerjanja s planskimi opredelitvami potreb po izobraževanju. Posledica je omejevanje možnosti za izobraževanje, namesto da bi bilo samo način za reguliranja vpisa na posamezni šoli, če ta nima dovolj prostorskih in kadrovskih možnosti za vse, ki bi se želeli vpisati. Standardi izobraževanja, ki jih zagotavlja država v okviru javnega financiranja izobraževanja, niso jasno opredeljeni, zato se pojavljajo različna zaračunavanja raznih prispevkov staršev s strani posameznih šol.

Pravica do ponavljanja je omejena tako, da ni mogoče ponavljati več kot enkrat v srednji šoli, pri čemer gre za dejansko omejitev pravice do izobraževanja. Prepis na drug program šteje kot ponavljanje. Ponavljanju nasploh bi se lahko izognili tako, da bi v brezplačni šoli omejili število ponavljanj.

Zagotavljanje pravice otroka do izobraževanja in v izobraževanju bi moralo v večji meri izhajati iz funkcije države in manj iz obveznosti otroka da izpolni šolsko obveznost, da doseže povsem enake cilje, ki jih postavlja država za vse. Vsa važnejša vprašanja, ki zadevajo pravice otroka in državljana, bi morala biti opredeljena v zakonu, ne pa prepuščena v pristojnost upravnim organom ali statutom in pravilom posameznih šol. Med glavne pomanjkljivosti bi lahko šteli »togo mehansko organizacijo po industrijskem modelu tekočega traku, njen uniformizem in nesposobnost, da bi upoštevala ogromne medosebne razlike med mladimi in otroki, njen zgrešeni ideološki egalitarizem, njena ideološkost, njene neustrezne metode ocenjevanja znanja in učnih dosežkov, /.../ ne razvija pravega razumevanja in samostojnega kritičnega mišljenja« (Svetina 1990: 153). Tudi pomembnost nekaterih drugih temeljnih znanj, ko so etično, psihološko in estetsko, je zanemarjena in mladim ne daje tiste potrebne razumske širine, ki je potrebna za življenje in prepoznavanje pravic v sodobni družbi.

Strokovna napaka usmerjenega šolstva je bila, da je enake standarde izobraževanja podaljšalo iz osnovne šole še za eno leto, sicer ustrezno znižalo standarde, ker je bila politična zahteva, da mora veliko učencev šolanje končati in na ta način prizadelo akademsko usmerjene učence in slabše učeče se učence. Šole so se znašle po svoje in tako tudi oblikovale kriterije, »veliko škodo pa so delale šolske svetovalne službe, ki so "dobavljale" v posamezne vrste šol in poklicev natančno toliko učencev, kot jih je zahtevala politika« (Zakrajšek 1995: 329). Usmerjeno izobraževanje naj bi po eni strani izenačilo poklicno usmerjanje ljudi in gimnazijce, ki naj se izobražujejo le za študij. Takšnemu razmišljanju

takratne politične elite je sledilo formalno ukinitvijo gimnazij. »Ker pa jih niso mogli in želeli popolnoma ukiniti (elita je vendarle morala imeti šole za svoje otroke), so si tudi pri splošnem izobraževanju izmislili usmeritve – naravoslovno in družboslovno smer« (Zakrajšek 1995: 331). Nakar je sprememba zakona o usmerjenem izobraževanju leta 1989 ponovno predvidela maturo, vendar prvič za dijake, ki so končali zaključni letnik (štiriletne smeri) leta 1995.

Problem držav v prehodu je v tem, da imajo premalo izobraženih ljudi in tudi v programih in izdelkih pre nizko vsebnost znanja, zato so izdelki in storitve poceni, ne prenesejo drage delovne sile, kar pomeni, da v principu sploh ne potrebujejo izobraženih ljudi. Vendar si na ta način država zapravi razvojne možnosti in njena pot gre navzdol (glej Zakrajšek 1995: 338).

Praktične spremembe v luči prenove slovenskih srednjih šol so se pričele v šolskem letu 1991/92. V triletnih in štiriletnih programih so spremenili družboslovne vsebine. Ukinili so predmet samoupravljanje s temelji marksizma (STM) in obramba in zaščita (OZ), v triletno srednje šole uvedli predmet družboslovje, v štiriletne smeri pa družbeno ureditev in enega od predmetov, kot so : filozofija, psihologija, sociologija. Namesto obrambe in zaščite pa so bile uvedene obrambne in mirovne dejavnosti.²⁶

Številne ponavljajoče se anomalije so se pričele tudi javno razčiščevati. Dve medijsko najbolj odmevni sta bili zaplet ob odtujitvi testnih pol iz matematike za sprejemni izpit na gimnaziji junija 1990 in protest srednješolcev za odpravo zaključnih izpitov meseca maja 1991. Dijaki so osem dni stavkali in na koncu dosegli polovičen zaključni izpit (Ivelja 2007e: 21).

4.6 PRENOVA SLOVENSKEGA SREDNJEGA ŠOLSTVA PO LETU 1991

Nova šolska zakonodaja skuša izhajajoč iz teoretičnih načel in izhodišč zagotoviti, da bodo javne šole in s tem vzgoja in izobraževanje v njih, utemeljeni v kulturnih, moralnih in političnih vrednotah, ki koreninijo v skupni evropski dediščini. Tako so skupaj z omenjenimi vrednotami tudi človekove pravice pridobile močnejše uveljavljanje. Po Ustavi Republike Slovenije imajo »starši pravico in dolžnost vzdrževati, izobraževati in vzgajati svoje otroke. Ta pravica in dolžnost se staršem lahko odvzame ali omeji samo iz razlogov, ki jih zaradi

²⁶ Glej: Marija Tome: Praktične spremembe v srednjem šolstvu. *Otrok in družina*, september 1990.

varovanja otrokovih koristi določa zakon« (čl. 54). Poleg tega imajo »starši pravico, da v skladu s svojim prepričanjem zagotavljajo svojim otrokom versko in moralno vzgojo. Usmerjanje otrok glede verske in moralne vzgoje mora biti v skladu z otrokovo starostjo in zrelostjo ter z njegovo svobodo vesti, verske in druge opredelitve ali prepričanja«. (člen 41) V tem členu, ki govori o svobodi vesti, je zapisano tudi, da je »izpovedovanje ver in drugih opredelitev v zasebnem in javnem življenju svobodno.« V naslednjem odstavku je dodano, da »se nihče ni dolžan opredeliti glede svojega verskega ali drugega prepričanja«.

»Svetovnonazorsko nevtralna šola je šola, ki nikogar ne prisiljuje, da sprejme določen svetovni nazor, hkrati pa ponuja elemente, da si lahko vsakdo izgrajuje svetovni nazor po lastni presoji« (Kodelja 1995: 7). Javne šole morajo biti po definiciji Evropske komisije in Evropskega sodišča za človekove pravice dostopne vsem otrokom, ne glede na njihovo veroizpoved ali kakršno koli drugo okoliščino, ne smejo izvajati indoktrinacije in tako preprečevati staršem opravljati njihovo vzgojno vlogo, še posebej pri prenašanju njihovih lastnih vrednot, religioznih ali filozofskih prepričanj. Posebnih vzgojnih in izobraževalnih ustanov, ki služijo partikularnim religioznim ali filozofskim verovanjem ali prepričanjem, ni nobena država dolžna finančno podpirati.

4.6.1 Ponovno uvajanje gimnazij

Program revitalizirane gimnazije je bil sprejet s sklepom Strokovnega sveta Republike Slovenije za vzgojo in izobraževanje dne 23. 5. 1989, v programsko zasnovo srednjega šolstva pa je bil uveden s sklepom Strokovnega sveta dne 26. 1. 1990. Splošnoizobraževalni program gimnazija je prvenstveno usmerjen v pripravo na univerzitetni študij. Predmetnik gimnazijskega programa je bil prilagojen za gimnazije z italijanskim učnim jezikom, za gimnazije s slovenskim učnim jezikom na narodno mešanem območju in za dvojezične gimnazije v Prekmurju. Koncept oblikovanja predmetnika je v bistvu enak, tako da vsebujejo tudi "prilagojeni" predmetniki enake sestavine kot predmetnik, ki sicer velja za gimnazije v Sloveniji.

Pravica do izobraževanja se zagotavlja s tem, da »vsi učenci, ki dosegajo potreben standard znanj za gimnazijski program, imajo pravico do vključitve v ta program« (Bela knjiga 1995: 163). V gimnazijski program se torej lahko vključi, kdor je uspešno končal osnovno šolo ali je s preizkusom znanja dokazal, da obvlada program osnovne šole. »Omejevanje vpisa je lahko le izjema, ki pa terja ustrezne ukrepe za izboljšanje možnosti za

uresničevanje pravice do izobraževanja in boljše usmerjanje v srednje šolstvo nasploh« (Ibid.). Načelo izbirnosti in samoodgovornosti poudarja, da imata šola in dijak pravico in odgovornost, da z izbiro predmetov in maturitetnih predmetov sooblikujeta program izobraževanja. Večstranskost in interdisciplinarnost izobraževanja po novem postavlja v središče oblikovanje gimnazijskega programa odraščajočega mladostnika s svojimi potrebami in interesi. Novo oblikovani program naj zato upošteva razvijanje znanj z različnih področij ter različnih spretnosti in navad kot razvijanje sposobnosti za samostojno razmišljanje o svetu in oblikovanje vrednostnih pogledov. Načelo prehodnosti zagotavlja možnost prehajanja dijakov in dijakinj znotraj gimnazijskega programa ter možnost opravljanja mature kot splošnega pogoja za vpis v visokošolski študij (Bela knjiga 1995: 164).

Z uvajanjem obveznih izbirnih vsebin v predmetnik je dijakom dana večja avtonomija in soodgovornost pri oblikovanju svojih interesov in sposobnosti ustreznega izobraževalnega programa. Nekoliko večji delež programa uveljavljanja posebnih interesov dijakov (v obliki nerazporejenih ur) kaže na večjo možnost za sooblikovanje programa obveznih izbirnih vsebin. Od pouka se razlikujejo po načinu izvajanja in vsebini. Možne so delavnice, tečaji, ekskurzije, socialno delo, raziskovalni tabori, delovna praksa. Do konca izobraževanja mora dijak opraviti vsaj en program iz vsakega obveznega področja. Vse druge vsebine iz gimnazijskega programa dijak prosto izbira in jih lahko izvaja bodisi šola ali zunajšolske institucije in posamezniki (Srednješolsko izobraževanje v RS 1996: 56). Manjši del vsebin je obvezen. Dijaki lahko izbirajo izmed ponujenih programov z naslednjih obveznih področij: kulture, zdravstvene vzgoje, vzgoje za družino, mir in nenasilje, delovna praksa. V slovenskih gimnazijah je predpisanega 80 % programa, s katerim se zagotavlja splošnoizobraževalna narava njihovega programa (glej tabelo 4.6.1.1). Pri oblikovanju gimnazijskega predmetnika ne gre za konceptualne spremembe, temveč za nadaljnji razvojni proces, ki se je pričel z uvedbo mature (Bela knjiga 1995).

Tabela 4.6.1.1: Predmetnik za gimnazijski program ZRSSŠ 1991

OBVEZNI PREDMETI	tedensko število ur v				Skupaj ur
	posameznem letniku				
	1.	2.	3.	4.	
Slovenski jezik (madžarski, italijanski) jezik in književnost	4	4	4	4	560
Matematika	4	4	4	4	560
Prvi tuji jezik	3	3	3	3	420
Drugi tuji jezik	3	3	3	3	420
Zgodovina	2	2	2	2	280
Umetnost	2				70
Geografija	2	2	2		210
Biologija z ekologijo	2	2	2		210
Kemija	2	2	2		210
Fizika	2	2	2		210
Psihologija		2			70
Sociologija			2		70
Filozofija				2	70
Računalništvo in informatika	2				70
NERAZPOREJENE URE	1	3	3	11	630
OBVEZNE IZBIRNE VSEBINE	96	96	96	96	320
SKUPAJ (Letno št. ur)	1216	1216	1216	1152	4800

Vir: Srednješolsko izobraževanje v RS 1996

Razvoj gimnazijskega programa se približuje razvojnim prizadevanjem evropskih držav, ki zagotavljajo splošno izobrazbo in hkrati omogočajo bolj poglobljeno pridobivanje znanja na področjih, ki so dijakom bližja. Ker takšna usmeritev ne teži k izbiri maturitetnih predmetov v okviru posameznih modulov (paketov), si dijak izbira predmete za pripravo na maturo (tečajni sistem). To mu omogoča, da maturira z različnimi kombinacijami maturitetnih izbirnih predmetov, kar mu omogoča boljšo pripravo za nadaljnji študij. Opravljena matura se po zakonu šteje za opravljen zaključni izpit; opravljena matura je opredeljena kot splošni pogoj za vpis v visokošolski študij (glej Srednješolsko izobraževanje v RS 1996). Ponovno uvedeno maturo so dijaki prvič opravljali v šolskem letu 1994/95 na strokovnih šolah in gimnaziji (Srednješolsko izobraževanje v RS 1996: 36).

4.6.2 Poklicno in strokovno srednje izobraževanje

Splošne srednje šole predstavljajo nekakšno vmesno obliko med splošno-izobraževalno gimnazijo in različnimi oblikami poklicnega izobraževanja. V Evropi je prepoznano kot izobraževanje z dvojnimi namenoma: pripravlja na nadaljevanje posrednega izobraževanja, v

nasprotju z gimnazijo pa omogoča izrazitejšo orientacijo na določeno strokovno področje, kar olajša kasnejše poklicno usposabljanje. Programi strokovnih srednjih šol so tudi tehnološko usmerjeni za potrebe gospodarstva in nekatere družbene dejavnosti; programi poklicnih šol pa v praktična znanja, prav tako za potrebe gospodarstva in nekatere družbene dejavnosti. Vsi programi omogočajo pridobivati tako tehnološka kot tudi produkcijska znanja, vendar v različnem razmerju in obsegu.

Načeloma je možna vertikalna prehodnost med programi za pridobitev poklicne izobrazbe in programi za pridobitev srednje strokovne izobrazbe, kot tudi horizontalna prehodnost iz programov za pridobitev izobrazbe v programe usposabljanja in izpopolnjevanja na isti stopnji zahtevnosti. Nekoliko širše so možnosti nadaljnjega izobraževanja na poklicni stopnji. Pogoji za pridobitev izobrazbe (vsebina zaključnega izpita) zahtevajo opravljene vse obveznosti po programu, vključno z opravljenim zaključnim izpitom ali opravljenemu maturo. Zaključni izpit pomeni hkrati pridobitev poklica in pravico do nadaljnjega izobraževanja na višjih in visokih šolah.

Zakon o poklicnem in strokovnem izobraževanju²⁷ v splošnih določbah (2. člen) poklicnemu in strokovnemu izobraževanju postavlja nalogo, da »na mednarodno primerljivi ravni posreduje znanj, spretnosti in veščine, potrebne za opravljanje poklica«.

V zadnji alineji pa »omogoča izbiro poklica in pripravo na poklic«.²⁸ Izobraževanje pod enakimi pogoji (9. člen) določa: »Državljeni Republike Slovenije imajo pravico do poklicnega oziroma strokovnega izobraževanja pod enakimi pogoji«.

Posamezni programi so prilagojeni za mlade s posebnimi potrebami. Zanje so le izjemoma predvideni samostojni programi. Za vajence in dijake s posebnimi potrebami v poklicnem in strokovnem izobraževanju (10. člen) zakon določa, da se poklicno in strokovno izobraževanje »zaradi posebne nadarjenosti ali zaradi motenj v duševnem razvoju, zaradi slepote in slabovidnosti, gluhoste ali naglušnosti, govornih motenj, ovir pri gibanju oziroma gibalnih motenj, dolgotrajne bolezni, ter zaradi motenj vedenja osebnosti organizirata in izvajata v skladu s tem zakonom in posebnimi predpisi«.

Učni jezik v poklicnih in strokovnih šolah v jeziku narodne skupnosti je italijanski, v dvojezičnih poklicnih in strokovnih šolah pa slovenski in madžarski. Na območjih, kjer živijo pripadniki slovenskega naroda in pripadniki italijanske narodne skupnosti, in so opredeljena

²⁷ Šolska zakonodaja I, 1996. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport.

²⁸ Ibid.)

kot narodno mešana območja, se vajenci oziroma dijaki v poklicnih in strokovnih šolah s slovenskim učnim jezikom učijo italijanski jezik, vajenci oziroma dijaki v poklicnih šolah z italijanskim učnim jezikom pa slovenski jezik (8. člen).

Izobraževanje v periodični organizaciji s posebnim statusom učencev v podjetju, je še najbližje iz naše tradicije znanemu statusu vajenca, v takšnih in drugačnih oblikah poznana v vseh sistemih poklicnega izobraževanja v večini držav Evropske unije. Izobraževanje v periodični organizaciji ima med drugim, naslednje značilnosti:

- pravice in odgovornosti vajencev med praktičnim delo urejajo posebni predpisi s področja dela;
- za izvedbo izobraževanja sta odgovorna šola in podjetje (obrtnik, zavod), v katerem poteka praktični del izobraževanja;
- izobraževanje v periodični organizaciji za isti poklic lahko traja praviloma največ pol leta dlje kot celotno izobraževanje (Bela knjiga 1995: 217).

V izobraževanje za pridobitev srednje poklicne in srednje strokovne izobrazbe se lahko vključi, kdor uspešno zaključi osnovnošolsko izobraževanje ali nižjo poklicno šolo ter izpolnjuje druge, z izobraževalnim programom določene pogoje.²⁹

Ministrstvo, pristojno za šolstvo, na predlog šol objavi skupen razpis za vpis v začetni letnik vsako leto, šest mesecev pred pričetkom šolskega leta. Število prostih mest mora zagotavljati vpis za vse vajence.³⁰ Posamezne zbornice objavijo vsako leto, šest mesecev pred pričetkom šolskega leta razpis prostih učnih mest.³¹ Vendar se število vajencev, ki jih šola vpiše v začetni letnik, lahko za posamezno šolsko leto omeji, če je število prijavljenih kandidatov bistveno večje, kot so kadrovske in prostorske zmogljivosti šole.³² Vajeniško razmerje se sklene z učno pogodbo, ki jo lahko sklene mladoletnik, če v to privolijo starši oziroma njegov

²⁹ Člen 19, Zakon o poklicnem in strokovnem izobraževanju, Šolska zakonodaja, 1996.

³⁰ Člen 23, (Ibid.)

³¹ Člen 24, (Ibid.)

³² Člen 25, (Ibid.)

zakoniti zastopnik. Vajenec se lahko začne pri delodajalcu praktično usposabljanje, ko dopolni 15 let.³³

Delodajalec, ki sklene učno pogodbo, lahko vajencu nalaga le tista dela, ki so določena v izobraževalnem programu.³⁴ Skrbi tudi za varnost pri delu in za zdravje vajenca, seznaniti ga mora s predpisi o varnosti pri delu. Praktično in teoretično izobraževanje vajenca sme trajati skupno največ 8 ur dnevno, vendar tedensko ne sme presegati z zakonom in kolektivno pogodbo določene tedenske delovne obveznosti, zmanjšane za dve uri. Če traja splošna in strokovno-teoretično izobraževanje v dnevu 5 ur, isti dan ne sme biti praktičnega izobraževanja pri delodajalcu. Če praktično izobraževanje traja strnjeno 4 ali več ur dnevno, mora biti vajencu zagotovljeno v tem času najmanj 30 minut odmora. Vajencu, ki se izobražuje več kot devet mesecev, mora biti zagotovljeno najmanj 8 tednov počitnic v letu.³⁵

V času vajeniškega razmerja ima vajenec pravico do nagrade. Višina bruto nagrade se določi v odstotku od povprečne bruto plače v gospodarstvu Republike Slovenije (znaša najmanj 10 % za prvi letnik do najmanj 20 % za tretji in četrti letnik).³⁶ V primeru nesoglasij z delodajalcem lahko vajenec ob vsakem času na podlagi svoje zahteve enostransko razdre učno pogodbo. Mladoletni vajenec lahko razdre učno pogodbo le s soglasjem staršev oziroma njegovega zakonitega zastopnika.³⁷

Za uspešno končanje izobraževanja po programu je treba opraviti tudi zaključni izpit, ki obsega tri izpitne enote: v vseh programih se obvezno opravlja izpit iz slovenskega (madžarskega oziroma italijanskega) jezika s književnostjo (skupni del zaključnega izpita). Dva izpita sta povezana s posameznim programom – temeljni teoretično strokovni predmet ter storitev ali izdelek z zagovorom (posebni del zaključnega izpita). Po končanem izobraževanju je v posameznih usmeritvah možno nadaljevati izobraževanje do ravni tehnika po sistemu 3 + 2 ali do ravni delovodje ali poslovodje (nadaljevalni programi).

Stopnjo izobrazbe določa 3. člen Zakona o poklicnem in strokovnem izobraževanju, ki poudarja, da se poklicna oziroma strokovna izobrazba pridobi v:

- nižji poklicni šoli po programih za pridobitev nižje poklicne izobrazbe,
- srednji poklicni šoli po programih za pridobitev srednje poklicne izobrazbe,
- srednji tehniški in drugi srednji strokovni šoli po programih za pridobitev srednje strokovne izobrazbe.

³³ Člen 28, (Ibid.)

³⁴ Člen 31, (Ibid.)

³⁵ Člen 33, (Ibid.)

³⁶ Člen 36, (Ibid.)

³⁷ Člen 38, (Ibid.)

Srednja strokovna izobrazba se pridobi tudi:

- v poklicnem tečaju s področja posameznih strok,
- z opravljenim mojstrskim, delovodskim ali poslovodskim oziroma drugim ustreznim izpitom v skladu z zakonom.

Nižja in srednja poklicna izobrazba se pridobita po končanem izobraževanju z opravljenim zaključnim izpitom v skladu s tem zakonom in posebnimi predpisi. Zaključni izpit obsega strokovno –teoretični in praktični del. Srednja strokovna izobrazba se pridobi po končanem izobraževanju z opravljenjo poklicno maturo kot obliko zaključnega izpita (Ibid.).

4.6.3 Ocena varstva pravic srednješolcev po letu 1991

Pri vzgoji in varstvu otrok ima država sekundarno vlogo, saj je primernejša in za vzgojo družina bolj zaželeno kot država in družba. Pravno priznan interes države glede vzgoje in varstva otrok se jasno izraža v 2. členu Zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih Republike Slovenije,³⁸ (ki določa, da družina prav zaradi koristi otrok uživa posebno družbeno varstvo. V 102. in 103. členu istega zakona, ki opredeljujeta vsebino roditeljske pravice, pa je med drugim določeno, da morajo starši otroka usposobiti za samostojno življenje in delo, ter za koristne člane družbene skupnosti.

Ob upoštevanju šolske tradicije, zgodovinskega in družbenega konteksta ter edukacijske teorije in prakse v procesu tranzicije zaznamo podobno protislovje, kot je bilo značilno za cilje srednjega usmerjenega izobraževanja. Srednja šola naj bi razvijala pozitivno

³⁸ Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih RS, Ur. l. SRS, št. 14/89.

³⁹ Na ravni družbenega kot osebnega razvoja je vojna postala dominanten vzorec pri vrednotenju sveta in vedenju (Bauer Jelinek 2003). Tudi učitelji so zaradi trajnega nadzora in preverjanja njihovega dela v neke vrste vojnem stanju. /.../ Obsedenost z evalvacijami in ocenjevanji, v katero je zapadlo šolstvo v Evropi, vodi v to, da se kakovost šol in pouka kulturno skrajno različnih dežel kvantificira in primerja prav tako drzno in navidezno objektivno, kar bi moralo biti hermenevtično ugotovljeno v dolgotrajnih opazovanjih in interpretacijah. Ta obsedenost je neke vrste sovražno obleganje z napadom prek skrajno problematičnih ocenjevalnih lestvic. Še bolj obsedeni kot izvajalci/ustvarjalci študije so vodstveni ljudje v vladi, ki histerično reagirajo na rezultate študije. Kot da ne bi imeli kritične pedagogike, ki je napolnila knjižnice z rezultati raziskav o pomanjkanju vrednotenja kompleksnih sistemov prek testov in točkovnih izpitov. K skritemu kurikulumu sodi tudi to, da veliko učiteljev pritisk, ki ga doživljajo zaradi stalnega kontroliranja prek evalvacij, ocenjevanj in nadzora vseh vrst, prenaša na svoje dijake.

samopodobo dijakov in z diverzificiranimi vsebinami in metodami ter oblikami dela upoštevala razlike med srednješolci. Prevladovali naj bi sodobni pristopi poučevanja, ki temeljijo na lastni aktivnosti dijakov. Na drugi strani pa ugotavljamo močno izrazite zahteve po poenotenju z evropskimi standardi, ki se kažejo v zunanjem preverjanju znanja, kar povečuje tekmovalnost med dijaki, učitelji in šolami; za mlade pa predstavlja tudi dodatni pritisk. Cenjen je uspeh pri določenih šolskih predmetih, ne priznava pa se "odličnost" različnih področij. K temu pripomore tudi relativna omejenost izobraževalnih poti, saj lahko že ena slabša ocena pri enem predmetu izniči možnosti za vpis na izbrano šolo. Pri tem imajo dekleta enake izobraževalne možnosti kot fantje.

Nenehno tekmovanje enega proti drugemu – v gospodarstvu, na delovnem mestu, na področju kulture, v svetu zabave, športu in vzgojno-izobraževalni sferi se kaže v skritem kurikulumu. »To se znova najjasneje opazi v znova pomembni funkciji selekcije v šoli. Na drugi strani pa mora biti uprizorjen zdrav svet zabave in razvedrila. "Fasada" je Disneyland. Snov je vojna«³⁹ (Larcher 2004: 50).

Srednja šola bi morala razvijati takšne značajske lastnosti, da bi dijaki lažje sprejemali spremembe in se usposobili za ravnanje z novimi tehnologijami in razvili svoje sposobnosti za razreševanje konfliktov, ustvarjalnosti in čut za druge (Delors in dr. 1996: 119). Šola postaja prostor, kjer posameznik išče priložnosti za uresničitev sebe, svojih socialnih potreb in pravic.

V Beli knjigi (1995: 164) je zapisano, da je slovenski gimnazijski program splošnoizobraževalen in:

- dijake pripravlja za nadaljnji študij (razvija temu primerno znanje, sposobnosti in spretnosti);
- dijake pripravlja za interdisciplinarno razumevanje sveta;
- spodbuja interese za teoretično znanje, razvija samostojno, kritično mišljenje in presojanje;
- razvija sposobnosti (strokovne komunikacije);
- razvija sposobnosti oblikovanja lastnega pogleda na svet;
- razvija zavest o pripadnosti skupnemu kulturnemu prostoru;
- razvija angažirano odgovornost do sebe, drugih ljudi ter naravnega in družbenega okolja.

Kot je videti iz navedenih ciljev, je poudarek predvsem na pripravi dijakov za poklicno

vlogo in vlogo državljana, vloga člana družine (starša) pa je izpuščena in prepuščena družini. Še vedno so v ospredju storilnostni cilji pouka, ki dijaku ne omogočajo velike izbirnosti. Ponujene izbirne vsebine dajejo dijakom večjo avtonomijo in soodgovornost pri oblikovanju svojim interesom in sposobnostim ustreznega izobraževalnega programa. Tako oblikovan predmetnik zagotavlja uresničevanje posebnosti gimnazijskega programa, saj je v njem v primerjavi s predmetniki drugih srednjih šol odmerjen nekoliko večji delež programa uveljavljanju posebnih interesov dijakov (nerazporejene ure. Obenem je dijakom dana možnost za sooblikovanje programa s precej večjim številom ur za obvezne izbirne vsebine.

V formalni okvir neposrednega vzgojno-izobraževalnega ravnanja lahko štejemo skupne vrednote, ki jih določa sistemska zakonodaja (človekove pravice, pravna država, parlamentarna demokracija, strpnost, solidarnost), načelo odsotnosti indoktrinacije pri pouku, ki ga terja zakon o šolski inšpekciji 1996)⁴⁰ preko določbe, da mora pouk v šoli potekati objektivno, kritično in pluralno; opredeljene splošne cilje pouka pri vsakem predmetu, ki zagotavlja celosten osebnostni razvoj in s tem seveda formativno komponento pouka; skupne standarde pri formalnem postopku izrekanju disciplinskih ukrepov (npr. Pravilnik o šolskem redu za gimnazije, poklicne srednje tehniške in strokovne šole).⁴¹ Omogočeno je avtonomno oblikovanje pravil bivanja v instituciji (hišni red) in oblikovanje takšnih oblik organiziranosti dijakov, ki omogočajo njihovo aktivno udeležbo pri reševanju skupnih vprašanj (razredna, šolska skupnost; oddelčna, domska skupnost v dijaškem domu). Tudi v svetu šole in dijaškega doma so predstavniki dijakov.

V KOP, ki jo je sprejela Generalna skupščina Združenih narodov leta 1989, je zapisano, da »države pogodbenice priznavajo otrokovo pravico do izobraževanja in z namenom, da bi bila ta pravica postopoma dosežena na podlagi enakih možnosti«, morajo poskrbeti, da bodo različne oblike srednjega šolanja razpoložljive in dosegljive vsakemu otroku. (člen 28. 1. b)⁴²

⁴⁰ Zakon o šolski inšpekciji, Ur. L. RS, št. 29-1829/1996.

⁴¹ Šolska pravila v srednjih šolah (1997). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport.

⁴² Države pogodbenice »spodbujajo razvoj različnih oblik srednjega šolanja, všteti splošno in poklicno šolanje, skrbijo, da je dosegljivo in dostopno vsakemu otroku, ter sprejemajo ustrezne ukrepe, kot je uvedba brezplačnega šolanja in po potrebi denarna pomoč« (člen 28. 1. b). Že pred tem je bila ista pravica priznana vsem kot temeljna človekova pravica, v Mednarodnem paktu o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah (1966), kjer je zapisano, da »mora biti srednje šolanje v različnih svojih oblikah, všteti tudi srednje tehnično in strokovno šolanje, splošno in z ustreznimi ukrepi, zlasti s postopnim uvajanjem brezplačnega šolanja, vsem dostopno« (člen 13. 2. b).

Države imajo tudi obveznost zagotoviti otrokom pravico do izobraževanja »brez kakršne koli diskriminacije, ne gleda na raso, barvo kože, spol, jezik, veroizpoved, politično ali drugo prepričanje, narodno, etično ali družbeno poreklo, premoženje, invalidnost, rojstvo ali kakršen koli drug položaj otroka, njegovih staršev ali zakonitega skrbnika« (člen 2. 1). Iz tega sledi, da dosegljivost srednjega izobraževanja ne sme biti odvisna od teh razlik. Vendar pa je učni uspeh ena od pomembnih razlik, ki se običajno uporablja kot kriterij za vpis na srednje šole.

Težava nastane, ker ni vsak učni uspeh tudi nujno v skladu z načelom enakih možnosti. Če enake obravnavamo enako in različne različno, v okoliščinah, ko več učencev z enakim učnim uspehom tekmuje med seboj za dosego istega cilja, ki pa ga zaradi omejenega števila vpisnih mest na želenih šolah ne morejo doseči vsi, ampak le nekateri učenci, je učni uspeh le eden od selektivnih elementov. Tako se za šolo in izobraževalni sistem v evropskih okvirih se oblikuje soglasje o tem, da ni več dovolj, da je učinkovit, temveč mora biti vseskozi tudi čim bolj pravičen.

4.7 VPIS V SREDNJE ŠOLE

Skozi vpisno sito je leta 2007 morala slaba petina vseh prijavljenih učencev na razpisana mesta v srednjih šolah, kar je najmanj v zadnjih trinajstih letih. Po Sklepu o merilih za izbiro kandidatov v primeru omejenega vpisa 2007/2008 v programe srednjega poklicnega izobraževanja, srednjega strokovnega in tehniškega izobraževanja ter gimnazij (Internet 27). Drugi člen (člen 29) zagotavlja da: kandidati, ki 9. razred osnovne šole zaključijo v šolskem letu 2006/2007 in nadaljnjih šolskih letih se izberejo za vpis v šolo na podlagi razvrstitve z uporabo točk, ki jih pridobijo z učnimi uspehi v 7., 8. in 9. razredu osnovne šole, tako da se uporabijo: zaključne ocene obveznih predmetov iz 7., 8. in 9. razreda osnovne šole in ocene splošnega učnega uspeha v 7., 8. in 9. razredu osnovne šole. Z učnim uspehom kandidat lahko dobi največ 190 točk.

Vpis 2007/2008 je bil omejen na 32 javnih šolah (lani 42) in dveh zasebnih šolah (Internet 26). Sklep ministrstva (Internet 27) v četrtem členu (člen 4) zagotavlja: Če se v prvem (1.) oziroma drugem (2.) krogu izbirnega postopka na posamezni šoli na spodnji meji razvrsti več kandidatov z istim številom točk, pridobljenih po kriteriju iz 2. točke tega sklepa,

se izbira med njimi opravi na podlagi točk, doseženih na nacionalnih preizkusih znanja iz slovenščine (oziroma madžarščine ali italijanščine kot materinega jezika) in matematike.

Dosežki nacionalnega preizkusa znanja se uporabijo na podlagi predhodnega soglasja kandidata in staršev za mladoletnega kandidata. Če je po izvedbi izbire med kandidati za preostala vpisna mesta razvrščenih več kandidatov z istim številom točk kakor je prostih mest, se izbira med njimi izvede na podlagi dodatnih točk, doseženih po merilih, ki jih določi šola.

Učenci, so bili izbrani v prvem krogu, so bili junija že vpisani. Tisti, ki niso bili izbrani, so bili seznanjeni s prostimi vpisnimi mesti, na katera lahko kandidirajo. Učenci v drugem krogu vpisa kandidirajo na 10 % prostih mest na vseh šolah, ki so vpis omejile in na vsa še prosta mesta na drugih srednjih šolah. Na podlagi ponujenih prostih mest se odločajo za tiste programe oziroma šole, na katere bi si želeli vpisati. Po prioriteten vrstnem redu v svoji prijavi naštejejo 10 šol oziroma programov, v katere bi se želeli vpisati, ter svoje namere oddajo na srednji šoli, na kateri so prijavljeni. O razvrstitvi na eno od naštetih šol so bili obveščeni 2. julija 2007.

4.7.1 Vpis v dijaške domove

Bivanje v dijaških domovih je urejeno z Zakonom o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja /v nadaljevanju ZOFVI/ (Uradni list RS, št. 98/05), z Zakonom o gimnazijah /v nadaljevanju ZGim/ (Uradni list RS, št. 12/96 in 59/01), Zakonom o poklicnem in strokovnem izobraževanju /v nadaljevanju ZPSI/ (Uradni list RS, št. 79/06), Pravilnikom o normativih in standardih v dijaških domovih (Uradni list RS št. 61/2005) ter Pravilnikom o bivanju v dijaških domovih (Uradni list RS, št. 97/2006).

Pravico bivanja v dijaškem domu ima vsaka oseba, ima status dijaka ali študenta višje strokovne šole (člen 2, Pravilnika o bivanju v dijaških domovih) (Internet 15). Dijaški dom lahko sprejme kandidata tudi zunaj vpisnih rokov, če ima prosto mesto (člen 3). Če je prijav več, kot je prostih mest, se kandidati izberejo na podlagi meril, ki jih na predlog skupnosti dijaških domov določi minister (člen 4). V sklepu o sprejemu se za kandidate, ki niso sprejeti, navedejo razlogi za nesprejem in možnost pritožbe zoper odločitve o izbiri (člen 5). Nastanitveno pogodbo za mladoletnega dijaka podpišejo poleg njega še njegovi starši oziroma zakoniti zastopnik ali njihov pooblaščenec, za polnoletnega dijaka oziroma študenta pa se poleg njih podpišejo še starši ali druga polnoletna oseba kot pogodbeni porok.

Dijaški dom lahko v času trajanja nastanitvene pogodbe sam preverja ali ima dijak ali študent še status, na podlagi katerega ima pravico bivati v dijaškem domu. Mladoletnega dijaka se ne sme izseliti iz dijaškega doma, dokler starši ali druge pooblaščen osebe oziroma pristojni organi ne zagotovijo njegovega prevzema oziroma spremstva (člen 18). V postopku vzgojnega ukrepanja mora imeti dijak možnost svoje dejanje obrazložiti in opisati vse okoliščine, ki so vplivale na dogodek, oziroma stanje, ki je predmet obravnave. Lahko se zagovarja sam, lahko pa ga zastopa druga oseba, ki jo sam izbere. Pred izrekom vzgojnega ukrepa lahko dijak poleg ustnega zagovora poda tudi pisni zagovor. Pisni zagovor predloži dijak najpozneje pet dni po ustnem zagovoru (člen 40).

Dijak lahko poda zahtevo za varstvo pravic, če meni, da so odločitve v zvezi s sprejemom, bivanjem, plačevanjem oskrbnine, vzgojnim ukrepanjem in v drugih primerih v nasprotju z določbami pravilnika o bivanju v dijaških domovih (člen 49).

4.8 PRAVILNIK O ŠOLSKEM REDU V SREDNJIH ŠOLAH (2004)

Novejši pravilnik določa pravice in dolžnosti dijakov in vajencev /v nadaljevanju dijakov/ v času pouka in drugih oblik organiziranega vzgojno-izobraževalnega dela, način uveljavljanja pravic in izpolnjevanja dolžnosti, izrekanje vzgojnih ukrepov za kršitve, določene s tem pravilnikom in z internimi pravili šole ter pravice in dolžnosti strokovnih delavcev in ravnatelja šole pri uresničevanju določb tega pravilnika (Internet 13). Poudarja da pravice in dolžnosti izhajajo iz statusa dijaka in so enake za mladoletne in polnoletne dijake. Da ima dijak v času pouka pravico do spoštovanja osebnosti in varne zaščite pred vsemi oblikami nasilja na šoli govori 2. člen pravilnika. Zagotavlja tudi pravico do zdravega, varnega in vzpodbudnega delovnega okolja. V istem členu pravilnika je zagotovljeno varovanje osebnih podatkov v skladu z zakonom in drugimi predpisi. Dijakom je omogočeno delovanje v skupnosti dijakov, izražanje mnenj in posredovanje predlogov, povezanih z vzgojno-izobraževalnim delom šole. Zagotovljena je (Ibid.) pravica do zagovora in ugovora v postopku izrekanja vzgojnih ukrepov.

Dijaki se lahko organizirajo v skupnost dijakov (člen 7), šola zagotovi osnovne pogoje za delo skupnosti (prostor in potrebne informacije). Ravnatelj lahko, ob soglasju dijakov, določi skupnosti mentorja. Dijaki lahko v okviru svoje dejavnosti (člen 8) izdajajo šolski časopis in druga gradiva ter organizirajo šolska društva, šolski radio in drugo. Za to si morajo pridobiti vnaprejšnje soglasje ravnatelja.

Možnost organiziranega protesta dijakov je podana v 9. členu Pravilnika. Če stanovska organizacija dijakov, v katero je včlanjena več kot tretjina vseh dijakov v državi, organizira prekinitve pouka ali druge oblike protesta, mora o tem obvestiti ravnatelja šole najkasneje pet dni pred dogodkom. V tem primeru šola ne ukrepa v skladu s tem pravilnikom.

Šola je dolžna sodelovati z zdravstvenimi zavodi (člen 24) pri izvajanju zdravstvenega varstva dijakov. Med preventivne dejavnosti šole sodi ozaveščanje dijakov o varstvu okolja, zdravem načinu življenja in izrabi prostega časa. Ponuditi jim mora znanje in veščine, kako naj zdravo živijo in kako naj se zavarujejo pred različnimi nevarnostmi in tveganji, kot so nezgode, kajenje, uživanje alkohola in drugih drog, druge zasvojenosti, različne vrste nasilja ter tvegano spolno vedenje (člen 25).

Za varnost in zdravje dijakov šola skrbi z upoštevanjem normativov, standardov in drugih predpisov, ki urejajo varnost in zdravje pri delu, od dijakov pa zahteva ustrezno opremo pri praktičnem pouku, delovni praksi, športni vzgoji in drugih dejavnostih. Šola varuje dijake pred nadlegovanjem, trpinčenjem, zatiranjem, diskriminacijo, nagovarjanje k dejanjem, ki so v nasprotju z zakonom in splošno sprejetimi civilizacijskimi normami, in pred tem, da bi jih namerno poniževali drugi dijaki, delavci šole ali druge osebe, ki vstopajo v šolske prostore (člen 27).

Pred izrekom vzgojnega ukrepa ima dijak pravico do zagovora. Dijak se lahko zagovarja sam, lahko pa mu pri tem pomaga učitelj šole ali vzgojitelj v dijaškem domu, ki ga dijak sam izbere. Če iz okoliščin izhaja, da bo dijaku mogoče izrečen ukor učiteljskega /vzgojiteljskega/ zbora, pogojno izključitev ali izključitve iz šole /dijaškega doma/, razrednik /vzgojitelj/ oziroma ravnatelj, takoj, ko izve za kršitev, obvesti starše in jih pozove, naj prisostvujejo ustnemu pogovoru z dijakom (člen 36).

Dijak ima pravico do ugovora in odločanja o ugovoru. Zoper sklep o vzgojnem ukrepu lahko dijak ali njegovi starši vložijo ugovor ravnatelju šole /dijaškega doma/ v osmih dneh po prejemu sklepa. O ugovoru zoper ukor ravnatelja, ukor učiteljskega /vzgojiteljskega/ zbora in pogojno izključitev odloča tričlanska komisija najkasneje v petnajstih dneh po prejemu odgovora (člen 39). Med člani komisije mora biti en član, ki ni zaposlen v šoli /dijaškem domu/.

Če se izrečenem vzgojnem ukrepu ugotovi, da je bila pri izreku ukrepa storjena napaka, ali je bil vzgojni ukrep izrečen neutemeljeno, je šola /dijaški dom/ dolžna napako popraviti ali vzgojni ukrep spremeniti ali odpraviti (člen 40). Dodatno varstvo dijakov in nadzor nad izvajanjem vseh določb Pravilnika o šolskem redu v srednjih šolah (2004) opravlja šolska inšpekcija. Zoper dokončno odločitev dijaka iz šole /dijaškega doma/ se lahko sproži upravni

spor (člen 44).

4.8.1 Črna pika mature 2006

Vse od prve "obnovljene" mature leta 1995 se pojavljajo polemike o pravilnosti in primernosti maturitetnega postopka, korektnosti učiteljev ter verodostojnosti članov državne izpitne komisije.

Leta 1996 je zaradi napake pri računalniškem vnosu podatkov v Državnem izpitnem centru (RIC) 22 dijakov preživelo poletje v zmotnem prepričanju, da v junijskem roku niso opravili mature. Ko so septembra v RIC ugotovili napako, s sporočilom o tem niso vznemirjali javnosti. Da so točke kandidatov napačno sešteli, so obvestili le šole, s katerih so bili kandidati, niso pa se opravičili dijakom. Prizadetim dijakom se je za napako RIC osebno opravičil tedanji šolski minister. Pozneje so dijakom celo povrnili stroške, ki so jih imeli zaradi tega (Ivelja 2006a: 2).

Leta 1999 so kar 47 dijakom Poljanske gimnazije v Ljubljani, ki so maturo delali v junijskem in jesenskem roku, dosežene točke na ustnem izpitu pri maturi iz španščine zaradi napake pri računalniškem vnosu podatkov v RIC napačno sešteli, in sicer tako, da so vsi kandidati dobili manj točk, kot so si jih v resnici prislužili. Štirje so imeli zaradi tega težave pri vpisu na izbrani študij, dva med njimi se celo sploh ne bi mogla vpisati. Na srečo je profesorica španščine na poljanski gimnaziji le posumila, da z oceno njenih dijakov na maturi nekaj ne more biti v redu. Napako in objektivno odgovornost je pozneje priznal tudi direktor RIC in odstopil.

Leta 2004 so na gimnaziji Kočevje dijakinji in dijaku dovolili, da sta po koncu pisanja maturitetnega izpita, potem ko so bile izpitne pole že v zapečatenih ovojnicah, dopolniti svoje pole (počrnila krogce za računalniško obdelavo) in jih nato vrnila v kuverte, ki so jih ponovno zapečatili. Pri tem je sodelovala štiričlanska maturitetna komisija. Kasneje je bila podana kazenska ovadba zoper predsednico komisije. Na obravnavi je povedala, da je bil to »vse od leta 1995, ko so uvedli maturo prvi primer, da je nekdo na izpitnih polah pozabil počrtniti krogce«. To je bila, po njenem mnenju »zgolj tehnična in ne vsebinska dopolnitev izpitnih pol, saj oba dijaka, pri katerih so posegli v zapečateni pole nista nič pridobila« (Fajfar 2007a: 5). Razprava je bila prekinjena do septembra, ker pa je državna tožilka »vztrajala na neposrednem pričanju dijakinje, ki se tokrat ni mogla udeležiti sojenja in je pred sodnikom pričala že v prejšnjem naroku, se bo sojenje o zapletih na kočevski maturi 2004 nadaljevalo novembra« (Fajfar 2007b: 7).

Na jesenskem roku splošne mature leta 2004 je državna komisija za splošno maturo pri reševanju ugovorov glede izračuna izpitne ocene odkrila napako pri izračunavanju ocen pri angleškem jeziku. Zato je 37 kandidatov dobilo drugačno oceno, osem kandidatov, ki so bili prej ocenjeni negativno, pa je maturo izdelalo (Glücks in Kopač 2006: 18).

Zatišje brez odmevnejših afer je trajalo vse do leta 2006. Tega leta sta pred pričetkom pisnih izpitov v javnost prišli maturitetni poli iz nemškega jezika in psihologije. Neznani informator je poslal kopiji pravih izpitnih pol na uredništvo časopisa *Dnevnik* (Ivelja 2007b: 1–2). Državni izpitni center (v nadaljevanju RIC) je bil dan pred maturitetnim preizkusom iz biologije obveščen, da so bile objavljene teme tega predmeta na spletni strani www.dijaska.net. Šlo je za prvo stran izpitne pole, ki jo je RIC objavil na svoji spletni strani, dostop do nje pa imajo le člani maturitetne komisije in nekateri učitelji z dostopnim geslom. Za kršenje pravilnika o varovanju izpitne tajnosti pri maturi (Internet 20) so glavni osumljenci ponavadi dijaki, ki naj bi se predčasno skušali dokopati do nalog. Vendar je v tem primeru, glede na *modus operandi*, treba upoštevati širšo motiviko ne izključevati tudi politične motiviranosti storilca.

Petnajst dijakov kranjske gimnazije je na Državno komisijo za splošno maturo preko odvetnika poslalo pritožbo zaradi kršenja uradne tajnosti. Dijaki so 6. junija pisali maturo iz biologije, naslednji dan pa ugotovili, da so bile teme iz druge pole pisnega dela maturitetnega izpita že dan prej objavljene na spletni strani www.dijaska.net, natančneje na forumu te strani, kjer je vso noč potekala tudi živahna razprava o maturi iz biologije. Dijaki so se za pritožbo odločili predvsem zaradi neenakopravnega položaja, saj bo ocena iz biologije ključna pri sprejemu na naravoslovne fakultete, še posebej na medicinsko. Tisti, ki so preko foruma izvedeli vprašanja so tako bili v prednosti. »Dijaki, ki so se pritožili so maturo opravljali strogo po zakonu in izključno iz svojega znanja. Ker je prišlo do kršenja tajnosti in zlorabe, je prišlo tudi do hudih in nepopravljivih krivic pritožnikov in nasploh generacije maturantov 2006«, je v pritožbi napisal odvetnik Šubic in maturitetni komisiji priložil tudi izpiske omenjenega internetnega foruma (Knez 2006: 5).

Predsednik državne komisije za splošno maturo je na tiskovni konferenci povedal, da je po izbruhu maturitetne afere komisija obravnavala dva večja zapleta pri izvedbi splošne mature v spomladanskem roku; najprej odtujitev posamezne izpitne pole pri dveh pisnih izpitih (tretja izpitna pola pri predmetu psihologija in druga izpitna pola pri nemščini). »Komisija je ugotovila, da so bili pri distribuciji izpitnega gradiva na šolah izvedeni vsi ukrepi, ki zagotavljajo varovanje izpitne tajnosti in verodostojnosti rezultatov splošne mature, a je kljub temu prišlo do kaznivega dejanja neznanega storilca, ki se je nepooblaščno dokopal do dveh

izpitnih polk«. Kljub temu se je v obeh primerih izkazalo, da to ni vplivalo na reševanje posameznih delov izpita. »Pri predmetu nemščina je bila odtujena izpitna pola pravočasno nadomeščena z rezervno izpitno polo, pri psihologiji pa je zapletena in celovita analiza rezultatov maturantov pokazala, da ni znakov, da bi dijaki izpitno polo pred pisanjem izpita poznali« (Čakš 2006: 1). Tudi to, da so nekateri dijaki dan pred pisanjem izpita iz biologije izvedeli, katere teme bodo pisali, po besedah predsednika državne komisije za splošno maturo, ni vplivalo na razlike v ocenah na spomladanskem delu mature.

Zakon o maturi iz leta 2003 izrecno ne omenja načina objavljanja rezultatov (internet 21), kar je sprožilo vprašanje, kdaj in kako so rezultati mature lahko javni. Člen 24 (seznanitev z oceno) določa, da mora biti kandidat seznanjen z oceno maturitetnih premetov in s splošnim uspehom pri maturi. V zakonu ni jasno zapisano, kako je z objavo rezultatov. Marsikatera srednja šola, še posebno tista, ki ima slabše rezultate tega ne želi objaviti. Zadržki ob objavi lestvic maturitetnih dosežkov šol so razumljivi in upravičeni, ker so eden od možnih kazalcev kakovosti posamezne šole. Povsem jasno je, da ni pravično primerjati dosežkov šole, na katero so se vpisali sami odličnjaki, z dosežki šole, kamor so sprejeli dobre ali celo zadostne učence.

Na prošnjo časopisne hiše Dnevnik, ki je želela od RICa za objavo dobiti podatke o maturitetnih dosežkih šol v letih 2002/2003 in 2003/2004, se RIC ni odzval (Ivelja 2007b: 2). Z odločbo je zavrnil seznanitev s podatki o uspehu dijakov slovenskih srednjih šol na spomladanskem roku splošne mature v šolskem letu 2002/2003 in šolskem letu 2003/2004. Prosilka se je nato obrnila na Informacijskega pooblaščenca v zadevi odobritve informacije javnega značaja. Informacijska pooblaščenka Nataša Pirc Musar je izdala odločbo, po kateri je RIC dolžan prosilki posredovati dokumente z ustreznimi podatki (Internet 22). Rezultate splošne matur v spomladanskem roku 2005/2006 je RIC časopisni hiši Dnevnik posredoval, ko je bila nanj naslovljena zahteva za dostop do informacij javnega značaja. Podatke je dobila 8. novembra lani, tri dni preden je začel veljati novi Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o maturi (Internet 23), ki je med drugim določil, da se »podatke iz letne analize o kakovosti matur ne smejo uporabiti za razvrščanje šol« (18.a člen). Po tem datumu maturitetni rezultati še naprej ostajajo tajni, stari pravilnik o maturi namreč še velja. Šolski minister g. Zver v svoji izjavi javni objavi maturitetnih rezultatov posamičnih šol načelno ne nasprotuje, vendar opozarja na možnost zlorab: »Če se rezultatu na maturi neke šole namenja prevelika pozornost, lahko na šoli pridejo v skušnjava in maturitetni rezultat izboljšajo tako, da na maturo v prvem roku z zaostrenimi kriteriji dovolijo le izbranim dijakom. To se ponekod že dogaja, kar je seveda "nefer" do dijakov« (Ivelja 2007c: 2).

4.8.2 Majski protest študentov in dijakov 2006

Opozorilni protest študentov in dijakov 19. aprila 2006 pred poslopjem slovenskega parlamenta je v osrediščil problematiko vsem dostopnega in kvalitetnega šolanja. Postavljena je bila zahteva po kvalitetnih državnih šolah, ki so na vseh stopnjah brezplačne, in da socialni položaj ne sme v nobenem primeru vplivati na dostopnost izobraževalnega sistema. Skratka, visokošolski študij brez šolnin, saj mora izobrazba biti dostopna vsem. Dogodek je odprl nekaj vprašanj o ravnanju dijakov, vlogi vodstva šol in vlogi ministra za šolstvo. Z vidika varnosti pravna regulativa ne daje jasnih odgovorov. Šlo je tudi za dijake, ki niso polnoletni in vprašanje kdo je odgovoren za varnost posameznika. Pravilnik o šolskem redu 2004 takšne odgovornosti ne določa (Internet 13). Shod tudi ni del šolske dejavnosti. V času pouka je odgovornost šole jasna. Če za varnost udeležencev shoda na prizorišču odgovarja organizator, kako je s potjo do prizorišča?

V okrožnici ravnateljem in direktorjem srednjih šol⁴³ (22. maja 2006) minister za šolstvo in šport ugotavlja, da ravnanja šol ob zadnjem shodu ponekod niso bila korektna. »Po eni strani je to razumljivo, saj v šolah niste vsakodnevno soočeni s takšnimi in podobnimi primeri. Po drugi strani pa se je izkazalo, da tudi sama ureditev postopkov v teh primerih dopušča odprte številne dileme, povezane z izvedbo pravice dijakov do izobraževanja, zagotavljanja njihove varnosti na poti do prizorišča dogodka« (Internet 3). Minister na podlagi rezultatov ankete, izvedene med vodstvi srednjih šol, ocenjuje da je zaskrbljujoče predvsem dejstvo, da se velika večina srednjih šol ni posebej ukvarjala z vprašanjem organizacije udeležbe dijakov na shodu in vprašanjem njihove varnosti. »Podatek, da je zgolj 3 % srednjih šol resno pristopilo k temu projektu, me posebej skrbi. Pomemben je podatek, da se kar v dveh tretjinah zavodov niste posvetovali s starši mladoletnih dijakinj in dijakov, zgolj 15 % šol pa je to storilo« (Ibid.). Minister še poziva, da naj šole v svoje odločitve v kar največji možni meri vključijo starše dijakov. »Res je, da so organizatorji demonstracij prvenstveno odgovorni za varnost udeležencev, kljub temu pa moramo tudi vsi ostali, od staršev do posameznih šol, storiti vse za ustrezno varnost dijakinj in dijakov« (Ibid.).

Študentska organizacija je nato za 24. maj 2006 napovedala opozorilni protest *Črna sreda*, kjer je bila pričakovana ponovno tudi udeležba srednješolcev. Odziv srednješolcev je bil tokrat precej šibkejši. V svoji okrožnici, namenjeni ravnateljem in direktorjem srednjih šol,

⁴³ Okrožnica številka: 6030-1/2006 Ministrstva za šolstvo in šport Republike Slovenije.

minister za šolstvo in šport Republike Slovenije za isti dogodek uporabi v kontekstu kar tri izraze: "opozorilni protest", nato "shod" in nazadnje "demonstracije" (Internet 3), kar implicira na zagato reakcijskega časa.

Dijakom ne sme biti kršena pravica do politične aktivnosti, pravica do izobraževanja in pravica do varnosti. Minister za šolstvo pojasnjuje: «Pravica do izobraževanja in pravica do varnosti sta nad drugimi pravicami. To se temeljne človekove pravice, njihovo jedro. Druge so izvedbene. So pomembne, a osebna nedotakljivost, pravica do varnosti in izobraževanja so v tem primeru nadrejene» (Trampuš 2006: 32). Po mnenju ministra Zvera je bila pravica do izobraževanja kršena »zagotovo, ker je odpadel pouk« (Ibid.).

V novem Pravilniku o šolskem redu v srednjih šolah (Internet 1), ki velja od 1. septembra 2007, je protest dijakov opredeljen v 13. členu. Če dijaška organizacija, v katero je včlanjena več kot tretjina dijakov v vsej državi, organizira prekinitvev pouka ali drugo obliko protesta, mora najmanj pet delovnih dni pred protestom o tem pisno obvestiti šolo. Dolžna je tudi voditi poimenski seznam s podpisi dijakov, ki se udeležijo protesta in ga v petih delovnih dneh po protestu posredovati šoli. Če šola ne prejme poimenskega seznama, je odsotnost neopravičena. Dijak o nameravani udeležbi na protestu predhodno obvesti razrednika. Peti odstavek 13. člena tudi poudarja, da šola ni odgovorna za zagotavljanje varnosti dijakov, ki se udeležijo protesta.

4.8.3 Pravica dijakov do svobodnega izražanja lastnega mnenja in vloga Dijaške organizacije Slovenije

Pravico do svobodnega izražanja določata 12. in 13. člen Konvencije o otrokovih pravicah (KOP), ki jo je Slovenija notificirala kot nasledstvo Konvencije Združenih narodov o otrokovih pravicah, ki jo je ratificirala že bivša Jugoslavija. V prvi alineji 12. člena države pogodbenice jamčijo otroku, ki je sposoben izoblikovati lastna mnenja, pravico do svobodnega izražanja le-teh v vseh zadevah v zvezi z njim, o tehtnosti izraženih mnenj pa se presoja v skladu z otrokovo starostjo in zrelostjo. KOP v svojem 13. členu zagotavlja otroku pravico do svobode izražanja, ki zajema svobodno iskanje, sprejemanje in širjenje vsakovrstnih informacij in idej, ne glede na meje, v ustni, pisni, tiskani ali umetniški obliki ali katerikoli drug način po otrokovi izbiri.

Pravica do svobodnega izražanja lastnega mnenja v šolah ni izrecno določena v novem od zakonov, ki urejajo področje vzgoje in izobraževanja (ZOFVI, ZOŠ, ZGim, ZPSI ter ZIO). Vendar pa je mogoče pravico definirati preko razlage posameznih zakonskih določb, ki

obvezujejo šole, da v skladu s predpisi dijakom omogočijo možnost vplivanja in soodločanja o zadevah na šoli (Internet 34).

ZOFVI iz leta 1996 omogoča, da v svetu šole, ki je njen organ upravljanja, sodeluje na ravni poklicnih šol, gimnazij in dijaških domov tudi predstavnike vajencev oziroma dijakov. Zakon določa obvezno sestavo sveta šole: dva predstavnika ustanovitelja (države), pet predstavnikov delavcev šole, dva predstavnika staršev in dva predstavnika vajencev oziroma dijakov. Predstavniki dijakov nimajo nikakršnih omejitev pri delovanju v svetu, zakon celo ne izključuje možnosti, da bi bili izvoljeni za predsednika sveta, vendar se to še ni zgodilo. V praksi dijaki na sejah svetov nimajo velike moči, saj jih z lahkoto preglasujejo preostali številnejši člani sveta. V svetu šole lahko predstavniki dijakov oziroma vajencev popolnoma avtonomno zastopajo stališča tistih, ki jih predstavljajo, čeprav niso vezani na njihova navodila in nimajo tako imenovanega »imperativnega mandata« (Internet 34).

Na periodične oddelčne sestanke staršev z učitelji so vabljeni tudi dijaki, da povedo svoje predloge, želje in pripombe in na šolsko delo. Pri dijakih takšna praksa krepi samozavest in občutek, da so upoštevani kot enakopravni sogovorniki še posebej v višjih letnikih, ko dijaki vse bolj spoznavajo možnosti in svoje pravice, predvsem pa bolje spoznavajo sebe, druge in celotno šolsko okolje, s tem pa tudi svoje dolžnosti in odgovorno ravnanje.

Po ZGim minister za šolstvo podrobneje določi dolžnosti dijakov ter postopek in način izrekovanja ukrepov in o šolskem redu. Vendar pa je glede na ustavno ureditev po mnenju ombudsmana to sporno. Ustava namreč določa, da se pravice in dolžnosti lahko urejajo le z zakonom. Na njegova večkratna opozorila ministrstvo pojasnjuje, da lahko podzakonski akt hitreje spreminja in s tem prilagaja različnim novim življenjskim situacijam (Internet 34).

ZGim v 31. členu določa, da lahko dijaki organizirajo skupnost dijakov, ki deluje na ravni šole in v oddelkih. Skupnost dijakov organizira obšolsko življenje in delo in obravnava vprašanja, povezana z izobraževalnem delom in upravljanjem ter daje organom šole svoje predloge (Internet 35). V ZGim sprejetemu v začetku leta 2007 (Internet 36) je omenjeni člen 31 (skupnost dijakov) povsem identičen prvotnemu iz leta 1996. Vendar pa noben predpis ali akt šole ne določa postopka obravnave predlogov skupnosti dijakov, zato je ta pravica bolj deklarativne narave in vprašljive praktične vrednosti v smislu uresničevanja pravice do izražanja svojega mnenja. Pravica do izražanja mnenja se namreč ne bi smela končati zgolj s samim dejanjem izraza, temveč bi morala vzpodbuditi tudi ravnanje druge strani, torej strani, kateri je bila namenjena, saj sicer pravica nima prave vsebine in je le mrtva črka na papirju.

Že omenjeni zakon tudi določa, da se dijaki gimnazij lahko povezujejo v združenja gimnazijcev, vendar pa iz zakona ne izhaja, kakšne naj bi bile njegove naloge in vsebina delovanja.

Pojem izražanja mnenja ne zajema le besed oziroma govora, temveč se nanaša tudi na slike, podobe, simbolno izražanje in celo oblačenje. V Sloveniji nimamo predpisov, ki bi določali način oblačenja v šolah in tudi posamezna šola ne sme predpisati uniforme ali drugega obveznega oblačila (izjeme so zaščitna oblačila pri posameznih predmetih oziroma športna oblačila). V prejšnji državni ureditvi, v letih okrog 1960 so šolske oblasti večkrat poskusile uvesti enotne delovne obleke, ki so pravzaprav prikrivale socialne razlike, vendar so takšni poskusi kmalu propadli zaradi velikega negodovanjem staršev, ki so morali takšna oblačila plačati. Sedaj tudi zasebne šole nimajo pravice predpisovati uniforme, prav tako tudi verske šole ne smejo predpisovati obveznih verskih simbolov. Dijaki imajo lahko obleko, nakit, frizuro in make up v skladu s svojim prepričanjem in jih učitelji zgolj zaradi tega ne smejo preganjati, razen če bi na tak način motili pouk, ali če bi s temi simboli kršili pravice drugih (na primer drugače mislečih ali vernih in podobno) (Internet 34).

V Sloveniji je z ustavo določena ločenost verske skupnosti in države, zato se v javnih šolah ne smejo pojavljati verski simboli. Ni pa prepovedano, pa tudi ne preganjano izkazovanje verskih simbolov na obleki, nakitu, ali v frizurah dijakov, ki so pri takšnem izražanju svojega prepričanja svobodni. Njihova svoboda je omejena le s pravico drugih, da jih s temi simboli ali znaki ne želijo oziroma drugače posegajo v njihove pravice.

Ni še pozabljen problem, ki je nastal z odločitvijo Vlade Republike Slovenije, ki je vsem državnim institucijam in organom, pa tudi vsem prebivalcem Republike Slovenije priporočila, da z minuto molka počastijo spomin na preminulega papeža Janeza Pavla II. MSŠ je v svoji okrožnici priporočilo, naj organizatorji različnih prireditev in vodstva ustanov javnega pomena, med katere spadajo tudi vzgojno izobraževalni zavodi, žalovanje po lastni presoji in moralni drži prilagodijo izvajanje svoje dejavnosti. »Zato minister priporoča, da otroke, učence in dijake seznanite z namenom tega dneva žalovanja in jim pojasnite razloge za morebitne odpovedi že dogovorjenih aktivnosti« (Internet 37). Nekateri posamezniki so v medijih zahtevali posredovanje varuha človekovih pravic, ker naj bi priporočilo vlade kršilo pravice neverujočih.⁴⁴

⁴⁴ Po varuhovem mnenju pomeni minuta molka za umrlo osebo izraz spoštovanja in ne gre za mešanje verske opredelitve oziroma za vsiljevanje verskih običajev ali vrednot. Izkazalo se je, da v zvezi s tem vprašanjem v šoli ni bilo težav (Internet 37).

Dijaška organizacije Slovenije (v nadaljevanju DOS) zastopa interese dijakinj in dijakov ter se zavzema za njihovo uresničevanje. Statut DOS (Internet 4) v 11. členu poudarja, med drugim, uveljavljanje varstva pravic dijakinj in dijakov, izboljšanje kvalitete odnosov v srednjih šolah, informiranost in vpliv dijakinj in dijakov v civilni družbi, zagotavljanje šolske demokracije, enakopravnosti in enakosti v srednjih šolah in zagovarjanja enakih možnosti za vse, zavzemanje ta laično, od ideologij in religij nevtralnno šolo in drugo.

Na podlagi 19. člena Statuta DOS je bil sprejet odlok o Varuhu dijakovih pravic (Internet 5). Varuh obravnava in svetuje na zastavljena vprašanja posameznih dijakov (11. člen). Pri tem se posvetuje s predsedstvom, svetovalcem varuha ali inšpektoratom RS pristojnim za srednje šolstvo. Varuh dijakovih pravic pomaga pri reševanju njihovih problemov znotraj šole. Varuh se vključuje tudi v razprave, povezane s socialno in izobraževalno politiko.

DOS se je 15. januarja 2007 odzvala na predlog pravilnika o šolskem redu v srednjih šolah, ki ga je konec decembra 2006 Ministrstvo za šolstvo in šport (MSS) objavilo na svoji spletni strani. Dijakom se zdi najbolj sporen način objave predloga pravilnika, ki je bil v javni razpravi le en teden, in sicer v času prazničnih dni (Internet 16). DOS se je opredelil tudi do vsebinskih sprememb pravilnika, ki prične veljati 1. septembra 2007.

Minister za šolstvo in šport je kmalu po organiziranem protestu Črna sredo napovedal, da bo ministrstvo ponovno spremenilo Pravilnik o šolskem redu v srednjih šolah. DOS je avgusta 2006 sestavila predlog sprememb in dopolnitev omenjenega pravilnika in ga je posredovala Direktoratu za srednje in višje šolstvo in šport. Odgovora dijaki niso prejeli, pričakovali pa so, da bo minister v novem predlogu pravilnika upošteval mnenja DOS.

MSS je 22. decembra 2006 objavilo predlog Pravilnika na svoji spletni strani ter namenilo javni razpravi le teden dni časa, torej do 29. decembra 2006. Ob tem velja omeniti, da je bil Pravilnik objavljen na neobičajnem mestu na spletni strani, javna razprava pa je potekala v zelo neprimernem času. Rok se je pričel v petek, ko so se pričele počitnice za srednješolce, nato pa so sledili kar štiri nedelavni dnevi (sobota, nedelja, božič ter Dan samostojnosti in enotnosti). Trije dnevi zatem so bili sicer delovni za zaposlene, vendar pa so imeli dijaki ravno v tem času novoletne počitnice. V 11. členu (skupnost dijakov) Pravilnika o šolskem redu DOS ni navedena kot stanovska organizacija slovenskih dijakov. V 13. členu so opredeljeni načini javnega protesta. Dosedanja ureditev je od DOS zahtevala, da v ustreznem roku obvesti ravnatelja šole o protestu, ki ga organizira ter vsem udeležencem priskrbi opravičila. Po novem mora le-ta voditi poimenski seznam vseh udeležencev protesta, ki ga mora posredovati šolam ter vsakemu dijaku izročiti poimensko opravičilo. Ker so nove rešitve za DOS organizacijsko težko izvedljive, vidi v tem »poskus oviranja demokratičnega

izražanja stališč« (Internet 17). »Spremembe tega člena vidimo kot povračilen udarec lanskoletnega organiziranega protesta *Črna sreda*, s katero so dijaki in študenti jasno izrazili svoje nestrinjanje do reform« (Ibid.).

Dopuščanje dijaških protestov, kot ga pozna obstoječa pravna ureditev ni sporna z vidika varovanja pravice do izobrazbe. Bolj zanimivo je vprašanje primernosti takšne ureditve z vidika pedagoške doktrine in vzgojne paradigme, če imamo v mislih, da dolžnost obiskovanja pouka ni usmerjena proti svobodi zbiranja, temveč je v dobro izobraževanja.

Po drugi strani pa DOS pozdravlja spremembe na področju vzgojnih ukrepov (Internet 19), ki uvajajo alternativne ukrepe, za katere meni, da bodo z novim pravilnikom o šolskem redu delovali bolj vzgojno od dosedanjih kazni (člen 37). Tudi varstvo pravic dijakov z možnostjo pritožbe na določene sklepe šolskih organov je bolj urejeno (člen 48 in člen 50 ter člena 51 in 52).

Na seji Državnega zbora Republike Slovenije 28. novembra 2006 so poslanci sprejeli novelo ZOFVI, kljub jasnemu in večkratnemu nasprotovanju DOS. Dijaki so bili do sedaj zastopani v svetu šole z dvema članoma v 11-članskem svetu šole, po novem je ta 9-članski in brez dijakov. »Ker dijaki najbolj vemo, kaj se na naših šolah dogaja in ker smo najpomembnejši segment naših šol, se nam zdi nerazumljivo, zakaj bi nas kdo hotel utišati in nam preprečiti demokratično izražanje stališč. Spremembe nas degradirajo na raven osnovnih uporabnikov storitev brez pravice soodločanja (Internet 19).

Predstavniki DOS so 16. marca 2007 na neformalnem srečanju z ministrom za šolstvo in šport g. Zverom in generalnim direktorjem direktorata za srednje in višje šolstvo g. Mežanom pojasnili svoje stališče do novele ZOFVI. Dijaki ne nameravajo odstopiti od zahteve, da so zastopani v svetih zavodov, in ne razumejo, zakaj jih je »ministrstvo degradiralo na raven osnovnih uporabnikov

storitev brez pravice soodločanja«. Na sestanku so se dogovorili, da se bodo znova sestali v okviru novega kroga pogajanj s socialnimi partnerji (Delo, 17. 3. 2007, 7). DOS pozdravlja odločitev ministra, da je pripravljen sodelovati s predstavniki dijakov, »vendar pa DOS ne namerava odstopiti od svoje zahteve po zastopanosti dijakov v svetih zavodov« (Internet 18).

Predstavniki DOS so komisiji Državnega Sveta za RS za družbene dejavnosti predstavili svoje pripombe na predlog zakona o spremembah in dopolnitvah ZOFVI. Predlagali so, da se k obstoječi devet članski sestavi sveta zavoda doda dva vajenca oziroma dijaka, kot je bilo to urejeno pred novembrom 2006. DOS poudarja, da ni nikakršne pravne podlage za njihovo izključitev, neobremenjeni dijaški pogled na šolsko problematiko pa je bistveno prispeval k

delu omenjenega sveta, ki odloča o za dijake pomembnih zadevah (Internet 45). V začetku septembra 2007 so v DOS pričeli zbirati podpise v podporo kakovostnemu javnemu šolstvu med slovenskimi dijakinjami in dijaki. Predsedstvo DOS želi, »da bi se dijaki čimbolj zavedali, kako pomembne spremembe šolskega sistema se uvajajo s predlaganimi spremembami zakona. Z zbiranjem podpisov pa naj bi se slovenske dijakinje in dijaki aktivneje vključili v dogajanje v družbi, še posebej pri tematikah, ki jih najbolj zadevajo. Podpisi se bodo zbirali da konca parlamentarne razprave ZOFVI« (Internet 45).

Predstavniki dijaške skupnosti z italijanskim jezikom so DOS opozorili na težave, ki jih imajo dijaki italijanske narodne skupnosti pri prevodih nekaterih gradiv in tekmovanj. Zaradi pomanjkljivih prevodov gradiv za pripravo na tekmovanja na njih ne morejo enakopravno sodelovati. Minister za šolstvo jim na njihovo prvo pismo sploh ni odgovoril. Tokrat so mu poslali še enega, DOS pa jih je pri tem podprla (Internet 18).

Dijaška organizacija Slovenije se je odzvala na novice o hekerskem vdoru v eric, internetni spletni sistem Državnega izpitnega centra (RIC). Dijaki ocenjujejo vdor kot nedopustnega in pozdravljajo odločitev direktorja RIC, da odredi izredni notranji nadzor. »Obžalujemo, da morajo dijaki zopet doživljati nepravilnosti pri maturi« (Internet 32). Predstavniki dijakov so ogorčeni nad pomanjkljivim varnostnim sistemom na RIC, slabim varovanjem tajnih podatkov, saj so se že v preteklem letu soočali s problemom izginotja maturitetnih pol.

V šolskem letu 2007/08 je omogočeno staršem nekaterih srednjih šol prek e-redovalnice dostopati do podatkov o neopravičenih in opravičenih izostankih ter obvestil razrednika in drugih učiteljev. Projekt je financiran z denarjem sponzorjev in ne državnega proračuna. »Ministrstvo programov za potrebe šol ne namerava odkupovati, glede odločitve o e-redovalnici so šole avtonomne in po dogovorih s starši same presodijo prednosti in negativne učinke tovrstnega načina komuniciranja« (Hitij 2007: 4). V DOS e-redovalnici ne nasprotujejo, vendar zanjo ne vidijo potrebe. »Menimo, da se bo s takšno aplikacijo poslabšal stik med profesorji, starši in dijaki. Po vsej verjetnosti se bo zmanjšal obisk pri govorilnih urah, saj bodo starše zanimale le ocene, o dogajanju na šoli in ozadju teh ocen pa bodo vedeli manj« (Internet 46). S tem se zmanjšuje neposredna komunikacija med starši in šolo. Predstavniki DOS opozarjajo, da smo bili letos priča vdoru v interni spletni sistem Državnega izpitnega centra. »Upravičeno se sprašujemo o varnosti takšnih redovalnic, saj šole verjetno ne bodo namenile toliko sredstev za varovanje osebnih podatkov, zlorabe pa bi ob tem bile verjetno lažje« (Internet 46).

4.8.4 Urad varuha človekovih pravic

Varuh nenehno opozarja na srečevanje s težavami razumevanja in izvajanja mednarodnih konvencij in domače zakonodaje, zlasti v primerih, ko je nosilec pravice mladostnik. Kljub naporom Varuha in drugih, predvsem nevladnih organizacij, da seznanjajo institucije, ki se ukvarjajo z mladostniki, o tem, da morajo biti dijaki in dijakinje vključeni v odločanje o njih samih, seznanjanje o pravicah ne poteka vedno v zadovoljivi meri. Mladi varuha redko prosijo za pomoč, saj so »premalo aktivno vključeni v postopke, ki jih zadevajo, čeprav imamo zadostno zakonsko podlago za ugotovitev ustreznega pravnega položaja« (Internet 6).

Za varuha se osrednje načelo KOP "v najboljšem interesu otroka" odraža skozi vsa določila konvencije in poudarja, da naj bodo pri vseh dejavnostih v zvezi z otroki predvsem otrokove koristi glavno vodilo (glej tabelo 4.8.4.1). Žal je največja korist zelo neopredeljen pravni pojem. »Pristojni organi večinoma še vedno v korist otroka odločajo upoštevajoč mnenja odraslih, medtem ko se mnenje, želje in občutenja otrok premalo upoštevajo. Konvencija pa daje prednost prav mnenju in željam otroka samega« (Internet 40). Seveda pa je treba otrokove želje in hotenja objektivno presoditi, saj otrok ali mladostnik ni vedno sposoben ugotoviti, kaj je v njegovo korist.

Število pobud s področja izobraževanja otrok in mladostnikov s posebnimi potrebami na podlagi enakih možnosti, naslovljenih na Varuha narašča. Mladostniki imajo na podlagi veljavnih predpisov pravico do izobraževanja skupaj z vrstniki, a država za to ni ustvarila vseh možnosti. Te dijakinje in dijaki imajo na podlagi veljavnih predpisov pravico do izobraževanja skupaj z vrstniki, a za to država ni ustvarila vseh možnosti in pravočasno zagotovila ustreznih pogojev. Filozofija inkluzivne vzgoje in izobraževanja, torej vzgoje in izobraževanja "za vse", na podlagi zagotavljanja enakih možnosti je sprejeta kot prednostna družbena naloga. Vendar v praksi žal ni vedno tako. »V enem primeru se je problem zaostril do te mere, da otroku kratijo pravico do izobraževanja njegovi starši in ga preprosto ne pošiljajo v šolo zato, ker šola nima pogojev za izvajanje programa, ki bi bil za mladostnika primeren in skladen z njegovimi sposobnostmi« (Internet 40).

Na neenakopraven položaj dijakov s posebnimi potrebami je Varuha opozorila tudi ravnateljica srednje šole v zvezi z izobraževanjem dijakov s posebnimi potrebami. Normativ za število dijakov v oddelkih poklicno-tehničnega izobraževanja se ni zmanjšal in v bodoče ni predviden. Ravno tako za nadaljnje usmerjanje dijakov, ki se po končanem nižjem poklicnem izobraževanju vključijo v izobraževalne programe za pridobitev poklicne oziroma srednje strokovne izobrazbe ni ustrezno poskrbljeno.

Tabela 4.8.4.1: Področja obravnave pravic otrok Varuha človekovih pravic

PRAVICE OTROK	Obravnavane zadeve		Index (06/05)
	2005	Obravnavane zadeve 2006	
Stiki s starši	53	42	79,2
Preživnine, otroški dodatki, upravljanje otr. prem.	34	31	91,2
Rejništvo, skrbništvo, zavodsko varstvo	37	31	83,8
Otroci s posebnimi potrebami	10	15	150,0
Otroci manjšin in ogroženih skupin	4	3	75,0
Nasilje nad otroki v družini	22	17	77,3
Nasilje nad otroki izven družine	11	4	36,4
Ostalo	36	48	133,3

Vir: Letno poročilo Varuha človekovih pravic 2006

Ministrstvo za šolstvo in šport v zvezi z vprašanjem normativa za število dijakov v oddelkih poklicni-tehniškega izobraževanja, poklicnih tečajih in maturitetnih tečajih zapisalo, da zmanjšanje normativa ni predvideno. »Dijaki so že pridobili prvi poklic, nadaljnje oblike izobraževanja pa lahko obiskujejo brez prilagoditev« (Internet 6). Podobno je stališče pristojnih glede usmerjanja mladostnikov z zmanjšanimi intelektualnimi sposobnostmi. V skladu z 10. členom Pravilnika o organizaciji in načinu dela komisij za usmerjanje otrok s posebnimi potrebami ter o kriterijih za opredelitev vrste in stopnje primanjkljajev, ovir oziroma motenj otrok s posebnimi potrebami v izobraževalne programe s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo se lahko usmerijo le slepi in slabovidni, gluhi in naglušni, otroci z govorno-jezikovnimi motnjami, gibalno ovirani, dolgotrajno bolni, otroci z mejnimi intelektualnimi sposobnostmi, otroci s primanjkljaji na posameznih področjih učenja in otroci z motnjami vedenja in osebnosti (Internet 47). Otroci z lažjimi, zmernimi, težjimi in težkimi motnjami v duševnem razvoju se v te programe ne morejo usmeriti.

»Takšno mnenje je sporno z vidika varstva in zaščite pravice do izobrazbe, ki jo kot temeljno človekovo pravico opredeljujejo mednarodni dokumenti, na primer 26. člen Splošne deklaracije človekovih pravic, 2. člen 1. protokola k Evropski konvenciji človekovih pravic in 28. člen Konvencije otrokovih pravic. Pravica do izobrazbe obsega vse stopnje izobraževanja, ne le osnovnošolskega« (Internet 6). Varuh nadalje poudarja da prvi odstavek 28. člena KOP nalaga državam podpisnicam, da otroku zagotovijo obvezno in vsem dostopno osnovno šolanje, da spodbujajo razvoj različnih oblik srednjega šolanja – splošnega in

poklicnega – in da z vsemi razpoložljivimi sredstvi zagotovijo, da bo šolanje vsem enako dostopno na podlagi osebne sposobnosti. Varuh meni, da je država zavezana k zagotavljanju enakih možnosti za vse, »ustvariti mora enake življenjske priložnosti v izobraževanju, v pridobivanju znanja in informacij« (Internet 44). Po mnenju Varuha so sedanje rešitve v predpisih diskriminatorne, saj bi bil zmanjšan normativ za število dijakov v oddelku, prilagojeno izvajanje in dodatna strokovna pomoč pri mladostnikih z lažjo motnjo v duševnem razvoju »pravzaprav edini učinkoviti pozitivni ukrepi, s katerimi bi ublažili njihove primanjkljaje, oziroma motnje« (Internet 44). Mladostnike s posebnimi potrebami se tako postavlja v neenakopraven položaj, saj so drugim skupinam zagotovljeni določeni pozitivni ukrepi, da se lahko izobražujejo na višjih stopnjah.

Varuh človekovih pravic je bil obveščen na možne kršitve pravic mladostnikov, ki sodelujejo v resničnostnem šovu (Internet 6). Varuh opozarja, da je treba pri pripravi katerekoli televizijske oddaje, ki prikazuje zasebno življenje, družino in dom, upoštevati določila Konvencije Združenih narodov o otrokovih pravicah, ki zahtevajo predhodno pridobitev mnenja otrokovih staršev o sodelovanju v tovrstnih oddajah in njihovo presojo v skladu z otrokovo zrelostjo in starostjo. Organizatorjem predlaga, da v postopek o izbiri kandidatov za sodelovanje vključijo tudi ustrezne strokovnjake, ki bodo za vsakega vključenega otroka lahko ocenili možne škodljive posledice ter upoštevajo njihove predloge. Povečevanje gledanosti in pridobivanje dobička ne sme izhajati iz kršitev otrokovih pravic. Varuh predlaga, da se v pogodbi o sodelovanju posebej določi način seznanitve šole in staršev z možnimi posegi v otrokove pravice.

Število pobud s področja srednjega šolstva za ukrepanje Varuha v preteklem (2006) letu je bilo večje od predlanskega (glej tabelo 4.8.4.2), predvsem so večkrat kot prejšnja leta varuhu pisali mladostniki sami ((Internet 7).

Tabela 4.8.4.2: Pravice otrok: Zadeve v obravnavi Varuha človekovih pravic

2002		2003		2004		2005		2006		Index (06/05)
Štev.	Delež	Štev.	Delež	Štev.	Delež	Štev.	Delež	Štev.	Delež	
60	1,7 %	150	4,7 %	179	6,0 %	207	7,0 %	191	6,94 %	92,3

Vir: Letno poročilo Varuha človekovih pravic 2006

Pobudnica je prosila Varuha za presojo enakopravnosti med učenci, ki so /preteklo/ šolsko leto vpisovali v srednje šole z omejitvijo vpisa. V skladu s Sklepom o merilih za izbor kandidatov v primeru omejitve vpisa v programe srednjega poklicnega izobraževanja, srednjega strokovnega izobraževanja ter gimnazij za šolsko leto 2006/2007 se v primeru enakega števila točk pri posameznih kandidatih opravi izbira med njimi na podlagi ponderiranih ocen obveznih predmetov devetega razreda pri čemer so ponderji ure posameznih predmetov.

Urad varuha človekovih pravic je po proučitvi vsebine meril (omejitvi vpisa daje ustrezno zakonsko podlago Zakon o gimnaziji in Zakon o poklicnem in strokovnem izobraževanju, Pravilnik o vpisu v gimnazije, poklicne, srednje strokovne in tehniške šole) ugotovil nejasnost druge točke zaradi dvakratnega enakega zapisa v obeh podtočkah: "z drugimi merili kandidat lahko dobi skupaj največ 15 točk". Ne more pa reči, da je določen način izbire (v 3. točki meril) manj ustrezen, kot bi bil kakšen drug način. Vprašanje je, ali so ocene pri predmetih res enakovredne, ko je treba izbrati, kateri učenec med dvema z enakim številom točk ima prednost pri vpisu na določeno šolo. Navsezadnje se vprašanje pravičnosti meril zastavi tudi zaradi vrste šol: ali je za vpis na strokovno gimnazijo pomembnejše odlično znanje (oziroma odlične ocene – ob predpostavki, da so odraz znanja) iz naravoslovja ali iz družboslovja ali iz predmetov s področja umetnosti (Internet 14).

Urad varuha človekovih pravic je prejel pobudi za presojo pravilnosti odločanja Državne komisije za splošno maturo (DKSM) o pritožbah zoper oceno iz maturitetnih predmetov. Dijakinja je zatrjevala napačni seštevek doseženih točk iz angleščine. Pri tem je navedla, da obvestilo DKSM, da na spomladanskem roku mature ni bila uspešna, ni bilo v skladu s predpisi, ker ne vsebuje nobene obrazložitve. Dijak, ki je že drugič neuspešno opravljal popravni izpit iz slovenščine, je opozoril na primer domnevno nezakonitega odločanja DKSM. V postopku se je izkazalo, da je DKSM pri obravnavi njegove pritožbe glede

doseženega števila točk na posameznih maturitetnih polah pritožbenim zahtevam ugodila, vendar je izvedenka pedagoške stroke pri nekaterih drugih nalogah ugotovila nižje število točk, kot so mu bile najprej priznane. Tako je bil novi končni seštevek celo nižji od seštevka pred pritožbo. Pobudnik je nato vložil pritožbo na Upravno sodišče, saj ponovnega popravnega izpita na podlagi predpisov ni mogel več opravljati, temveč le maturo v celoti.

»Pri obravnavi pobud s področja splošne in poklicne mature smo ugotovili več nejasnosti v predpisih glede pritožbenega postopka. Vsiljuje se vprašanje, ali pri sedanjih postopkih obravnavanja pritožb na maturitetne ocene ne gre morebiti za kršenje človekovih pravic – pravice do sodnega varstva v povezavi s pravico do pravnega sredstva in pravico do izobrazbe« (Letno poročilo Varuha človekovih pravic 2005: 77). V nadaljevanju svojega poročila Urad varuha meni, da bi bilo treba predpise za splošno in poklicno maturo čimprej ustrezno dopolniti (Internet 6).

O premalo domišljenih rešitvah predpisov v zvezi z opravljanjem poklicne mature opozarja Varuh tudi v letnem poročilu za leto 2006. Opozarja na omejitev, ki izhaja iz določbe drugega odstavka 28. člena Zakona o maturi (Internet 21). Ta v povezavi s 25. členom med drugim določa, da na jesenski izpitni rok lahko pristopijo le kandidati, ki prvič opravljajo posamezni izpit splošne mature. To pomeni, da kandidat negativno oceno iz tako imenovanega petega predmeta, ki ga je opravljal v spomladanskem roku, lahko popravlja šele v spomladanskem roku naslednje leto. V jesenskem roku lahko opravlja le kateri drug predmet (Internet 33). V jesenskem roku lahko opravlja le kateri drug predmet, kar pa dijakom, ki se že prijavijo za vpis na določeno fakulteto, kot možnost ne pomeni veliko, saj je pogoj za vpis na izbrano fakulteto navadno maturitetni izpit iz predmeta, ki ga posamezna fakulteta določi kot obveznega, zato se zanjo odloči tudi dijak-kandidat (Internet 33).

Na Varuha se je z vprašanjem obrnil dijak z vprašanjem, ali je prepoved zapuščanja šolskega poslopja v nasprotju z 32. členom Ustave RS (svoboda gibanja). Navajal je, da je v hišnem redu šole zapisana prepoved zapuščanja šole v času petminutnih odmorov. Na šoli je organizirana varnostna služba, varnostniki izhode tudi fizično preprečujejo (Internet 33). Svoboda gibanja v prvem odstavku 32. člena Ustave opredeljena kot človekova pravica, ki vsakomur zagotavlja, da se prosti giblje in si izbira prebivališče, zapusti državo in se vanjo kadarkoli vrne. Pravica torej obsega svobodo gibanja v državi, kar pomeni, da se posameznik lahko prosto giblje po ozemlju Slovenije brez kakršnihkoli omejitev (prehodnih prijav, dovoljenj). Vse obveznosti, ki so za posameznika predpisane v zvezi z gibanjem, pomenijo omejitev svobode gibanja. Uresničevanje in omejevanje pravic določata 15. člen in 16. člen Ustave. V svojem odgovoru Varuh pojasnjuje, da je z zakonom je mogoče predpisati način

uresničevanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin, kadar tako določa Ustava ali če je to nujno zaradi same narave posamezne pravice ali svoboščine. To pomeni, da bi moral prepoved svobode gibanja v šoli določati najmanj kateri od šolskih zakonov (ZOFVI, ZMat, ZPSI). "Toda tudi v tem primeru se pravica ne bi smela omejiti na splošno, temveč bi se lahko omejila v posamičnih primerih na podlagi splošno (zakonsko) določenih pogojev" (Internet 33). To pomeni, da določba o hišnem redu šole nima neposredne podlage v predpisih. Varuh meni, da ni nesporno, ali gre za omejitev svobode gibanja, kot jo določa 32. člen Ustave. Za preprečevanje izhodov iz šole v času pouka obstajajo razlogi, saj je morda to potrebno zaradi nemotenega poteka vzgojno-izobraževalne dejavnosti in vzdrževanja reda. Ker so človekove pravice omejene s pravicami drugih ljudi, morajo dijaki pri svojih zahtevah in željah to tudi upoštevati. Vendar fizično preprečevanje izhodov iz šole ni primerno in bi bil bolj smiseln pogovor predstavnikov dijakov z vodstvom šole, da skušajo skupaj dopolniti hišni red (Internet 33).

Opravičevanje krajših odsotnosti polnoletnim dijakom od pouka so šolski zdravniki ponekod opustili (saj si jih lahko polnoletni dijaki pišejo sami!?). Polnoletni dijaki so samostojne polnopravne fizične osebe, ki jih ne more nihče več zastopati. Po mnenju Urada varuha človekovih pravic (Internet 8) je določba,⁴⁵ ki staršem nalaga obveznost opravičiti odsotnost dijaka, krajšo od petih dni, pravica oziroma možnost dijaka, da se zanjo odloči, ne pa šolskega zdravnika. »Zato ne vidimo razloga, da zdravnik polnoletnemu dijaku ne izda zdravniškega opravičila tudi za krajšo odsotnost od petih dni. Polnoletne dijake je treba obravnavati enako, kot vse druge polnoletne osebe, saj status oseb ne more biti razlog za neenakopravno obravnavanje pri zdravniku« (Internet 8).

Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport je problem kasneje zaznalo. Vprašanje opravičevanja odsotnosti polnoletnih dijakov je v novem Pravilniku o šolskem redu v srednjih šolah⁴⁶ urejeno v šestem odstavku 16. člena, po katerem "polnoletni dijak opraviči odsotnost od pouka zaradi bolezni z zdravniškim potrdilom osebnega zdravnika" (Internet 8).

Urad varuha človekovih pravic je anonimni pobudnik opozoril na kršenje pravic dijakov 4. letnika srednje šole zaradi neodgovornega dela profesorja.. V svojem dopisu je trdil, da profesor, da profesor, zadolžen za izvajanje laboratorijskih vaj teh ne izvaja in da so bili dijaki

⁴⁵ Pravilnik o šolskem redu za gimnazije, poklicne srednje tehniške in strokovne šole 2004, člen 14 in člen 15.

⁴⁶ Pravilnik o šolskem redu v srednjih šolah 2007, člen 15. in člen 16.

v prvem ocenjevalnem obdobju iz tega predmeta neocenjeni. Profesor naj bi neizvajanje te obveznosti utemeljeval s trditvijo, da za svoje delo ni zadosti plačan. Po dvakratnem posredovanju Varuha ga je šola seznanila z njenimi aktivnostmi za razrešitev problema: poskušali so se pogovoriti s profesorjem, opravili so pogovor s starši, začeli disciplinski postopek ter zaprosili za pomoč Ministrstvo za šolstvo in šport. Ker je bilo iz odgovora šole razvidno, da so pravice dijakov še naprej kršene, je Varuh obvestil Inšpektorat RS za šolstvo in šport in zaprosil za poročilo o njihovih morebitnih ukrepih za zavarovanje pravic in koristi dijakov. Inšpektorat je Varuhu sporočil, da je bil z omenjeno problematiko seznanjen šele z njegovim dopisom, Po opravljenem inšpekcijskem nadzoru je ugotovil »da profesor do dneva nadzora dejansko omenjenim dijakom ni vpisal niti ene ocene, čeprav sta minili že dve ocenjevalni obdobji« (Internet 41).

Na srednji šoli dijakinji ni bila dana možnost, da bi opravljala oba popravna izpita, ki ju je imela v avgustovskem roku. Oba izpita sta bila na isti dan ob enaki uri, zato k enemu od izpitov ni mogla pristopiti. Na opozorilo Varuha je Inšpektorat RS za šolstvo in šport opravil izredni inšpekcijski nadzor. Inšpekcija je ugotovila, da je bilo dijakinji dejansko onemogočeno opravljanje drugega popravnega izpita, h kateremu ni pristopila (izpita sta bila v razmiku ene ure; ko je dijakinja čakala na opravljanje izpita pri eni komisiji, se je izpit pri drugi komisiji že začel). Z opustitvijo objave časovnega razporeda izpitov po dijakih je šola kršila določbo drugega odstavka 39. člena Pravilnika o preverjanju in ocenjevanju znanja v poklicnem in strokovnem izobraževanju, da mora biti razpored izpitov objavljen najmanj dva dni pred rokom za njihovo opravljanje (Internet 42).

Varuh povzema, da je morala dijakinja opravljati dva popravna izpita na isti dan in da sta obe komisiji pričeli opravljati izpite v razmiku ene ure, pri tem pa ni bil določen niti vrstni red dijakov, niti natančen čas, kdaj dijak stopi pred posamezno komisijo. S tem je »šola kršila določbo prvega odstavka 39. člena navedenega pravilnika, da se roki, pogoji in način in postopek opravljanja izpitov določijo tako, da dijak lahko opravi vse obveznosti za napredovanje v naslednji letnik do konca šolskega leta«. Zaradi navedenih kršitev je inšpekcija na podlagi 14. člena Zakona o šolski inšpekciji (Internet 43) odredila ponovno opravljanje popravnega izpita. Podatki Urada Varuha kažejo, da se opozorila zaradi kršitev pravic mladostnikov v preteklem letu nekoliko zmanjšujejo.

Tabela 4.8.4.3 prikazuje porast in umirjanje števila obravnavanih in zaključenih zadev Urada Varuha na področju varstva pravic otrok in mladostnikov v obdobju 2003–2006.

Tabela 4.8.4.3: Pravice otrok. Število končanih zadev

2002	2003	2004	2005	2006	Index (06/05)
40	124	147	190	160	84,2 %

Vir: Letno poročilo Varuha človekovih pravic 2006

4.8.5 Varstvo osebnih podatkov

Zakon o varstvu osebnih podatkov (v nadaljevanju ZVOP) v prvem odstavku 9. člena določa, da se osebni podatki v javnem sektorju, kamor spadajo tudi srednje šole in dijaški domovi lahko obdelujejo, če obdelavo osebnih podatkov in osebne podatke, ki se obdelujejo, določa zakon. Z zakonom se lahko določi, da se določeni osebni podatki obdelujejo le na podlagi osebne privolitve posameznika (Internet 9).

Srednje šole na podlagi prvega odstavka 9. člena ZVOP upravičene do obdelave in zbiranja določenih osebnih podatkov dijakov in njihovih staršev. Na podlagi določb tretjega, četrtega, petega, šestega in osmega odstavka 86. člena Zakona o poklicnem in strokovnem izobraževanju (v nadaljevanju ZPSI), lahko sklenemo, da vse navedene evidence obsegajo naslednje podatke: osebno ime dijaka, enotno matično številko občana, spol, datum, kraj, občino in državo rojstva, stalno in začasno bivališče, državljanstvo ter predhodno pridobljeno izobrazbo (Internet 10).

Dodatno vsebujejo evidence prijavljenih kandidatov za vpis še dodatne podatke, npr. o starših (osebno ime, prebivališče, telefonska številka), o imenu in sedežu šole, kjer je prijavljeni končal zadnji razred ali letnik, nazivu izobraževalnega programa, o ocenah in drugih podatkih v skladu z *merili za vpis v šole z omejitvijo vpisa in vpisnimi pogoji* in podobno (četrty odstavek 86. člena ZPSI). Podobno velja za osebne liste, ki vsebujejo še podatke o splošnem učnem uspehu, opravljenih izpitih, o napredovanju in dokončanju izobraževanja.

Evidence o gibalnih sposobnostih in morfoloških značilnostih vpisanih dijakov dodatno vsebujejo tudi podatke z vrsto parametrov v zvezi z gibalnimi sposobnostmi in morfološkimi značilnostmi (šesti odstavek 86. člena ZPSI). Prav tako se za evidence o dijakih, ki jih obravnava svetovalna služba, dodatno zbirajo še naslednji podatki: družinska in socialna aneza, razvojna aneza, diagnostični postopki in postopki strokovne pomoči ter strokovna mnenja drugih institucij /Center za socialno delo, zdravstvene institucije, svetovalni centri/

(osmi odstavek 86. člena ZPSI). Po mnenju informacijske pooblaščenke (Internet 11) se po načelu "lex specialis derogat legi generali" za vprašanja upravičenosti zbiranja osebnih podatkov in vrste osebnih podatkov, ki jih lahko zbirajo šole, uporabljajo določbe ZPSI. Te določbe dajejo šolam vsa pooblastila, da lahko od dijakov oziroma njihovih staršev zbirajo in obdelujejo navedene osebne podatke. Glede na to, da šola pridobiva te podatke od samih staršev pa je logično, da starši podatke po naravi stvari dajejo s svojim soglasjem.

Vendar pa sedmi odstavek 86. člena ZPSI določa, da se podatki v zvezi z gibalnimi sposobnostmi in morfološkimi značilnostmi (za evidenco iz 5. točke prvega odstavka 86. člena zbirajo s soglasjem dijaka. Tudi deveti odstavek 86. člena ZPSI predvideva soglasje dijaka, staršev oziroma skrbnikov za zbiranje podatkov v evidenci o dijakih, ki jih obravnava svetovalna služba (evidenca iz 10. točke prvega odstavka 86. člena). Če je dijak ogrožen in ga je potrebno zavarovati, je dovolj soglasje dijaka. Te podatke so svetovalni in drugi delavci dolžni varovati kot poklicno skrivnost.

Za polnoletne dijakinje in dijake se vprašanje varovanja njihove zasebnosti izpostavi nasproti želji njihovih staršev za vpogled v ocene svojega polnoletnega otroka. Podobno se dogaja, kadar želijo starši pridobiti informacijo o rednem vpisu dijaka na posamezno šolo. Pojavi se vprašanje ali se lahko polnoletni dijak sklicuje na pravico so zasebnosti nasproti staršem (upoštevaje dejstvo, da mu nudijo preživljanje in omogočajo eksistenco)? O tem govori 16. člen KOP: »Noben otrok ne sme biti izpostavljen samovoljnemu ali nezakonitemu vmešavanju v njegovo zasebno življenje, družino, dom ali dopisovanje niti nezakonitim napadom na njegovo čast in ugled«. Podobno o pravici do zasebnosti govori tudi 12. člen splošne deklaracije človekovih pravic. Vendar pa, če pristajamo na to, da so ocene javne, staršem vpogleda v ocene ne moremo zanikati. »Če pa ocene niso javne, potem je šola staršem dolžna posredovati le informacijo o tem, ali je otrok vpisan na neko konkretno šolo, kadar so na te podatke vezane določene pravice ali dolžnosti staršev (na primer preživljanje, če otrok izpolnjuje redne študijske obveznosti)« (Novak, 2004: 252).

Zakon o varstvu osebnih podatkov predstavlja konkretizacijo ustavne pravice do varstva osebnih podatkov, ki je določena v 38. členu Ustave RS. Prepovedana je uporaba osebnih podatkov z namenom njihovega zbiranja. 2. odstavek 38. člena Ustave RS določa, da zbiranje, obdelovanje, namen uporabe, nadzor in varstvo tajnosti osebnih podatkov določa zakon. ZVOP določa pravice, obveznosti, načela in ukrepe, s katerimi se preprečujejo neustavni, nezakoniti in neopravičeni posegi v zasebnost in dostojanstvo posameznika pri obdelavi osebnih podatkov. ZVOP v 8. členu določa, da se lahko osebni podatki obdelujejo le, če obdelava osebnih podatkov in osebne podatke, ki se obdelujejo, določa zakon, ki določa

tudi namen obdelave osebnih podatkov ali če je za obdelavo določenih osebnih podatkov podana osebna privolitve posameznika, ki pa mora biti predhodno pisno ali na drug ustrezen način seznanjen z namenom obdelave osebnih podatkov. V skladu s prvim odstavkom 9. člena ZVOP v javnem sektorju, kamor v skladu z 22. točko 6. člena ZVOP sodijo tudi javni zavodi (srednje šole, dijaški domovi), lahko obdelujejo osebni podatki, če obdelavo osebnih podatkov in osebne podatke, ki se obdelujejo, določa zakon. Z zakonom se lahko določi, da se določeni osebni podatki obdelujejo le na podlagi osebne privolitve posameznika.

Določba ZGim (Internet 36) v 3. poglavju določa zbiranje in varstvo dijakovih osebnih podatkov. 42. člen ZGim določa, da gimnazije vodijo naslednje evidence z osebnimi podatki dijakov:

1. evidenco prijavljenih kandidatov za vpis,
2. evidenco vpisanih ter evidenco vpisanih po letnikih, oddelkih in skupinah v redovalnicah,
3. osebni list, ki se vodi za vsakega dijaka od vpisa do končanja izobraževanja oziroma do izpisa,
4. matično knjigo, ki obsega splošne podatke o vpisanih, o poteku njihovega izobraževanja od vpisa do dokončanja izobraževanja oziroma do izpisa,
5. evidenco podatkov o gibalnih sposobnostih in morfoloških značilnostih,
6. zapiske sej šolske maturitetne komisije,
7. zapiski o maturi,
8. poročilo o maturi,
9. zapisnike o izpitih, ki obsegajo prijavo k izpitu, potek izpita in doseženo oceno,
10. evidenco o dijakih, ki jih obravnava svetovalna služba,
11. evidenco o odraslih, ki se izobražujejo, in evidenco odraslih, ko opravljajo izpite,
12. evidenco o preverjanju in ocenjevanju znanja,
13. evidenco izdanih dokumentov o končanem izobraževanju.

Dijaški domovi vodijo evidenco in dokumentacijo iz 1., 2. in 3. točke prvega odstavka 42. člena ZGim in podatke o premoženjskem stanju za tiste dijake, ki pri plačilu oskrbnine uveljavljajo olajšavo. Osebne podatke dijakov iz 10. točke prvega odstavka 42. člena ZGim lahko svetovalna služba zbira v soglasju z dijakom, starši oziroma skrbniki dijakov. Če je dijak v družini ogrožen in ga je treba zavarovati, zadostuje soglasje dijaka. Pomembno je, da so svetovalni delavci dolžni podatke iz 10. točke prvega odstavka 42. člena ZGim varovati kot poklicno skrivnost. Te podatke so kot poklicno skrivnost ravno tako dolžni varovati tudi drugi strokovni delavci, ki so jim podatki posredovani zaradi narave njihovega dela.

Ali šola za obdelavo osebnih podatkov potrebuje soglasje dijaka oziroma njegovih staršev? Sedmi odstavek 86. člena ZPSI določa, da se podatki v zvezi z gibalnimi sposobnostmi in morfološki značilnostmi (za evidenco iz 5. točke prvega odstavka 86. člena) zbirajo s soglasjem dijaka (Internet 10). Tudi deveti odstavek 86. člena ZPSI predvideva soglasje dijaka, staršev oziroma skrbnikov za zbiranje podatkov o evidenci o dijakih, ki jih obravnava svetovalna služba (evidenca iz 10. točke prvega odstavka 86. člena). Če je dijak ogrožen in ga je potrebno zavarovati, je dovolj soglasje dijaka. Te podatke so svetovalni in drugi delavci dolžni varovati pot poklicno skrivnost.

Podobno odločbo ima tudi Pravilnik o šolski dokumentaciji v srednješolskem izobraževanju (v nadaljevanju PŠDSI) in sicer v prvem odstavku 14. člena, ki določa, da šola lahko vodi evidenci v zvezi z gibalnimi in morfološki sposobnostmi in evidenco o dijakih, ki jih obravnava svetovalna služba le s soglasjem (Internet 38). Zanimivo je, da je v isti odločbi predvideno tudi soglasje za vodenje evidence osebnih podatkov o starših oziroma zakonitih zastopnikih mladoletnih dijakov, česar pa ZPSI ne predvideva (zakon namreč dovoljuje zbiranje osebnih podatkov o starših v okviru evidence prijavljenih kandidatov za vpis, za kar pa ni potrebno soglasje). Ne glede na določbe PŠDSI, je mogoče zbirati podatke o starših že na podlagi samega zakona, torej brez njihovega soglasja. Glede na to, da šola pridobiva te podatke od samih staršev pa je logično, da starši podatke po naravi stvari dajo s svojim soglasjem. Lahko sklenemo, da za obdelavo nekaterih podatkov navedenih na pisnih obrazcih po samem zakonu ni potrebno soglasje staršev, oziroma dijaka. Ti so na obrazcih navedeni le informativno.

Soglasje za sodelovanje dijakinj in dijakov pri izvajanju anket, snemanju radijskih in televizijskih oddaj in podobno ter soglasje za objavo skupinske fotografije dijakov na internetu je po mnenju informacijske pooblaščenke »v prosti avtonomiji dijaka oziroma staršev in neposredno ni povezano z varstvom osebnih podatkov v smislu določb ZVOP« (Internet 39).

Z Zakonom o informacijskem pooblaščenju (ZInfP) se je 31. decembra 2005 ustanovil samostojen in neodvisen državni organ Informacijski pooblaščenec (Internet 51). Ta pod svojo streho združuje dostop do informacij javnega značaja in varstvo osebnih podatkov. Kot samostojen in neodvisen državni organ je pristojen tudi za inšpekcijski nadzor nad izvajanjem zakona in drugih predpisov, ki urejajo varstvo in obdelavo osebnih podatkov. Odloča o pritožbi posameznika glede pravice posameznika do seznanitve z zahtevanimi podatki, izpisi, seznanji, potrdili, informacijami, pojasnili po določbah zakona, ki ureja varstvo osebnih podatkov. Na Urad informacijskega pooblaščenca naslavljajo prošnje dijakinj, dijaki in tudi

starši za pridobitev strokovnega mnenja (glej tabelo 4.8.5.1). Informacijski pooblaščenec izda mnenje ali odločbo v spornih zadevah varstva osebnih podatkov v šolski praksi.

Tabela 4.8.5.1: Izdana mnenja in odločbe informacijskega pooblaščenca – varstvo osebnih podatkov na področju šolstva v obdobju 2002 - 2007

	2003	2004	2005	2006	2007 (do oktobra)
MNENJA	0	0	1	17	19
ODLOČBE					1

Vir: RS Informacijski pooblaščenec (2007): Mnenja in odločbe – varstvo osebnih podatkov

Osební podatki iz evidenc iz 42. člena ZGim se zbirajo, obdelujejo, shranjujejo in posredujejo za potrebe gimnazij, ministrstva, pristojnega za šolstvo v drugih primerih pa le v skladu s posebnimi predpisi. Pri izdelavi statističnih in drugih analiz se smejo osebni podatki uporabiti in objaviti tako, da identiteta dijaka ni razvidna (43. člen ZGim).

Iz elektronske zbirke osebnih podatkov, če niso dobro zavarovane, nepooblaščení lahko prečrpajo ogromne količine osebnih podatkov, kar seveda pomeni vdor v zasebnost velikemu številu posameznikov. Meseca julija 2007 je bil zabeležen hekerski vdor v informacijski sistem RIC. Napadalci so izkoristili slabosti spletnih strani e-RIC, ki so namenjene komuniciranju s šolami. »Srfanje po naključno izbranih datotekah je pokazalo, da si lahko poleg navodil za izvedbo mature in NPZ-jev (nacionalni preizkus znanja) svobodno ogledujemo tudi nekatere osebne podatke in lahko v imenu šol pošiljamo sporočila v RIC«. /.../ »V datoteki, v katero smo vstopili s pomočjo šifre neke gimnazije, smo naleteli na seznam maturitetnih kandidatov s posebnimi potrebami, ki opravljajo maturo po prilagojenih pravilih« (Ivelja 2007d: 2). Notranja preiskava računalniškega vdora v RIC je pokazala, da »računalniški dnevniki kažejo, da so si napadalci ogledovali le nekaj posameznih zapisov, ne pa vseh možnih podatkov. Ogled podatkov za štiri osnovne šole in štiri gimnazije s slovenskega spletnega naslova se je zgodil 24. julija, potem pa smo dostop do e-RIC zaprli« (Kopušar 2007: 3).

Nad dodatnimi težavami zaradi vdora v e-RIC so nejevoljni dijaki. »Predstavniki dijakov so ogorčeni nad tako slabim varnostnim sistemom, ki naj bi omogočal zaščito osebnih podatkov v okviru RIC in pričakujejo od direktorja RIC ter ministra za šolstvo in šport, da prevzame odgovornost« (Internet 32). Dijaki ocenjujejo, da je na RIC pomanjkljiv sistem varovanja tajnih podatkov, saj so se že v preteklem letu soočali s problemom izginotja

maturitetnih pol. V DOS pričakujejo da se bodo v RIC »nemudoma lotili celostne prenove informacijskih sistemov, da ne bodo slovenske dijakinje in dijaki ponovno utrpeli neposredne škode. Vdor ocenjujemo kot nedopusten in pozdravljamo odločitev direktorja RIC, da je odredil izredni notranji nadzor« (Internet 32).

4.8.6 Izvajanje videonadzora

V določbah Pravilnika o šolskem redu v srednjih šolah (Internet 13) niso omenjeni splošni pogoji za izvajanje videonadzora kot jih zahteva Zakon o varstvu osebnih podatkov (Internet 9). Na šolah in v dijaških domovih se videonadzor izvaja v različnem obsegu. Pri nadzoru gre za spremljanje dogajanja na monitorjih v realnem času. Nadzor je lahko stalen, sistematičen ali občasen, avtomatičen. Za snemanje je značilno da pusti materialno sled na nosilcu informacij, ki omogoča kasnejše predvajanje, na primer kot dokaz v nekem postopku. Tovrstni posnetki predstavljajo potencialno možnost zlorabe osebnostnih pravic. Nadziranje in snemanje lahko povzroči kolizijo med pravico do varnosti, pravico do telesne nedotakljivosti dijakov in pravico do varstva zasebne lastnine (inventarja) šole na eni strani ter pravico do zasebnosti in pravico do samoodločbe snemanih na drugi strani. »Videonadzor kot poseg v pravico do zasebnosti in samoodločbe je v posameznem primeru dopusten le, če je sorazmeren« (Novak, 2004: 169).

Možnost zlorab ter potrebe po regulaciji izvajanja video nadzora se zaveda tudi zakonodajalec, ki je vidike posega v posameznikovo zasebnost uredil v Zakonu o varstvu osebnih podatkov.⁴⁷ Vsak izvajalec videonadzora mora glede na določbo 74. člena ZVOP o izvajanju le-tega objaviti vidno obvestilo, ki omogoča posamezniku, da se seznanj z izvajanjem videonadzora najkasneje v trenutku, ko vstopi na video nadzorovano območje. Obvestilo mora vsebovati informacije, da se na določenem območju izvaja videonadzor. Isti člen določa še, da mora biti video nadzor zaščiten pred nepooblaščenim dostopom. Na normativni ravni je področje video nadzora v Sloveniji urejeno dokaj restriktivno, z mislijo na varovanje temeljne človekove pravice do zasebnosti, ki jo posamezniku zagotavljata 35. člen slovenske Ustave ter 8. člen Evropske konvencije o temeljnih človekovih pravicah in

⁴⁷ Uradni list RS, št. 86-3836/2004

svoboščinah. Toda pozoren posameznik – dijak lahko kaj hitro ugotovi, da je pravna ureditev videonadzora v slovenskih vzgojno izobraževalnih ustanovah pogosto kršena.

Pravica do zasebnosti je slabo definirana pogosto vstopa v kolizijo z drugimi pravicami in interesi. Na njen razvoj vplivajo družbene in tehnološke spremembe. »Oceniti je treba, kaj je pomembnejše, ali pravica do zasebnosti ali kakšna druga pravica, ki v to pravico posega«. Urad Varuha človekovih pravic meni da je »upoštevaje zakonske predpise dopustnost oziroma legalnost video nadzora na delovnem mestu mogoče presojati zgolj in za vsak posamezni primer posebej« (Internet 14).

Informacijsko pooblaščenec je prejel vprašanje (Internet 2) v zvezi z izvajanjem video nadzora v šoli brez soglasja dijakov ali njihovih zakonitih zastopnikov, pri čemer so "podatki , dostopni v realnem času vsakemu profesorju v zbornici." Informacijski pooblaščenec v odgovoru pojasnjuje, kateri splošni pogoji morajo biti izpolnjeni za zakonito izvajanje video nadzora po ZVOP. Po določbah 24. člena ZVOP mora pravna ali fizična oseba, ki izvaja videonadzor, tudi zagotoviti evidenco iz katere je mogoče kasneje ugotoviti, kdaj so bili posamezni osebni podatki iz evidence video nadzornega sistema uporabljeni ali drugače obdelani in kdo je to storil, in sicer za obdobje, ko je mogoče zakonsko varstvo posameznika zaradi nedopustnega posredovanja ali obdelave osebnih podatkov.

4.8.7 Primer Ramize Ribič

Novembra 2006 je POP TV v oddaji *Preverjeno* prvi osvetlil zgodbo begunke iz Bosne, ki so ji starši umrli, ko je imela dve leti.⁴⁸ Skupaj s sestrama jo je k sebi vzel stric iz Grosupljega. Kmalu je sledil odvzem deklic in razselitev deklic; rejništva, zavodi (Internet 12). Ko je postala polnoletna in si zaželela življenja brez zavodov, je postala brezdomka. »V dijaških domovih je niso marali, grosupeljski socialni center, ki je zanjo pravno-formalno odgovoren se je otepa, celo policija je ni preganjala, dasiravno je živela v avtu in kleti nekega bloka« (Obolnar 2006: 5).

Kljub pičli socialni pomoči nadaljuje šolanje za pomočnika konfekcionarja na Srednji poklicni šoli. Status dijakinje ji omogoča vpis v dijaški dom po drugem in četrtem členu Pravilnika o bivanju v dijaških domovih. (Internet 15). Sprejeta je bila v Dijaški dom Ivana

⁴⁸Primer navajam s polnim imenom in priimkom, kot je bilo objavljeno v Delovi prilogi *Ona* (16. 11. 2007, 5).

Cankarja v Ljubljani, še preden bi lahko bila podana zahteva za varstvo pravic v odločitvi v zvezi s sprejemom, kar ji omogoča 49. člen /postopek varstva pravic/ Pravilnika o bivanju v dijaških domovih (Internet 15). Medijsko konstruirana zgodba se je pokazala kot majava in ne dovolj preverjena.

4.8.8 Šola in zdravstveno varstvo

Pri izvajanju zdravstvenega varstva dijakov mora šola sodelovati z zdravstvenimi zavodi. Pri tem je pomembno, da se vsi medicinski podatki štejejo kot osebni podatki, ki jih je treba skrbno varovati. »Imensko specificirani podatki se šole ne tičejo toliko časa, dokler niso take narave, da imajo posledice za pouk in vzgojo« (Novak 2007: 255). Na sistematskih zdravstvenih pregledih dijakinj in dijakov je z vidika varstva pravice do zasebnosti nedopustno opravljati posamezne meritve, teste ali preiskave ob prisotnosti sošolcev ali druge nepooblaščen osebe. Ravno tako je »neustrezna tudi praksa posameznih zdravstvenih organizacij, ki bi šoli sporočale neugodne izvide posameznih dijakov z namenom, da bi šola z njimi seznanila starše oziroma polnoletne dijake« (Novak 2004: 255). Posegov v zasebnost bi se morale zdravstvene organizacije in šole izogibati in tako preprečevati morebitne vdore v dijakovo osebno dostojanstvo in duševno celovitost.

Za ohranitev zdravja dijakinj in dijakov je šola dolžna sodelovati z zdravstvenimi zavodi pri izvajanju zdravstvenega varstva dijakov, zlasti pri izvedbi obveznih zdravstvenih pregledov in obveznih cepljenj dijakov (Pravilnik o šolskem redu v srednjih šolah, člen 27)

(Internet 1). Šola mora s preventivnim delovanjem ozaveščati dijake o varstvu okolja, zdravem načinu življenja in izrabi prostega časa. Ravno tako jim mora ponuditi znanje in veščine, kako naj zdravo živijo in kako naj se zavarujejo pred različnimi nevarnostmi in tveganji, o čemer govori člen 28. (Ibid.) Šola skrbi za varnost in zdravje dijakov z upoštevanjem normativov, standardov in drugih predpisov, ki urejajo varnost in zdravje pri delu, od dijakov pa zahteva ustrezno opremo pri praktičnem izobraževanju, športni vzgoji in drugih dejavnostih (člen 29, Ibid.).

Med opravljanjem praktičnega pouka pred letošnjimi velikonočnimi prazniki v učnem Centru za sonaravno rekultivacijo na Vremščici /last Veterinarske fakultete Univerze v Ljubljani/ se je sedemintrideset dijakov Gimnazije in srednje veterinarske šole v Ljubljani pri delu z ovčami okužilo z bakterijo, ki povzroča mrzlico Q (Internet 28). Veterinarska fakulteta se je štiri dni po prejemu obvestila o sumu pojava mrzlice Q pri enem od dijakov, ki so

opravljali prakso, odzvala z odvzemom vzorcev krvi pri 50 ovcah in je takoj ugotovila, da je večina teh živali serološko pozitivnih (Internet 29). Na šoli so povečano odsotnost od pouka sprva pripisovali virozi, »starši obolelih dijakov so jim namreč povedali, da so otroci prehlajeni, da so kašljali in imeli povišano temperaturo« (Internet 30).

Inštitut za varovanje zdravja je ob epidemološkem anketiranju poskušal identificirati vse možne vire okužbe v šolskem in domačem okolju ter zbrati podatke o zdravstvenem stanju dijakov in učiteljev v marcu in aprilu 2007. »Izpostavljenost živalim v povezavi s šolanjem v obdobju od sredine februarja do sredine aprila je statistična analiza v Epi Info 2000 programu pokazala statistično značilno ($p < 0,001$) povezavo med obiskom Vremščice in serološko pozitivnim rezultatom. Na osnovi opravljenega anketiranja in serološkega testiranja zaključujemo, da je kraj okužbe Center za sonaravno bivanje na Vremščici« (Internet 31). Institut za varovanje zdravja je predlagal takojšnjo prekinitev praktičnih vaj za dijake in omejitev obiskov v Centru za sonaravno bivanje na Vremščici, sestanek s starši izpostavljenih dijakov ter dogovor o spremljanju dijakov Srednje veterinarske šole v sodelovanju s Klinikom za infektivne bolezni in vročinska stanja.

Poleg pravic obolelih dijakov so bile kršene tudi pravice staršev, kajti »nihče ni uradno poslal dopisa, da so otroci okuženi in da jih moramo peljati na infektivno kliniko in ni sklical sestanka s starši, da bi jim povedal, kaj naj naredijo, nihče nas ni seznanil z morebitnimi posledicami« (Šoštarič 2007: 3). Veterinarska uprava republike Slovenije bi morala takoj, v skladu z navodili o ukrepih za ugotavljanje, preprečevanje in zatiranje mrzlice Q ukrepati takoj, ko je bila bolezen potrjena. Ministrstvo za šolstvo in šport republike Slovenije se na zagato ni odzvalo.

5. SKLEP

Opozorjanje na ustrezno varstvo pravic dijakinj in dijakov srednjih šolah in dijaških domovih pomeni tudi reševanje na videz nič kaj zapletenih vprašanj in problemov. Za poznavalce ustavnega prava in šolske zakonodaje so vprašanja lahko rešljiva, enostavna, morda celo banalna. Država včasih, zavestno ali iz nevednosti, neuspešno rešuje tudi lahka vprašanja. Teoretično izhodišče za razvoj ustavnodemokratske kulture in kulture spoštovanja človekovih pravic se zdi preprosto: človekove pravice in svoboščine so vrednota sleherne demokratične družbe in vrednostno jedro pravne države. Temeljne človekove pravice in svoboščine, zapisane v Evropski konvenciji o človekovih pravicah, so le minimum skupnega evropskega varstva človekovih pravic, nujno je, da ustavne pravice, zapisane v slovenski ustavi, presegajo ta minimum. Osrednji formalni varuhi človekovih pravic in svoboščin v državi so redna sodišča. Najvišji in najučinkovitejši varuh človekovih pravic znotraj nacionalnega pravnega sistema je ustavno sodišče. Vendar pa »pravice ni mogoče prepustiti uvidevnosti vladajočih, naključnim spoznanjem ali vsakokratnim interpretacijam birokracije odvisno od potreb in okoliščin« (Zajc 2005: 9). Zagotovljena mora biti odprtost institucij, da lahko mladostnik – državljan zahteva in dobi strokovno pomoč kadar meni, da so njegove pravice ogrožene.

Na dvoje značilnosti človekovih pravic in svoboščin je potrebno še posebej opozoriti. Človekove pravice in temeljne svoboščine niso absolutne, kar pomeni da jih je ne le dovoljeno, temveč celo nujno omejiti, kadar je potrebno zavarovati druge pravice in svoboščine, oziroma za zaščito javnih interesov, ki so pomembnejši od določene pravice v nekem konkretnem primeru.

Druga značilnost je pomenska odprtost določb o temeljnih človekovih pravicah in svoboščinah, pojavljajo se v krajših, dostikrat abstraktnih stavkih. Vsako pravico je treba vsebinsko interpretirati, ji določiti njen pravi pomen in jo zamejiti glede na druge pravice in interese. Pravniki o konvencijah, ustavah in drugih dokumentih govorijo kot o »živem organizmu«, ki se spreminja, s časom nadgrajuje, dopolnjuje in tudi reinterpreтира. Družbene spremembe sčasoma pogojujejo drugačen pomen človekovih pravic in svoboščin od že ob nastanku uveljavljenega, saj določena ustavna ali konvencijska določba danes lahko zaobsega tudi pravico ali njen posamezni vidik, ki v času njenega nastanka ni bil predviden.

Varstvo pravic mladostnikov se odraža v šolskem procesu in spremljajočih dejavnostih. Dijaki, učitelji in starši so v razmerju z državo, njenim vzgojno-izobraževalnim sistemom in

šolsko politiko. Zavzemajo se za isti smoter - za kakovost vzgoje in izobraževanja, kjer se spoštujejo posameznikove pravice, njegove intelektualne in socialne potrebe in zmožnosti, hkrati pa tudi njegovo duhovno in telesno dostojanstvo. Za vsakega mladostnika je šolsko obdobje precejšnjega pomena, zato mora šola v svojem delovanju slediti koristim mladostnika. Najosnovnejša pravica v zvezi s srednjo šolo je pravica do varnosti in telesne nedotakljivosti. Do vsakršnega nasilja v vzgojno-izobraževalnem procesu je treba vzpostaviti t.i. ničelno toleranco. Temeljnega pomena na področju šolstva je pravica do izobrazbe, ki mora biti zagotovljena brezpogojno vsakemu mladostniku. Nediskriminatorno mora biti ravnanje države v zvezi z zagotavljanjem pravice do izobrazbe mladostnikov s posebnimi potrebami. Ravno tako pomembna je pravica do zasebnosti, saj šola ali dijaški dom ne sme nesorazmerno posegati v zasebnost dijakov in razgaljati zasebnost dijakov ali staršev drugim. Zasebnost dijaka je treba varovati v ustrezni meri tudi pred njegovimi starši in obratno.

Manj pogosto spregovorimo pravici do zbiranja in združevanja srednješolcev, kar bi, če bi se dijaki pogosto udeleževali raznih akcij, motilo izvedbo pouka z ostalimi dijaki. S tem bi se ogrožala njihovo pravico do izobrazbe. Pravica do združevanja je povezana s pravico do svobode zbiranja. ZOFVI (drugi odstavek 72. člena) iz šol izključuje združevanje v okviru delovanja političnih strank in njihovih pomladkov. Udeležba v posameznih združenjih mora biti izključno prostovoljna, sicer ni mogoče govoriti o svobodi združevanja.

Tudi razumevanje mladostnikov s posebnimi potrebami oziroma opredeljevanje motenj, ovir in primanjkljajev se spreminja. Seveda ne gre več toliko za vprašanje možnosti šolanja, temveč za vprašanje kakšne so možnosti v kateri sistem vzgoje in izobraževanja jim je vključevanje omogočeno (ali so za njihovo za šolanje potrebne posebne ustanove, ali se lahko šolajo v okviru rednega sistema). Pravica do izobraževanja na demokratični osnovi pomeni možnost za doseganje podobnih ciljev, do katerih lahko posamezniki pridejo po različnih poteh in v različnem časovnem obdobju, ko je omogočena možnost izbire.

Vzgojno-izobraževalni cilj v srednji šoli in v dijaškem domu je oblikovati mišljenjsko svobodnega človeka, zato je za dijake, učitelje in starše pomembna svoboda izražanja. Izvajanje mnenjskega nasilja ali politične indoktrinacije ne sodi v javno šolo. Kot svoboda izražanja mora biti varovan tudi način oblačenja, če ne pomeni manipulacije z drugimi dijaki ali zlorabe šolskega prostora. Svobodno je tudi izražanje ljubezenskih čustev, dokler ne pomeni kršenje šolskega ali domskega reda ali morda ogrožanje javnega reda in miru. Srednja šola ali dijaški dom je razumljen kot prostor, kjer naj bi bile pravice mladostnikov varovane in zavarovane v največji meri. Pri tem se poraja razmislek, da pravica, ki jo v praksi ni

mogoče učinkovito zaščititi, ker ni na voljo učinkovitega pravnega varstva, pa pravzaprav ne obstaja. Pri pravicah dijakinj in dijakov prav to lahko postane problematično.

Zaposleni v vzgoji in izobraževanju človekovih pravic in pravic dijakov v vzgojno-izobraževalnem procesu ne poznajo v zadostni meri. Nekaj nejasnosti izhaja tudi iz nekaterih zakonskih rešitev in pravilnikov. Dijaki nimajo pravnega znanja in se dostikrat ne znajo ustrezno upreti kršitvam svojih pravic. To opozarja na nujnost institucionalizirane oblike varstva pravic v šoli (glej Novak, 2004), kajti država ne sme reagirati samo, kadar do posega v pravico posameznika že pride, temveč tudi v primeru, ko obstaja možnost, da do take kršitve lahko pride. Staro reklo je, da pravice, ki jo v praksi ni mogoče učinkovito zaščititi, ker ni učinkovitega pravnega varstva, *de facto* ni.

Varuh človekovih pravic predstavlja institucijo neformalnega, tudi zunajsodnega varstva človekovih pravic. Z vzpostavljanjem neformalnih mehanizmov ali organov za varstvo človekovih pravic spodbuja spoznanja, da pravni postopki in sodni nadzor ne morejo v celoti zagotoviti učinkovitega varstva pravic dijakinj in dijakov, ker so bolj ali manj omejeni samo na pravna razmerja in ker v teh razmerjih ni mogoče zajeti vseh možnih situacij. Varuh človekovih pravic usmerja svoja ravnanja predvsem v preprečevanje protipravnosti in samovolje pri poseganju države v človekove pravice in svoboščine.

Namesto pravnih sankcij Varuh človekovih pravic zagotavlja svojo učinkovitost predvsem v komuniciranju z javnostmi. Sistemsko razumevanje človekovih pravic in njihova interpretacija v duhu ustave kot celote segata namreč mnogo dlje od, na primer, ugotavljanja kršitve pravic do svobodnega izražanja ali pravice do zasebnosti dijakinj in dijakov.

Kljub določenim zakonodajnim izboljšavam na področju pravic dijakov v zvezi s šolo naš pravni sistem ne uspe popolnoma preprečiti neželjenih pojavov, še vedno je bolj usmerjen predvsem v sanacijo že nastale škode, kot pa v učinkovito preprečevanje. S pravnega vidika je možno stanje posameznih pravic mladostnikov na šolskem področju, predvsem kar zadeva pravno zavarovanost njihovih pravic, šteti za neustrezno (glej Novak 2004: 347).

Skozi šolski kurikulum se kaže udejanjanje človekovih pravic, pravice in dolžnosti dijakinj in dijakov, pravila vedenja in ravnanja, vzgojno ravnanje in ukrepanje. V preteklosti je decentralizacija in deregulacija vsega tistega, kar je za vse srednje šole in dijaške domove podrobno urejala šolska zakonodaja in pravilniki o pravicah in dolžnostih dijakov, pogojevala nove trende krepitve avtonomije posameznih srednjih šol in dijaških domov. Urejanje vprašanj sožitja je potekalo v sodelovanju in dogovarjanju med šolo ali dijaškim domom ter dijaki in njihovimi starši, kar je razdrobilo enotnost pedagoškega ravnanja. Pozitivni učinki takšnega pristopa so lahko pomembni le pod pogojem, da zakonodaja uredi tista vprašanja, ki

zagotavljajo enotnost sistema ter enotno varstvo pravic dijakov. Za vprašanja pravic in dolžnosti dijakov (kamor sodijo administrativni postopki izrekanja ukrepov), je bolje, da se urejajo neposredno z zakonom in ne s pravilnikom posamezne šole ali dijaškega doma. Rešitev, s katero bi posamezna šola na primer uvajala lasten sistem kaznovanih ukrepov in lasten koncept varovanja svojih dijakov, ni posebej domišljena. Zdi se tudi, da je bila prejšnja liberalna šolska politika tolerantnejša do tistih, ki so zagovarjali drugačne poglede na posamezna vprašanja pravic dijakov.

Državi omogoča nadzor nad delom srednjih šol in dijaških domov zakonodaja, birokratske poti (inšpekcija), pa tudi način zagotavljanja sredstev za organiziranje delovanja (Foucault je tak način poimenoval moralna in disciplinarna tehnika). Ni mogoče enostavno sklepati, da z boljšo možnostjo dostopa do "množičnega" šolanja postaja sistem bolj demokratičen, saj se s širšo dostopnostjo lahko določene vrste srednje šole ali programa kasneje izgublja vrednost izšolanih na trgu dela.

Organiziranje šolskega kurikula se v tej luči kaže kot politično in ideološko vprašanje. Kljub temu, da učinki niso vedno vidni v kratkem času, vlada skuša ves čas reformirati področje vzgoje in izobraževanja. Njena politika temelji na tem, da nekaj izloča; na ta način država regulira politiko uradnega znanja. McLuhanov citat: »The medium is the message« lahko preprosto prevedemo kot: »Medij nima nikakršnega vsebinskega sporočila«. Takšna pojasnitev je mogoča, ker je njegova lastna struktura sporočilo. S tem primerljiv fenomen je skriti kurikulum v šoli (lahko bi ga poimenovali tudi kot "mehko resničnost"). Kar se dijak dolgoročno nauči, kar kultura institucije vtisne vanj, je skriti kurikulum, ki mu posreduje kakšno je življenje v resnici. Vsebuje sporočilo, kako se mora posameznik prilagoditi vladajočemu redu šolske zakonodaje. Kdor je bolj opremljen s funkcionalnimi znanji, med katere sodi tudi znanje–védenje o svojih pravicah, bo v prednosti. Plemenita misel o univerzalnosti človekovih pravic je tako na ponovni preizkušnji, kajti skriti kurikulum dijakom posreduje katere vrednostne drže in načini vedenja so pomembni za dobro funkcioniranje in lažnejše preživetje.

Dijakinje in dijaki sprejemajo etične in moralne standarde preko vsebin, opredeljenih v kurikulumu, še posebej pa preko skritega kurikulumu, t.j. v interakciji z učitelji in vzgojitelji, na sestankih šolske in domske skupnosti, preko organiziranosti pouka in interesnih dejavnosti, s posamičnimi vzgledi in preko šolske mikrokline.

V uvodu sem postavil hipotezo, da se na področju srednjega šolstva v Sloveniji ob koncu tranzicije stanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin dijakinj in dijakov, vključenih v

vzgojno-izobraževalni proces, po letu 1991 izboljšuje; vendar se še pojavljajo težave. S pregledom dokumentov šolske zakonodaje in predpisov ugotavljam, da se področje urejanja varstva pravic mladostnikov, vključenih v srednješolsko izobraževanje nekoliko spreminja.

Povzamem lahko, da se obseg varovanja človekovih pravic dijakinj in dijakov širi in da je že na voljo zadostna zakonska podlaga za zagotovitev ustreznega pravnega položaja, kar lahko potrjuje prvo hipotezo.

Seveda se še srečujemo s težavami v razumevanju in izvajanju mednarodnih konvencij in domače zakonodaje, kadar je nosilec pravice mladostnik. Pri tej ugotovitvi se opiram na nekatere reakcije in kasnejše poteze aktualne oblasti oziroma resornega ministrstva ter na prizadevanja za preoblikovanje zakonodaje (odstranitev dijaških predstavnikov iz sveta šole, dijaškega doma, spreminjanje nekaterih pomembnejših členov ZOFVI brez možne razprave med dijaki). Udeležbo dijakov na demonstracijah, oziroma njihov položaj, je MŠŠ sprva začasno reševalo z okrožnico ravnateljem srednjih šol, nato pa "pohitelo" z izdelavo novega pravilnika o šolskem redu (2007), kjer je uredilo tudi to pravno vrzel. V primerih vdora v bazo podatkov RIC ali ponavljajočih se napak v izvajanju mature MŠŠ javnosti ne obvešča dovolj. Tudi notranje revizije med odgovornimi akterji niso dale transparentnih rezultatov (delne odtujitve maturitetnih pol). Dijakinje in dijaki se zato s pobudami obračajo na Informacijskega pooblaščenca in na Urad Varuha človekovih pravic, ki svoje mnenje o posamezni zadevi z opozorilom posreduje pristojnim.

Tudi drugi hipotezi: V Sloveniji se na področju varstva pravic in zagotavljanje enakih pogojev možnosti šolanja na srednji stopnji še pojavljajo odstopanja, kar je odvisno od /ne/jasnosti zakonskih rešitev in pravilnikov; lahko odgovorim pritrdilno.

Pri tem je pomembna kurikularna prenova, ki je začela leta 1996 z določitvijo novih ciljev slovenske srednje šole: večjo aktivnost dijakov pri pouku, skladen duševni in telesni (spoznavni, čustveni, socialni razvoj), predvsem pa razvoj sposobnosti samostojnega, ustvarjalnega ter kritičnega mišljenja in presojanja. Med navedenimi cilji prenove je opazen tudi poudarek za pripravo dijakov na vlogo državljanov. Prizadevanja za dvig povprečnih ocen, števila točk za vpis v šolo, rezultatov tekmovanj, maturitetnih dosežkov, so storilnostno utečena.

Merila za izbiro kandidatov v primeru omejitve vpisa na posamezne v programe srednjega poklicnega izobraževanja, srednjega strokovnega in tehniškega izobraževanja ter gimnazij postanejo pregledna na podlagi 15. člena ZOFVI (2005) in s sklepom ministra (Internet 27). Če se v primeru omejitve vpisa v posamezne programe v prvem (1.) oziroma drugem (2.)

krogu izbirnega postopka na posamezni šoli na spodnji meji razvrsti več kandidatov z istim številom točk, pridobljenih po kriteriju iz 2. točke tega sklepa, se izbira med njimi opravi na podlagi točk, doseženih na nacionalnih preizkusih znanja iz slovenščine (oziroma madžarščine ali italijanščine kot materinega jezika) in matematike. Dosežki nacionalnega preizkusa znanja kandidata se uporabijo na podlagi predhodnega soglasja kandidata in staršev mladoletnega kandidata. Če je po izvedbi izbire med kandidati na podlagi kriterija iz prvega odstavka te točke v šoli za preostala vpisna mesta razvrščenih več kandidatov z istim številom točk kakor je prostih mest, se izbira med njimi izvede na podlagi dodatnih točk, doseženih po merilih, ki jih določi šola. Šola mora merila objaviti na spletni strani šole in o njej obvestiti MŠŠ.

Za kandidate, ki kandidirajo za vpis v program Umetniška gimnazija, se za izbiro med njimi uporabijo merila v skladu z zgoraj omenjenim sklepom po uspešno opravljenem preizkusu nadarjenosti. Za kandidate, kandidirajo za vpis na športne oddelke programa Gimnazija, se za izbiro med njimi uporabijo merila iz 2. točke tega sklepa (Internet 27) in kot naslednje merilo športni dosežki. Kandidatu se k točkam po merilu iz 2. točke tega sklepa za pridobljen status športnika A prišteje 10 točk, za pridobljen status športnika B pa 5 točk.

Pogoji vstopa v srednješolsko izobraževanje so z zadnjimi zakonskimi dopolnili MŠŠ jasni in niso potrebna dodatna tolmačenja. V izbirnem postopku lahko sodelujejo le kandidati, ki izpolnjujejo vse vpisne pogoje. V 2. krogu izbirnega postopka sodelujejo le tisti kandidati, ki se po 1. krogu izbirnega postopka niso uvrstili na izbrano šolo.

Zadnjih pet let imamo v Sloveniji dve vrsti mature. Gimnazijci delajo splošno, maturanti srednjih strokovnih šol pa poklicno. Med njima so bistvene razlike, saj poklicna omogoča le vpis na visokošolske strokovne študije, ter na določene maloštevilne univerzitetne študije. Tako splošna kot poklicna matura veljata za državna izpita, čeprav je splošna matura dejansko eksterna matura, poklicna pa je prepuščena posameznim šolam od leta 2002 dalje. Težava je v dejstvu, da ni mogoče ustanoviti toliko državnih predmetnih komisij, kolikor je različnih strokovnih predmetov.

Če hoče šolska politika, ki priznava pomen varstva človekovih pravic, sprejemati odločitve na šolskem polju, mora odločati na podlagi strokovnih argumentov in ne na podlagi argumenta moči, omogočati mora spodbujanje k nadaljnjem razvoju varstva pravic dijakinj in dijakov, pri tem pa opozarjati tudi na dolžnosti. Predlagane ukrepe šolske politike bi morali strokovnjaki vedno javno argumentirano braniti. V primerih, ko je neka določena poteza ali ukrep predmet javne kritike, je treba prisluhniti tudi prizadetim dijakinjam in dijakom in

omogočiti državljanski dialog, seveda na strokovni podlagi. In zakaj ne bi ravnali kot Kantovi razumniki, za katere je bistvena prav javna raba uma?

6. VIRI

6.1 Literatura:

1. Bauer Jelinek, C. (2003): *Business Krieger. Überleben in Zeiten der Globalisierung*. Wien: Österreichische Verlagsgesellschaft.
2. Bavcon, Ljubo (2006): *Izzivi in odzivi: človekove pravice, kriminalitetna politika, kazensko pravo, mednarodno kazensko pravo*, 15–23. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.
3. Brajša, Pavao (1993): *Pedagoška komunikologija*. Ljubljana: Glotta Nova.
4. Cerar, Miro, ml. (2001): *(I)racionalnost modernega prava*. Ljubljana: Bonex.
5. Cerar, Miro, ur. (2002): *Dokumenti človekovih pravic z uvodnimi pojasnili*. Ljubljana: Društvo Amnesty International Slovenije, Mirovni inštitut.
6. Cerar, Miro, ml. (1996): *Večrazsežnost človekovih pravic in dolžnosti*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
7. Cerar, Miro (1997): O naravi človekovih pravic in dolžnosti. V Marijan Pavčnik (ur.): *Temeljne pravice*, 52–83. Ljubljana: Cankarjeva založba.
8. Cerar, Miro (2001): *Temelji ustavne ureditve, človekove pravice in temeljne svoboščine, gospodarska in socialna razmerja*. Študijsko gradivo. Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve.
9. Cimperle, Jože (1979): *Gimnazije na Slovenskem v letu 1848 ter njihov razvoj do leta 1918*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej.
10. Delors, Jacques in drugi (1996): *Učenje - skriti zaklad*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport.
11. Hobbes, Thomas (1961): *Levijatan ili materija, oblik i vlast države crkvene i gradske*. Beograd: Kultura, redakcija Mihail Đurić.
12. Igličar, Albin (2001): Človekove pravice in njihova slovensko-evropska razsežnost. *Javnost. The Public* (8), 125–132.
13. Klepec, Peter (2001): Vloga človekovih pravic v Habermasovem modelu demokracije. V Jelica Šumič Riha (ur.): *Pravo in politika*, 101–122. Ljubljana: Liberalna akademija.
14. Kobe, Peter (1988): Kazenskoppravna ureditev človekovih pravic in svoboščin. V Peter Jambreč, Anton Perenič in Marko Uršič (ur.): *Varstvo človekovih pravic: razprave, eseji, dokumenti*, 98–124. Ljubljana: Mladinska knjiga.
15. Kodelja, Zdenko (1995): *Laična šola: pro et contra*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
16. Kodelja, Zdenko (2001): Pravičnost: najpomembnejša vrlina šole kot socialne institucije.

- Sodobna pedagogika* (5), 8–18.
17. Larcher, Dietmar (2004): Srhljivi skriti kurikulum – Poročilo iz podzemlja šole. *Sodobna Pedagogika* (2), 36–53.
 18. Locke, John (1952): *The Second Treatise of Government*. New York: The Liberal Art Press.
 19. Locke, John (1964): *Two Treatises of Governmen*. Cambridge: Cambridge University Press.
 20. Lukšič-Hacin Marina (1999): *Multikulturalizem in migracije*. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC.
 21. Novak, Barbara (2004): *Šola in otrokove pravice*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
 22. Ortega y Gasset, José (1985): *Upor množic*. Ljubljana: Slovenska matica.
 23. Paine, Thomas (1969): *The Rights of Man*. London: Everyman's Library.
 24. Pavčnik, Marijan (1997): Razumevanje temeljnih (človekovih) pravic. V Marijan Pavčnik, Ada Polajnar-Pavčnik in Dragica Wedam-Lukić (ur.): *Temeljne pravice*, 84–115. Ljubljana: Cankarjeva založba.
 25. Pavčnik, Marijan (1999): Pravni pomen temeljnih pravic. V Alenka Šelih (ur.): *Posvet ob 50-letnici Splošne deklaracije OZN o človekovih pravicah*. 25–39, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
 26. Pavlović, Zoran (1993): *Psihološke pravice otroka: otrokove pravice onstran pravnega varstva*. Radovljica: Didakta.
 27. Peček, Mojca in Irena Lesar (2006): *Pravičnost v slovenske šole: mit ali realnost*. Ljubljana: Sophia.
 28. Perenič, Anton (1988): Zgodovinski razvoj človekovih pravic, V Peter Jambreč, Anton Perenič in Marko Uršič (ur.): *Varstvo človekovih pravic: razprave, eseji, dokumenti*, 17–33. Ljubljana: Mladinska knjiga.
 29. Rizman, Rudi (1997): *Izzivi sodobne družbe: sociološki komentarji*. Ljubljana: Liberalna Akademija.
 30. Rousseau, Jean Jacques (1959): *Emil ali o vzgoji*. Ljubljana: Zveza pedagoških društev Slovenije.
 31. Schmidt, Vlado (1963): *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem, I*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
 32. Schmidt, Vlado (1988): *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem, 3 zv*. Ljubljana: Delavska enotnost.
 33. Simič, Vladimir (1997): Temeljne pravice kot pravnocivilizacijska dediščina. V Marijan

- Pavčnik, Ada Polajnar-Pavčnik, Dragica Wedam-Lukić (ur.): *Temeljne pravice*, 21–51. Ljubljana: Cankarjeva založba.
34. Sruck, Vlado (1988): Prolegomena k človekovim pravicam. V Peter Jambrek, Anton Perenič in Uršič Marko (ur.): *Varstvo človekovih pravic: razprave, eseji, dokumenti*, 257–275. Ljubljana: Mladinska knjiga.
35. Svetina, Janez (1990): *Slovenska šola za novo tisočletje: kam in kako s slovensko šolo*. Radovljica: Didakta.
36. Šelih, Alenka (1992): Splošni problemi otrokovih pravic. V Alenka Šelih (ur.): *Pravni vidiki otrokovih pravic*, 14–31. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.
37. Ule Nastran, Mirjana (1996): Sociološki oris mladosti/mladine. V Mirjana Nastran Ule (ur.): *Mladina v devetdesetih: analiza stanja v Sloveniji*, 8–25. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče. Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije, Urad Republike Slovenije za mladino.
38. Vovko, Andrej in Jože Cimperle (1987): *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej.
39. Zajc, Drago (1998): *Človekove pravice in svoboščine v tranziciji: Primer Slovenije: zbornik referatov in razprav s strokovnega posveta s priloženim besedilom Splošne deklaracije človekovih pravic*. Ljubljana: Državni svet Republike Slovenije: Urad varuha človekovih pravic.
40. Zajc, Drago (2005): *Politika človekovih pravic*. Študijsko gradivo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
41. Zakrajšek, Srečo (1995): *Slovensko šolstvo v tranziciji*. Ljubljana: Biteks.
42. Zgonc, Boštjan (1992): Pravice otrok v izobraževanju. V Alenka Šelih (ur.): *Pravni vidiki otrokovih pravic*, 122–137. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.
43. Žlebnič, Leon (1959): *Obča zgodovina pedagogike*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

6.2 Članki:

44. Dijaki pri ministru Zveru (2007). *Delo*, 17. 3., 7.
45. Čakš, Aleš (2006): Maturitetna afera ni zmedla dijakov. *Delo*, 18. 7., 1.
46. Fajfar, Simona (2007a): Matura v Kočevju pred sodiščem. *Slovenske novice*, 21. 3., 5.
47. Fajfar, Simona (2007b): Kolektivna krivda. Nadaljevanje sojenja članom maturitetne

- komisije. *Delo*, 5. 9., 7.
48. Glücks, Nenad in Kopač Grom Blažka (2006): Ministrova matura. *Mag*, 24. 6., 18.
49. Hitij, Marija (2007): Starši bodo lahko preverili ocene otrok. Uvedba elektronske redovalnice. *Delo*, 31. 8., 4.
50. Ivelja, Ranka (2006a): Ukradli najstrožje varovano skrivnost: maturanti se bodo morda ponovno potili. *Dnevnik*, 8. 6., 2.
51. Ivelja, Ranka (2007b): Maturitetni dosežki šol uradno še vedno tajni. *Dnevnik*, 20. 1., 2.
52. Ivelja, Ranka (2007c): Matura: meritev dodane vrednosti. *Dnevnik*, 23. 2., 2.
53. Ivelja, Ranka (2007d): Hekerski vdor v tajne šolske podatke. *Dnevnik*, 25. 7., 2.
54. Ivelja, Ranka (2007e): Nihče se več ne smeje, samo še vpijemo. Intervju Jože Zupančič, ravnatelj. *Dnevnikov objektiv*, 29. 9., 21.
55. Knez, Primož (2006): Biologija dan pred izpitom na internetu. Dijaki kranjske gimnazije vložili uradno pritožbo. *Dnevnik*, 9. 6., 5.
56. Kopusar, Sebastjan (2007): Državni izpitni center: računalniški vdor ni ogrozil mature. *Dnevnik*, 4. 8., 3.
57. Trampuš, Jure (2006): Teh demonstracij ne moremo jemati za resne. *Mladina*, 19. 5., 30.
58. Obolnar, Sabina (2006): Romi, Ramiza in jaz. *Ona*, ženski magazin Dela in Slovenskih novic. 14. 11., 5.
59. Šoštarič, Marjeta (2007): Več kot polovica ovac je okuženih. Mrzlica Q potrjena tudi pri živalih. *Delo*, 19. 5., 3.

6.3 Drugi viri:

60. *Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji 1997*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport.
61. *Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin* (1994). Ljubljana: Uradni list RS: 33, 4.
62. *Human Development Report 2000*. United Nations Development Programme (UNDP). New York: Oxford University Press.
63. Jerman, Frane, ur. (1986): *Družboslovje*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
64. *Konvencija o otrokovih pravicah* (2002). Ljubljana: Slovenski odbor za UNICEF.
65. *Razpis za vpis v šolsko leto 2007/2008 v srednje šole, dijaške domove, ponudba učnih mest*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport.

66. Slanc, Anton, ur. (1996): *Srednješolsko izobraževanje v Republiki Sloveniji 1990–1996*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport.
67. Sruck, Vlado (1999): *Leksikon morale in etike*. Maribor: Ekonomska in poslovna fakulteta.
68. *Šolska zakonodaja I* (1996). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport.
69. *Ustava Republike Slovenije 1991*. Ljubljana: Uradni List Republike Slovenije.
70. *Zakon o usmerjenem izobraževanju* (1980). Ljubljana: Uradni list SRS 11/80, 6/83, 25/89 in 35/89.

6.4 Internetni viri:

1. Internet 1: *Pravilnik o šolskem redu v srednjih šolah* (2007). Ljubljana: ULRS 43. Dostopno na <http://www.uradni-list.si/objava.jsp?zrlid=200743&stevilka=2411> (3. junij 2007).
2. Internet 2: Informacijski pooblaščenec (2007): *Video nadzor hodnikov v srednji šoli: Mnenja in odločbe – varstvo osebnih podatkov*. Dostopno na http://www.ip.si/index.php?id=424&no_cache=1&tx_jzvopdecisions_pi1/showUid/ (25. maj 2007).
3. Internet 3: *Ravnatelj in direktor srednjih šol. Zadeva: Napovedan opozorilni protest študentov*. Dostopno na http://www.gov.si/file/admin/mss.gov.si/pageuploads/okroznice/pdf/Protest_studentov_23_5_06.pdf (24. maj 2006).
4. Internet 4: *Statut Dijaške organizacije Slovenije*, sprejet na II.redni seji, dne 22. 3. 2006 Parlamenta Dijaške organizacije Slovenije. Dostopno na <http://www.dijaska.org/page.php14> (27. maj 2007).
5. Internet 5: *Odlok o Varuhu dijakovih pravic*, sprejet na II.redni seji, dne 22. 3. 2006 Parlamenta Dijaške organizacije Slovenije. Dostopno na <http://www.dijaska.org/page.php?22> (29. maj 2007).
6. Internet 6: *Letno poročilo varuha človekovih pravic 2005*. Dostopno na http://www.varuh.si/fileadmin/user_upload/pdf/lp/Varuh_LP_z_ovitkom.pdf (30. maj 2007).
7. Internet 7: Varuh človekovih pravic (2007): *Stališče varuha človekovih pravic glede udeležbe otrok v resničnostnih šovih*. Dostopno na http://www.varuhrssi/index.php?id=106&L=0&tx_ttnews/pointer/=3&tx_ttnews/tt_n... (28. maj 2007).

8. Internet 8: Bilten varuha človekovih pravic Republike Slovenije (2004): *Opravičevanje odsotnosti polnoletnim dijakom od pouka*. Dostopno na http://www.varuhrssi/fileadmin/user_upload/pdf/bilten/Varuh_bilten:2.pdf (1. junij 2007).
9. Internet 9: *Zakon o varstvu osebnih podatkov* (2004). Ljubljana: ULRS 86. Dostopno na <http://www.uradni-list.si/ulonlinme.jsp?urlid=20046&dhid=71244> (1. junij 2007).
10. Internet 10: *Zakon o poklicnem in strokovnem izobraževanju* (2006). Ljubljana: ULRS 79. Dostopno na <http://www.uradnilist.si/1/uoline.jsp?urlid=200679&dhid=83994> (1. junij 2007).
11. Internet 11: Informacijski pooblaščenec (2006): *Mnenje in odločbe – varstvo osebnih podatkov. Osebni podatki, ki jih o dijakih zbira srednja šola*. Dostopno na http://www.ip-rs/index.php?id=424&no_cache=&tx_&_jzvoodecisions_pi1/showUid/=294&chHash=37a4e8dbe (31. maj 2007).
12. Internet 12: *Preverjeno* (2006). 24 ur.com, 7. 11. Dostopno na http://24ur.com/bin/article_id=3083808. (6. marec 2007).
13. Internet 13: *Pravilnik o šolskem redu v srednjih šolah* (2004). Ljubljana: ULR, 82, 9905. Dostopno na <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200482&stevilka=3627> (25. maj 2007).
14. Internet 14: Varuh človekovih pravic (2006): *Primeri–ustavne pravice*. Dostopno na <http://www.varuh-rs.si/index.php?id=78&L=0> (10. maj 2007).
15. Internet 15: *Pravilnik o bivanju v dijaških domovih* (2006). Ljubljana: ULRS 97. Dostopno na <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200697&stevilka=4158> (2. junij 2007).
16. Internet 16: Dijaška organizacija Slovenije (2007): *Predlog pravilnika o šolskem redu brez vključitve Dijaške organizacije Slovenije*. Dostopno na <http://www.dijaska.org/comment.php?comment.news.56> (22. januar 2007).
17. Internet 17: Dijaška organizacija Slovenije (2006): *Novica: Državni zbor sprejel novelo ZOFVI*. Dostopno na <http://www.dijaska.org/comment.php?comment.news.37> (22. januar 2007).
18. Internet 18: Dijaška organizacija Slovenije (2007): *Dijaki pri ministru Zveru na neformalnem sestanku*. Dostopno na <http://www.dijaska.org/php?comment.news.72> (27. marec 2007).
19. Internet 19: Dijaška organizacija Slovenije (2007): *DOS poslal ministru dopis o težavah dijakov italijanske manjšine*.

- Dostopno na <http://www.dijaska.org/page.php?27> (30. maj 2007).
20. Internet 20: *Pravila o varovanju izpitne tajnosti pri maturi* (2002). Ljubljana: ULRS 4. Dostopno na <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=20024&stevilka=192> (16. maj 2007).
21. Internet 21: *Zakon o maturi* (2003). Ljubljana: ULRS 15. Dostopno na <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200315&stevilka=592> (9. junija 2007).
22. Internet 22: Informacijski pooblaščenec (2006): *Odločbe – informacije javnega značaja*. Dostopno na http://www.ip-rs.si/index.php?id&type=98&_cache=1&tx_jzdecisions_pi1/sho... (10. junij 2007).
23. Internet 23: *Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o maturi* (2006). Ljubljana: ULRS 115. Dostopno na <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=2006115&stevilka=4910> (10. junij 2007).
24. Internet 24: *Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja- uradno prečiščeno besedilo* (2005). Ljubljana: ULRS 98. Dostopno na <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200598&stevilka=4298> (10. junij 2007).
25. Internet 25: *Pravilnik o normativih in standardih v dijaških domovih* (2003). Ljubljana: ULRS 76. Dostopno na <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200376&stevilka=3671> (20. maj 2007).
26. Internet 26: *Informacija o stanju prijav za vpis v srednje šole na dan 13. 4. 2007 za šolsko leto 2007/2008*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport. Dostopno na http://www.mss.gov.si/fileadmin/mss.gov.si/pageuploads/podrocje/ss/vpis/2007/Stanje_prijav__13_4_07.doc (2. maj 2007).
27. Internet 27: *Sklep o merilih za izbiro kandidatov v primeru omejitve vpisa v programe srednjega poklicnega izobraževanja, srednjega strokovnega in tehniškega izobraževanja ter gimnazij* (2006). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport. Dostopno na http://www.mss.gov.si/fileadmin/mss.gov.si/pageuploads/novice/doc/sklep_merila_28_7_06.doc (3. maj 2007).
28. Internet 28: *Fakulteta ob pojavu mrzlice Q izvedla vse možne ukrepe* (2007). STA, 21.5. Dostopno na: <http://www.planet.si/portal/site/planet/template.RAW/?jsessionid=G0yJ7u9tsW1ABgFE...> (16. junij 2007).
29. Internet 29: *Izjava za javnost strokovne komisije Veterinarske zbornice* (2007). Dostopno na http://www.vzb.si//Qmrzlica_izjavaVzb.htm (16. junij 2007).

30. Internet 30: *Na praksi staknili mrzlico* (2007). – 24ur.com, 3.9. Dostopno na http://www.24ur.si/bin/artcle.php?article_id=3097739&show_media=60016859 (16. junij 2007).
31. Internet 31: *Pojav vročice Q med dijaki, profesorji veterinarske srednje šole ter študenti Veterinarske Biotehniške fakultete v Ljubljani* (2007). Dostopno na <http://www.ivz.si/index.php?akcija=tisk&n=1312> (20. junij 2007).
32. Internet 32: *Dijaška organizacija Slovenije* (2007): *Dijaki ogorčeni nad vnovičnimi težavami pri maturi*. Dostopno na <http://www.dijaska.org/comment.php?comment.news.110> (27. julij 2007).
33. Internet 33: *Letno poročilo Varuha človekovih pravic 2006*. Dostopno na http://www.varuh-rs.si/fileadmin/user_upload/pdf/lp/varuh_LP_2006-SLO.pdf (20. julij 2007).
34. Internet 34: *Varuh človekovih pravic* (2007): *Pravica otrok so svobodnega izražanja lastnega mnenja v šolah in šolskih zavodih v Republiki Sloveniji*. Dostopno na http://www.varuh.si/index.php?id=106&L=0&L=encryptionKey=&tx_ttnews/backPid/=48&tx_... (10. avgust 2007).
35. Internet 35: *Zakon o gimnazijah* (1996). Ljubljana: ULRS 12. Dostopno na <http://www.uradni-list.si//ulonline.jsp?urlid=199612&dhid=32252> (15. avgusta 2007).
36. Internet 36: *Zakon o gimnazijah (uradno prečiščeno besedilo)* (2007). Ljubljana: ULRS 1. Dostopno na <http://www.uradni-list.si/1/ulonline.jsp?=20071&dhid=86926> (15. avgust 2007).
37. Internet 37: *Splošna priporočila o ravnanj ob dnevu žalovanja v Republiki Sloveniji ob smrti papeža Janeza Pavla II*. Okrožnica MSS, številka 604-02/2005. Dostopno na http://www.mss.gov.si/fileamin/mss.gov.si/pageup/okroznice/papez_06_04_2005 (17. avgust 2007).
38. Internet 38: *Pravilnik o šolski dokumentaciji v srednješolskem izobraževanju* (1999). Ljubljana: ULRS 96. Dostopno na <http://www.uradni-list/1/ulonline.jsp?urlid=199996&dhid=19144> (25. avgust 2007).
39. Internet 39: *Informacijski pooblaščenec* (2007): *Osebni podatki, ki jih o dijakih zbira srednja šola*. Mnenja in odločbe – varstvo osebnih podatkov. Dostopno na http://www.ip-rs.si/index.php?id=424&type=98&no_cache1&tx_jzvopdecisions_pi1/showUid/=294&c. (23. avgust 2007).
40. Internet 50: *Varuh človekovih pravic* (2002): *Koristi otroka*. Dostopno na <http://www.varuh.si/index.php?id=513> (23. julij 2007).

41. Internet 41: Varuh človekovih pravic (2000): *Neodgovorno delo profesorja*. Dostopno na <http://www.varuh-rs.si/index.php?id=370> (23. avgust 2007).
42. Internet 42: *Pravilnik o preverjanju in ocenjevanju znanja v poklicnem in strokovnem izobraževanju* (1997). Ljubljana: ULRS, 49. Dostopno na <http://www.uradni-list.si/1/ulonline.jsp?=199749&dhid=28428> (8. julij 2007).
43. Internet 43: *Zakon o šolski inšpekciji* (1997). Ljubljana: ULRS, 29, 2356. <http://www.uradni-list.si/1/ulonline.jsp?urlid=199629&dhid=32948> (23. avgust 2007).
44. Internet 44: *Neenakopraven položaj dijakov s posebnimi potrebami*. Primeri – varstvo otrokovih pravic. Dostopno na <http://www.varuh-rs.si/index.php?id=88> (30. avgust 2007).
45. Internet 45: *Dijaška organizacija Slovenije državnim svetnikom predstavila svoje pripombe na ZOFVI*. (2007). Dostopno na <http://www.dijaska.org/comment.php?comment.news115> (1. september 2007).
46. Internet 46: *Dijaška organizacija Slovenije* (2007): *Uvajanje e-redovalnice*. Dostopno na <http://www.dijaska.org/page.php?27> (8. september 2007).
47. Internet 47: *Pravilnik o organizaciji in načinu dela komisij za usmerjanje otrok s posebnimi potrebami ter o kriterijih za opredelitev vrste in stopnje primanjkljajev, ovir oziroma motenj otrok s posebnimi potrebami* (2003). Ljubljana: ULRS 54. Dostopno na <http://www.uradni-list.si/1/ulonline.jsp?urlid=200354&dhid=62980> (1. september 2007).
48. Internet 48: *Konvencija proti diskriminaciji v izobraževanju*. Sprejeta v Parizu 15. decembra 1960. Dostopno na http://www2.ov.si/zak/Akt_vel.nsf/0/4ea34738289ee6bbc125673e004696bf?OpenDocument- (12. maj 2007).
49. Internet 49: *Splošna deklaracija človekovih pravic*, prejeta in razglašena z resolucijo Generalne skupščine 217 A (III), 10. decembra 1948. Dostopno na <http://www.varuh-rs.si/index.php?id=102&L=0> (12. maj 2007).
50. Internet 50: *Konvencija o otrokovih pravicah* (OZN), sprejeta in razglašena z resolucijo Generalne skupščine Združenih narodov z resolucijo 44/25, 28. novembra 1989. Dostopno na <http://www.varuh-rs.si/index.php?id=105&L=0> (12. maja 2007).
51. Internet 51: *Zakon o informacijskem pooblaščenču* (2005). Ljubljana: ULRS 113. Dostopno na <http://www.ip-rs.si/index.php?=401&type=98> (12. avgust 2007).